

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ
ISSN 2786-7900

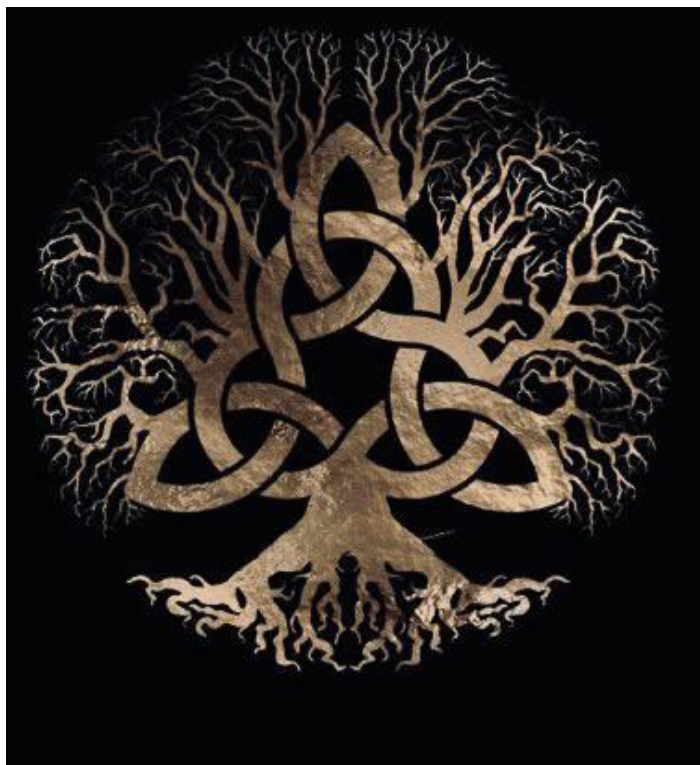
ЗБІРНИК
«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ»

2024
№ 1

ПРОФЕСІЙНО
ВИСВІТЛЮЄМО
РЕЗУЛЬТАТИ
ДОСЛІДЖЕНЬ З
ПИТАНЬ
ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ

Засновник:

- 1. Приватна наукова установа
«Науково-дослідний інститут
проблем досудового розслідування»**
- 2. Адвокатське об'єднання
«DEFENSORES»**
- 3. Науково-дослідний інститут
публічного права**

insitutpdr@gmail.com

<http://ndipdr.com.ua>

Збірник «Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування» – рецензоване електронне наукове фахове видання з вільним доступом, що засноване та видається з червня 2023 року.

Рекомендовано: Вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права до публікації та до поширення через мережу Інтернету **протокол № 12 від 07.09.2023 р.**

Підписано до публікації та до поширення через мережу Інтернет **07.09.2023 р.**

УДК 343(051.034)=161.2 DOI: <https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3>

<p>Мета журналу: розвиток теоретичних і прикладних досліджень в галузі права в Україні що стосується проблем досудового розслідування; наукова апробація та поширення їх результатів.</p> <p>Тематика: згідно з галуззю "юридичні науки" за науковими спеціальностями (12.00.08, 12.00.09) відповідно до чинного переліку галузей наук МОН України зі спеціальностей 081 Право, 262 Правоохоронна діяльність</p> <p>Періодичність видання: 2 рази на рік</p> <p>ISSN – 2786-7900 (ONLINE)</p> <p>Відповідає: Національному стандарту України <u>ДСТУ 8302:2015</u> «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості»</p> <p>Науковим публікаціям: присвоюється міжнародний ідентифікатор цифрового об'єкта DOI (digital object identifier)</p> <p>Редакційна колегія</p> <p>Головний редактор: Бабікова Олена Сергіївна, д.ю.н., професор, директор НДІ проблем досудового розслідування, Україна</p> <p>Члени редколегії: Берднік Інна Володимирівна, д.ю.н., професор, головний спеціаліст Тренінгового центру прокурорів України; Лихова Софія Яківна, д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального права та процесу Національного авіаційного університету; Рубашенко Микола Анатолійович, к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого; Кікалішвілі Марія Вікторівна, д.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Інституту права Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; Літвінова Ірина Феофанівна, к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу Національного авіаційного університету;</p>	<p>Андрушко Андрій Васильович, д.ю.н., професор, професор кафедри кримінального права та процесу Ужгородського національного університету; Конюшенко Яна Юріївна, д.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ; Мінченко Сергій Іванович, д.ю.н., професор, габілітований доктор правничих наук (Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки і санкційної політики департаменту юридичного забезпечення Міністерства економіки України; Бабіков Олександр Петрович, к.ю.н., професор кафедри кримінального права та процесу Київського авіаційного університету. Зозуля Олександр Ігорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувачий науковим сектором порівняльного конституційного та муніципального права Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України Мозгава Марек, д.ю.н., професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету права та адміністрування, Університет Марії Кюрі-Скłodовської, Республіка Польща;</p> <p>Технічна група: Технічний редактор: Коректор: П.М. Кирилович</p> <p>Комп'ютерна верстка та оформлення: П.М. Кирилович</p> <p>Мінімальні системні вимоги: операційна система MS Windows 98/2000/XP/2003, браузер MS Internet Explorer версії 5 та вище, Adobe Acrobat (Adobe Reader).</p> <p>Адреса редколегії журналу: 01004, м. Київ, вул. Антоновича, 14, оф. 3.</p> <p>Редакція наукового журналу: Збірник «Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування» Тел. +38-095-080-84-17, +38-067-863-95-93</p> <p>E-mail: institutpdr@gmail.com Веб-сайт журналу: http://ndipdr.com.ua/</p>
---	--

Призначення журналу: досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в сучасних знаннях в галузі права.

Автори статей несуть усю відповідальність за зміст статей і за сам факт їх публікації. Редакція журналу не несе ніякої відповідальності перед авторами і/або третіми особами й організаціями за можливий збиток, викликаний публікацією статей.

ЗБІРНИК
«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» 2024-1
ISSN 2786-7900
<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3>

ЗМІСТ

1. Андрушко Андрій Васильович, Дудоров Олесандр Олексійович:
Екоцид у міжнародному та національному кримінальному праві;
2. Бабіков Олександр Петрович:
Регламентація негласних форм одержання інформації в Україні за радянських часів;
3. Бабікова Олена Сергіївна:
Використання зарубіжного та міжнародного досвіду в кримінальному законодавстві України: передумови та наслідки;
4. Берднік Інна Володимирівна:
Криміналізація колабораційної діяльності: огляд законопроектів;
5. Кікалішвілі Марія Вікторівна:
Психологічні особливості корупціонера;
6. Рубашенко Микола Анатолійович, Климосьюк Андрій Сергійович:
Перспектива криміналізації порушення законодавства про санкції в Україні;
7. Омельченко Олександр Євгенійович:
Обґрунтованість і вмотивованість судового рішення;

8. Федоренко Ігор Люсикович:

Типові сліди провокації підкупу та обстановка вчинення кримінального правопорушення

9. Фролова Олена Григорівна

Предмет кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність: поняття та окремі види

ЗБІРНИК

«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» 2024-1

ISSN 2786-7900

<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.1>

ЕКОЦИД У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

УДК
343.33:[341.4]
(477)

Андрушко Андрій,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
Ужгородського національного університету,
м. Ужгород, Україна
ORCID – 0000-0002-7735-7898

Дудоров Олександр,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права
навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID – 0000-0003-4860-0681

Статтю присвячено дослідженню проблемних аспектів відповідальності за екоцид у міжнародному та національному кримінальному праві і визначенню шляхів вдосконалення кримінального законодавства України в цій частині.

Показано етимологію терміна «екоцид». Констатовано, що в міжнародному праві відсутнє усталене розуміння екоциду як злочину окремого виду. Відзначено, що заборона негативного впливу на довкілля у міжнародному праві тісно пов'язана з принципом обмеження воюючих сторін у виборі засобів і методів ведення війни. Здійснено порівняльний аналіз відповідних положень Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р., Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 р. і Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Підтримано ідею визнання екоциду окремим міжнародним злочином.

Висвітлено зарубіжний досвід криміналізації екоциду.

Проаналізовано склад злочину, передбаченого ст. 441 Кримінального кодексу України. З'ясовано переваги і недоліки цього законодавчого формулювання, зокрема, в контексті визначення екоциду, запропонованого міжнародною експертною комісією юристів для включення в Римський статут. Розкрито зміст понять «екологічна катастрофа» та «надзвичайна екологічна ситуація». Розглянуто питання про конструкцію складу злочину «екоцид». Критично оцінено наукове положення про віднесення екоциду до деліктів створення небезпеки, а також пропозицію міжнародних експертів нормативно закріпити можливість вчинення екоциду з необережності.

Проаналізовано ст. 11.5.6 проєкту нового Кримінального кодексу України «Екоцид» і пов'язані з нею положення цього документа. Підтримано відмову його розробників від вказівки у дефініції екоциду на «серйозність» шкоди довкіллю. Аргументовано положення про недоцільність законодавчої

конкретизації довгострокої та масштабної шкоди як ознак екоциду. Вказано, що такі різновиди шкоди мають характеризувати не суб'єктивну, а об'єктивну сторону екоциду.

Наведено авторське визначення поняття екоциду.

Ключові слова: екоцид, кримінальні правопорушення проти довкілля, міжнародне кримінальне право, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, криміналізація.

ECOCIDE IN INTERNATIONAL AND NATIONAL CRIMINAL LAW

Andriy Andrushko,

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Criminal Law and Procedure

at Uzhgorod National University,

Uzhhorod, Ukraine

ORCID – 0000-0002-7735-7898

Oleksandr Dudorov,

Doctor of Law, Professor,

Professor of the Department of Criminal Law Policy

and Criminal Law of the Educational and Scientific Institute of Law

at Taras Shevchenko Kyiv National University,

Kyiv, Ukraine

ORCID – 0000-0003-4860-0681

The article is devoted to the study of problematic aspects of liability for ecocide in international and national criminal law and to the determination of ways to improve the criminal law of Ukraine in this part.

The etymology of the term “ecocide” is revealed. The absence of the established understanding of ecocide as a crime of a separate type in international law has been established. It was noted that the prohibition of negative impact on the environment in international law is closely related to the principle of limiting the warring parties in the choice of means and methods of waging war. Comparative analysis of the relevant provisions of the Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the protection of victims of international armed conflicts (Protocol I), of June 8, 1977, the Convention on the Prohibition of Military or any Hostile Use of Environmental Modification Techniques of December 10, 1976 and the Rome Statute of the International Criminal Court has been made. The idea of recognizing ecocide as a separate international crime is supported.

The foreign experience of criminalizing ecocide is highlighted.

The structure of the crime provided for in Art. 441 of the Criminal Code of Ukraine has been analyzed. The advantages and disadvantages of this legislative formulation have been clarified, in particular in the context of the definition of ecocide proposed by the international expert commission of lawyers for inclusion in the Rome Statute. The meaning of the concepts “ecological disaster” and “emergency environmental situation” has been revealed. The issue of the crime structure “ecocide” has been considered. The scientific position on classifying ecocide as a tort of creating danger, as well as the proposal of international experts to prescribe the possibility of committing ecocide based on carelessness, are critically evaluated.

Article 11.5.6 of the project of the new Criminal Code of Ukraine “Ecocide” and related provisions of this document have been analyzed. The refusal of its developers to specify the "seriousness" of environmental damage in the definition of ecocide was supported. The proposition about the impracticality of the legislative specification of long-term and large-scale damage as signs of ecocide and the fact that such types of damage should characterize not the subjective, but the objective side of this crime is argued.

The authors’ definition of ecocide is provided.

Key words: ecocide, criminal offenses against environment, international criminal law, Rome Statute, criminal offenses against peace, human security and international legal order, criminalization.

Постановка проблеми. Збереження придатного і безпечного для існування людини екологічного середовища є однією з умов існування людства. При цьому на міжнародному рівні усвідомлення важливості охорони довкілля прийшло порівняно недавно і було пов’язане з появою і застосуванням методів і засобів ведення воєнних дій, здатних знищити все живе. З часом ж стало очевидним, що дедалі зростаючий вплив людини на природу (йдеться про викиди парникових газів, виснаження екологічних ресурсів тощо) становить надзвичайну небезпеку для майбутнього всього людства і потребує негайного та адекватного реагування. З-поміж іншого світове співтовариство поставило питання про виокремлення такого міжнародного злочину, як екоцид.

Вітчизняний законодавець передбачає відповідальність за екоцид у ст. 441 чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України. За 2013–2015 рр. органами прокуратури не було обліковано випадків екоциду, у 2016

zareestrovano 1, u 2017 – 3, u 2018 – 2, u 2019 – 8, u 2020 – 6, u 2021 – 2, u 2022 – 15, za 9 misyachiv 2023 r. – 5 takih zlochiniv [1]. Takim chinom, za period iz 2013 r. po vereseny 2023 r. oblikovano 42 vipadki ekoциду. Vazhlyvo, odnak, zauvazhyty, sho za uvesy vказаний period zhodnii osobii ne vrucheno povidomlennya pro pidozru u vchinenni zlochinu, передбаченого ст. 441 КК України. В Єдиному державному реєстрі судових рішень немає жодного відповідного вироку. Показаний стан речей можна пояснити різними чинниками, серед яких своє місце займає недосконалість ст. 441 КК України.

Актуальність пошуку шляхів удосконалення кримінально-правової заборони, присвяченої екоциду, значно зросла у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в Україну. В ході бойових дій навколишньому природному середовищу заподіюється величезна шкода, наслідки якої відчуватимуться щонайменше десятиліттями. «Спалені ліси, забруднені та отруєні важкими металами ріки, озера та ґрунти, тисячі вбитих тварин та знищених рослин, заміновані та окуповані території природно-заповідного фонду – це результат невинуватеної російської агресії, від якої страждає українська природа» [2].

Своє бачення вирішення проблеми відповідальності за екоцид висловила і Робоча група з питань розвитку кримінального права, створена у складі Комісії з питань правової реформи (далі – робоча група), яка підготувала проєкт нового Кримінального кодексу України [3] (далі – проєкт). Присвячені екоциду і пов'язані з ними положення перспективного кримінального закону потребують наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за екоцид розглядалися у працях О.О. Бахуринської, О.М. Борщевської, Р.В. Вереші, В.М. Киричка, С.П. Кучевської, О.П. Кучинської, О.М. Ковтун, А.В. Лацько, Є.В. Лащука, О.М. Лемешка,

С.М. Мохончука, Т.О. Павлової, В.К. Рибачека, О.О. Сурілової, Ю.А. Турлової, М.І. Хавронюка, О.М. Шуміла, С.С. Яценка та інших науковців. Окремо слід виділити монографічне дослідження М.П. Куцевича [4; 5]. Водночас чимало аспектів кримінально-правової характеристики екоциду як міжнародного злочину залишаються дискусійними. Крім того, аналізу як вже зазначалось, потребує визначення екоциду, яке міститься у проекті.

Не буде зайвим зазначити і те, що лише у зв'язку із трагічними подіями на Сході України у 2014 р. і, тим більше, повномасштабним вторгненням РФ в Україну у лютому 2022 р. статті розділу XX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» почали інтенсивно застосовуватись, що призвело до колосального зростання наукового інтересу до цієї важливої і, на на жаль, злободенної, однак вкрай специфічної кримінально-правової матерії, яка перебуває «на стику» міжнародного права і національного кримінального права. До вказаних подій відповідна проблематика турбувала вітчизняних правників головним чином теоретично і, так би мовити, світоглядно – в контексті нашого загального ставлення до міжнародного кримінального права: чи визнаємо ми його частиною культурної спадщини людства, яке втілює уявлення людства про зло в його крайніх проявах, про зло, перед яким безсильні не лише окремі люди, а й окремі держави? Вельми показовими у цьому сенсі вважаємо міркування Ю.А. Турлової про виняткову превентивність криміналізації екоциду, яка відбулась до реального поширення цього посягання, «що зумовлено небезпечністю його наслідків, створенням таким діянням надзвичайно високої загрози для природного середовища та існування людства» [6, с. 299–300, 348].

Мета статті – дослідити проблемні аспекти відповідальності за екоцид у міжнародному та національному кримінальному праві і на цій основі сформулювати пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Термін «екоцид» (від грецького *οἶκος* – середовище, житло, дім і латинського *caedo* – вбиваю) уперше був використаний у 1970 р. американським біологом Артуром Галстоном на Конференції з питань війни та національної відповідальності у Вашингтоні. В 1972 р., виступаючи на Конференції ООН з проблем навколишнього середовища в Стокгольмі, тодішній прем'єр-міністр Швеції Улоф Пальме звинуватив американський уряд в «екоциді» через використання під час війни у В'єтнамі хімічного реагенту «Agent Orange», що застосовувався в рамках програми зі знищення тропічних лісів і рослинності Ranch Hand. Починаючи з 1970-х років чимало правознавців наголошували на необхідності криміналізації екоциду та обговорювали його сутнісні ознаки [7; 8, с. 4–5].

На міжнародному рівні, однак, термін «екоцид» досі офіційно не закріплений, а таке діяння не визнане окремим міжнародним злочином, який підпадав би під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС). «В міжнародному кримінальному праві відсутні цілісні характеристики, які визначають певний тип діяння як окремий вид злочину з назвою “екоцид”. Нормативний зміст такого типу діяння утворюється шляхом системного поєднання окремих положень міжнародного кримінального права, передбачених різними міжнародними нормативними актами» [4, с. 188].

Заборона негативного впливу на довкілля тісно пов'язана з принципом обмеження воюючих сторін у виборі засобів і методів ведення воєнних дій. Так, у ч. 3 ст. 35 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від

12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. (далі – Протокол I) заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу. А в ст. 55 цього документу вказано, що «при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено» [9].

У Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 р., ратифікованій СРСР 16 травня 1978 р. (далі – Конвенція), встановлено обов'язок «не вдаватися до воєнного чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як до способів руйнування, завдання збитків або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці» (ст. I). У ст. II Конвенції вказано, що термін «засоби впливу на природне середовище» стосується будь-яких засобів зміни – шляхом умисного управління природними процесами – динаміки, складу чи структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу та атмосферу, або космічного простору [10].

Варто звернути увагу на те, що Протокол I забороняє застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій для уникнення заподіяння шкоди природному середовищу, яка має «широкий, довгочасний і серйозний» характер, тоді як згідно з Конвенцією держави зобов'язуються не вдаватися до

«засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові *або* серйозні наслідки» (курсив наш – *А.А., О.Д.*). Вочевидь, використання у статті Конвенції сполучника «або» означає заборону застосування будь-яких методів і засобів впливу на природне середовище, що значно розширює сферу застосування конвенційної норми. Втілений у Протоколі I у частині заподіюваної шкоди довікллю «потрійний кумулятивний стандарт» неодноразово піддавався критиці за те, що на практиці досягнути його практично неможливо. До того ж, якщо положення Протоколу I застосовуються лише в період збройного конфлікту, то норми Конвенції діють як у мирний, так і у воєнний час.

Під час розробки проекту Кодексу про злочини проти миру та безпеки людства обговорювались різні варіанти включення до нього норми про екоцид як окремий злочин. Однак через відсутність у міжнародному кримінальному праві чіткого й однозначного визначення цього діяння термін «екоцид» у вказаному документі так і не був закріплений. З такої ж причини не був він включений і до Римського статуту МКС [11, с. 4].

Відповідно до ст. 5 Римського статуту МКС має юрисдикцію стосовно таких злочинів, як злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії [12]. Водночас МКС критикували за відмову розглядати злочини екологічного характеру. Увага зверталась і на те, що більшість спроб урахувати екологічну шкоду в міжнародному кримінальному праві мали антропоцентричний характер із «прив'язкою» статусу екосистем до переваг, які вони надають людям, котрі проживають на конкретній території [13]. Так, британський юрист Філіп Сендс підкреслював, що чотири інші злочини стосуються виключно добробуту людей. Екоцид, звісно, також це робить, але

пропонує новий, не людиноцентричний підхід, якщо точніше – ставить довкілля в центр міжнародного права [13; 14].

Єдиний міжнародний злочин у Римському статуті МКС, що має відношення до довкілля, – воєнний злочин, передбачений п. b (iv) ч. 2 ст. 8, який полягає в умисному вчиненні нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоду цивільним об'єктам чи масштабну, довготривалу та серйозну шкоду навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною порівняно з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою [12]. Водночас загальновідомим є той факт, що найбільш серйозна шкода навколишньому природному середовищу нині заподіюється в мирний час (достатньо пригадати хоча б глобальні кліматичні зміни), проте заподіяння такої шкоди станом на сьогодні не підпадає під юрисдикцію МКС.

Останніми роками лунали заклики доповнити Римський статут МКС окремим складом злочину «екоцид». Особливу активність у цьому напрямі проявили малі острівні країни, які нині чи не найбільше потерпають від глобального потепління. Так, у грудні 2019 р. «серйозно розглянути» можливість встановлення міжнародної кримінальної відповідальності за екоцид МКС закликав представник Республіки Вануату. Підтримку ідеї визнання екоциду міжнародним злочином висловлювали також Франція, Бельгія, Ватикан та інші країни [13; 14]. З огляду на ту масштабну шкоду, яка в ході війни заподіюється довкіллю в Україні, цілком очевидно, що наша держава мала б стати одним із ключових лобістів згаданої ініціативи.

У грудні 2020 р. за дорученням фундації Stop Ecoside розпочала роботу експертна комісія юристів, до якої увійшли 12 фахівців із міжнародного та екологічного права під головуванням британського адвоката та науковця

Філіпа Сендса та юриста ООН, колишнього прокурора Сенегалу Діор Фол Соу та яка поставила за мету розробити визначення екоциду як самостійного міжнародного злочину [15]. 22 червня 2021 р. комісія презентувала дефініцію екоциду, визначивши його як незаконні або необґрунтовані (можливі варіанти перекладу – безпідставні, самовпевнені – *А.А., О.Д.*) дії, вчинені з усвідомленням того, що існує значна ймовірність спричинення такими діями серйозної, широкомасштабної або довготривалої шкоди довкіллю. Автори цього визначення висловили сподівання на те, що запропонована ними дефініція дозволить внести відповідні зміни до Римського статуту МКС [7].

25 січня 2023 р. Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію «Вплив збройних конфліктів на довкілля», в якій значну увагу присвячено екоциду під час війни. Підкреслюється важливість закріплення поняття екоциду як у національному законодавстві, так і в міжнародному праві, зокрема підтримано зусилля щодо доповнення Римського статуту МКС таким новим міжнародним злочином, як екоцид. Крім того, Асамблея повторила свій заклик, який міститься в Резолюції 2398 (2021) «Вирішення питань кримінальної та цивільної відповідальності в контексті зміни клімату», щодо необхідності «визнання універсальної юрисдикції для екоциду та найсерйозніших екологічних злочинів» і закріплення «злочину екоциду в національному кримінальному законодавстві» [16].

Таким чином, на сьогодні на міжнародному рівні вжито вагомих зусиль, спрямованих на визнання екоциду окремим міжнародним злочином. Проте найважливішого кроку – закріплення відповідного формулювання в Римському статуті МКС – не зроблено досі, що, вочевидь, пов'язано з доволі складною процедурою внесення змін до цього акту. Переконані у тому, що доповнення Римського статуту таким новим складом міжнародного злочину,

як екоцид, заповнило б існуючу серйозну прогалину, дозволило б забезпечити універсальний захист від найтяжчих посягань на «спільний дім людства», який (захист) необхідно запровадити як на міжнародному, так і на національному рівнях [17, с. 321–322]. Як влучно зазначає О.О. Сурілова, такий крок знаходиться у руслі процесу всеосяжної екологізації міжнародного права відповідно до принципу екоцентризму [18, с. 52].

Попри те, що на міжнародному рівні термін «екоцид» досі офіційно не закріплений, а відповідне діяння не визнане окремим міжнародним злочином, у кримінальному законодавстві деяких держав (зокрема, Білорусі (ст. 131), Вірменії (ст. 394), Грузії (ст. 409), Казахстану (ст. 169), Киргизстану (ст. 409), Молдови (ст. 136), Таджикистану (ст. 400) та України (ст. 441)) встановлено відповідальність за екоцид. Крім того, в державах, які імплементували положення Римського статуту МКС, аналогічні екоциду діяння розглядаються як один із воєнних злочинів; щоправда, сам термін «екоцид» у формулюваннях відповідних кримінально-правових норм не використовується.

В законодавстві держав, які криміналізували екоцид, склад цього злочину сформульований подібним чином. У всіх диспозиціях відповідних норм йдеться про масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а в кримінальних кодексах Вірменії, Грузії і Казахстану – ще й про отруєння земельних ресурсів. Об'єктивна сторона екоциду за кримінальним законодавством Білорусі, Грузії, Таджикистану й України включає також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. В КК Вірменії склад екоциду сформульований таким чином, що настання екологічної катастрофи є обов'язковою його ознакою. За кримінальним ж законодавством Казахстану, Киргизстану і Молдови об'єктивна сторона екоциду включає також вчинення інших дій, які можуть

спричинити або спричинили екологічну катастрофу (в КК Казахстану використовується формулювання «які викликали чи могли викликати екологічне лихо або надзвичайну екологічну ситуацію»).

Здійснений аналіз засвідчує, що дефініція екоциду, розроблена міжнародною експертною комісією юристів, зрештою, як і згадувана норма Конвенції, трактують екоцид інакше, ніж український законодавець та законодавці тих держав, які на сьогодні криміналізували аналізоване посягання. Передусім звертає на себе увагу те, що в диспозиції ст. 441 КК України по-іншому сформульована об'єктивна сторона екоциду, яким визнається масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Натомість у визначенні екоциду, розробленому міжнародними експертами, вказується на те, що це діяння полягає в діях, вчинених з усвідомленням того, що існує значна ймовірність спричинення ними серйозної, широкомасштабної або довготривалої шкоди довкіллю. Акцент на широкомасштабній, довгостроковій або серйозній шкоді, спричиненій природному середовищу, зроблений також у Конвенції. З дефініції екоциду, розробленої міжнародними експертами, на відміну від визначення екоциду у ст. 441 КК України (докладніше про це йтиметься нижче), випливає, що це діяння є закінченим з моменту вчинення вказаних дій (формальний склад). Крім того, з дефініції екоциду, яку пропонується закріпити в Римському статуті МКС, можна зробити висновок про те, що цей злочин може бути вчинений не лише умисно, а й з необережності.

У міжнародному кримінальному праві екоцид розглядається як злочин, що становить серйозну небезпеку для навколишнього природного середовища як основи життєдіяльності людства. Український законодавець, як і

законодавці інших держав, які криміналізували екоцид, статтю про відповідальність за цей злочин розмістив у розділі, в якому сконцентровані статті про посягання на міжнародний правопорядок. В нашій юридичній літературі також чи не одностайно визнається, що безпосереднім об'єктом екоциду є екологічна безпека людства.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 441 КК України, може проявлятися в таких формах: 1) масове знищення рослинного або тваринного світу; 2) отруєння атмосфери або водних ресурсів; 3) вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. «Позитивним є те, що об'єктивна сторона складу екоциду в ст. 441 КК України не обмежена вичерпним переліком конкретних дій; така конструкція дозволяє охоплювати всі можливі способи вчинення екоциду, в тому числі і ті, що можуть виникнути в майбутньому» [4, с. 152].

Трактування «масового знищення рослинного або тваринного світу», а також «отруєння атмосфери або водних ресурсів» у літературі труднощів не викликає. Масовим знищення рослинного або тваринного світу слід визнавати у разі цілковитого знищення флори та (або) фауни певного регіону планети або знищення часткове, але таке, яке поширюється на велику кількість рослин та (або) тварин [19, с. 1351; 20, с. 594; 21, с. 823; 22, с. 586].

Зрозуміло, що кваліфікація масового знищення рослинного або тваринного світу як такого, що «заслуговує» визнаватись екоцидом, пов'язана з труднощами, адже «масовість» є оцінним поняттям. На початку нашої публікації зазначалося, що за період з 2016 р. і дотепер органами прокуратури обліковано 42 випадки екоциду. Концептуально екоцид задумувався як винятковий за своєю небезпечністю злочин, що посягає на довкілля, а тому можна сміливо припустити, що принаймні частина із зареєстрованих за ст. 441

КК України кримінальних проваджень була пов'язана з неправильною кваліфікацією.

Під отруєнням атмосфери або водних ресурсів розуміється насичення повітряного простору чи водойм критичною масою шкідливих для людини, тваринного або рослинного світу отруйних речовин хімічного, біологічного, радіоактивного чи іншого походження [21, с. 823; 23, с. 752; 24, с. 387; 25, с. 1028]. Доводиться констатувати, що кваліфікація екоциду у цій формі також пов'язана із труднощами, оскільки фактично відкритим залишається питання, яку масу шкідливих речовин в атмосфері чи водних ресурсах потрібно визнавати критичною, і про який масштаб заподіяної шкоди має йтися для того, щоб кваліфікувати вчинене діяння як екоцид.

Вище зазначалося, що в кримінальних кодексах Вірменії, Грузії і Казахстану йдеться про отруєння не лише атмосфери або водних ресурсів, а й земельних ресурсів. Вважаємо, що цей підхід заслуговує на увагу з боку вітчизняного законодавця, адже отруєння земельних ресурсів є не менш небезпечним, ніж отруєння атмосфери чи водних ресурсів.

Третьою формою екоциду за ст. 441 КК України є вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. До таких дій належать дії, пов'язані з небезпечним впливом на довкілля для зміни динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу, атмосферу, а також космічний простір.

Використаний у ст. 441 КК України термін «екологічна катастрофа» до 7 лютого 2002 року вживався у Законі України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища». У ст. 65 цього Закону під зоною екологічної катастрофи розумілась територія, де внаслідок діяльності людини чи руйнівного впливу стихійних сил природи виникли стійкі або

необоротні негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що призвели до неможливості проживання на ній населення і ведення господарської діяльності. Виходячи із цієї норми, екологічну катастрофу можна було визначити як стійкі або незворотні негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що призвели до неможливості проживання на певній території населення і ведення господарської діяльності.

У 2002 р. у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» поняття «зона екологічної катастрофи» замінено поняттям «надзвичайна екологічна ситуація». Остання визначається як надзвичайна ситуація, за якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави. Негативні ж зміни в навколишньому природному середовищі в згаданому Законі трактуються як втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, які обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах (ч. 3 ст. 65).

Аналогічні дефініції надзвичайної екологічної ситуації і негативних змін в навколишньому природному середовищі наявні і в Законі України від 13 липня 2000 р. «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», в якому врегульовані також підстави та порядок оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації. Так, підставами для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації є: 1) значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством; 2) виникнення реальної загрози

життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів; 3) негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі на значній території і які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави; 4) негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі, які суттєво обмежують або виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території; 5) значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у навколишньому природному середовищі (ст. 5).

У розглядуваному контексті варто звернути увагу і на визначення понять «катастрофа» і «надзвичайна ситуація», що містяться в ст. 2 Кодексу цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. У п. 19 цієї статті вказано, що катастрофа – це велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків. Надзвичайна ж ситуація у п. 24 ст. 2 згаданого Кодексу визначається як обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.

Таким чином, у Кодексі цивільного захисту України катастрофа тлумачиться як один із чинників виникнення надзвичайної ситуації. Тому, на наш погляд, варто погодитись із М.П. Куцевичем, який зробив висновок про те, що, оскільки в чинному регулятивному законодавстві України поняття «екологічна катастрофа» замінено на поняття «надзвичайна екологічна ситуація», а також урахувавши те, що в ч. 2 ст. 238 КК України законодавець вже використав поняття «надзвичайна екологічна ситуація», доцільно і в ст. 441 КК України поняття «екологічна катастрофа» замінити на зворот «надзвичайна екологічна ситуація». До внесення ж відповідних змін ці поняття в кримінальному законі слід розуміти як синоніми [4, с. 119]. Задля справедливості зауважимо, що окремі дослідники у прирівнюванні надзвичайної екологічної ситуації до екологічної катастрофи вбачають заборонене КК України застосування кримінального закону за аналогією і навіть (!) основну причину відсутності обвинувальних вироків, постановлених за ст. 441 КК України [26, с. 110], із чим нам погодитись складно.

Прикладами екологічної катастрофи (відповідно до зміненого регулятивного законодавства – надзвичайної екологічної ситуації) можуть вважатись надзвичайно великі за площами поширення лісові пожежі, катастрофічне затоплення місцевості, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів унаслідок надмірного забруднення довкілля, що обмежує або виключає можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах тощо [19, с. 1351]. Найяскравішим сучасним прикладом екоциду є знищенням російськими окупаційними військами у червні 2023 р. греблі Каховської ГЕС.

Питання про момент закінчення екоциду за чинним КК України є дискусійним. Так, на переконання М.І. Хавронюка, склад цього злочину в

перших двох його формах сформульований як матеріальний, і злочин вважається закінченим із моменту настання наслідків у виді спричинення екологічної катастрофи, конкретними різновидами якої є масове знищення рослинного або тваринного світу і отруєння атмосфери або водних ресурсів. Склад злочину в третій формі побудований як формальний: злочин є закінченим із моменту вчинення будь-яких дій, якими створюється загроза спричинення екологічної катастрофи [19, с. 1351]. Аналогічну позицію займають О.О. Бахуринська [20, с. 595] І.С. Доброход [27, с. 888], Є.В. Лащук [25, с. 1027–1028], А.В. Савченко, В.В. Кузнецов і О.Ф. Штанько [22, с. 587].

На погляд С.М. Мохончука, екоцид загалом є злочином із формальним складом і вважається закінченим із моменту вчинення будь-якого із зазначених у ст. 441 КК України діянь, що можуть спричинити екологічну катастрофу, оскільки в диспозиції цієї статті міститься прив'язка до дій, які «можуть спричинити екологічну катастрофу» (тобто існування об'єктивної загрози завдання шкоди вже є достатнім для притягнення до кримінальної відповідальності) [24, с. 389].

Натомість, на думку С.С. Яценка, екоцид є злочином із матеріальним складом. Його об'єктивна сторона характеризується: 1) діями у вигляді масового знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу; 2) злочинним наслідком у вигляді принаймні небезпеки виникнення екологічної катастрофи та 3) причинним зв'язком між діями і наслідком [21, с. 823]. М.П. Куцевич так само вважає, що екоцид є злочином із матеріальним складом, оскільки необхідною ознакою всіх зазначених у диспозиції ст. 441 КК України дій є те, що після їх вчинення відразу або через певний час має місце реальне значне ушкодження навколишнього природного

середовища (первинні наслідки), внаслідок чого створюється загроза настання екологічної катастрофи (другий наслідок, що за змістом є похідним від первинних наслідків). Крім того, за певних умов склад екоциду може охоплювати і реальне настання екологічної катастрофи, тому його можна вважати можливим третім – віддаленим наслідком екоциду, який обов'язково враховується судом при призначенні покарання [4, с. 102–103].

Більш переконливою видається перша точка зору. Якщо виходити з буквального тлумачення досліджуваної кримінально-правової заборони, то можна стверджувати, що в перших двох формах склад екоциду сконструйований як матеріальний, тоді як у третій він є формальним. У диспозиції ст. 441 КК України законодавець вказує на *вчинення інших дій*, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Тому визначальне значення для кваліфікації діяння як екоциду у цьому разі має вчинення таких дій, а не реальна небезпека настання екологічної катастрофи, як це стверджує, наприклад, О.М. Борщевська [28, с. 116]. Вважаємо, що зворот «вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу» характеризує саме суспільно небезпечне діяння, а не суспільно небезпечні наслідки. Таким чином, немає достатніх підстав відносити екоцид (у третій формі його об'єктивної сторони) до деліктів створення небезпеки, які відповідно панівного (усталеного) в сучасній кримінально-правовій науці України підходу належать до кримінальних правопорушень із матеріальним складом.

Суб'єкт екоциду за ст. 441 КК України є загальним – це фізична осудна особа, якій виповнилось 16 років. Водночас слід погодитись з С.С. Яценком у тому, що реально вчинити цей злочин можуть посадові особи Збройних Сил України або особи, які обіймають інші державні посади [21, с. 824]. Вочевидь, цей перелік можна доповнити посадовими особами промислових підприємств

та іншими особами, діяльність яких пов'язана з ризиком спричинення надзвичайної екологічної ситуації, а також, як переконливо засвідчило наше сьогоднішнє, військовослужбовцями збройних сил іноземних держав.

Питання про суб'єктивну сторону екоциду у кримінально-правовій науці належить до числа дискусійних. На думку одних дослідників (А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько, М.І. Хавронюк), суб'єктивна сторона аналізованого злочину характеризується лише прямим умислом; з точки зору інших (В.П. Базов, І.С. Доброход, М.П. Куцевич, Т.М. Тертиченко, С.С. Яценко) – як прямим, так і непрямим умислом. Третя група науковців (О.О. Бахуринська, В.М. Киричко, М.Й. Коржанський, Є.В. Лащук, С.М. Мохончук) пише, що екоцид може бути вчинений тільки умисно, однак вид умислу не конкретизує. На наш погляд, суб'єктивна сторона екоциду може характеризуватися як прямим, так і непрямим умислом: вчиняючи екоцид, винна особа усвідомлює суспільну небезпечність своїх дій, передбачає спричинення шкоди навколишньому природному середовищу і бажає її настання, або не бажає, але свідомо припускає її настання.

Водночас у розглядуваному контексті необхідно нагадати, що у дефініції екоциду, розробленій експертною комісією правознавців і рекомендованій до включення в Римський статут МКС, зазначено, що цей злочин може бути вчинений не лише умисно, а й з необережності. З таким підходом погодитись складно, адже передусім за суб'єктивною стороною екоцид відрізняється від низки кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинюваних з необережності (наприклад, забруднення або псування земель, порушення правил охорони надр, забруднення атмосферного повітря, порушення правил охорони вод, забруднення моря, знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу). Крім того, вказівка на винятково умисний характер

розглядуваного посягання свідчить про його особливу небезпеку як злочину проти екологічної безпеки людства.

Аналізуючи співвідношення кримінальних правопорушень проти довкілля, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом VIII Особливої частини КК України, та екоциду, М.П. Куцевич слушно зауважує, що названі посягання повинні розмежовуватись за обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони – формою вини [5, с. 240–254]. Якщо кримінальні правопорушення проти довкілля характеризуються переважно необережною формою вини, то екоцид є злочином, в якому психічне ставлення винного як до діяння, так і до його наслідків характеризується умисною формою вини. При здійсненні вказаного розмежування слід брати до уваги і масштабність шкоди, заподіюваної довкіллю внаслідок вчинення екоциду [29, с. 80–81]. Ідеальна сукупність екоциду з будь-яким із кримінальних правопорушень проти довкілля виключається.

Від окремих форм диверсії (ст. 113 КК України) екоцид відрізняється відсутністю спеціальної мети (ослаблення держави), а від порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) – конкретним змістом суспільно небезпечного діяння. Не виключається, однак, ідеальна сукупність екоциду і цих злочинів, оскільки склад кожного з них не виключає ознак екоциду, закріплених у ст. 441 КК України [4, с. 153].

У ст. 11.5.6 проєкту «Екоцид», розміщеній у розділі 11.5 «Злочини проти міжнародної безпеки», йдеться про те, що злочин 5 ступеня вчиняє особа, яка з метою спричинити довгострокову та масштабну шкоду використала будь-які засоби для зміни динаміки, складу чи структури довкілля, включаючи біосферу, літосферу, гідросферу і атмосферу, або для зміни космічного простору. Спричинення екоцидом довгострокової та масштабної шкоди

довкілля підвищуватиме тяжкість цього злочину на два ступеня (п. 3 ст. 11.5.2 проєкту) [3].

Цікаво, що у тому варіанті проєкту, який піддавався науковій оцінці українськими і зарубіжними експертами (контрольний текст станом на 30 січня 2023 р.), у межах розділу 11.4 «Воєнні злочини» одним з їх проявів називалось спрямування нападу з усвідомленням того, що він з-поміж іншого призведе до масштабної, тривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною порівняно з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою. Тобто йшлося про вплив на довкілля як один із способів забороненого ведення війни. При цьому у висновку національних експертів на проєкт нами зазначалось, що, як це і передбачено у чинному КК України, самостійний міжнародний злочин за проєктом мав би утворювати екоцид (нарівні з геноцидом) [30]. Про необхідність поліпшення проєкту у вказаній частині писали й інші вітчизняні дослідники [31, с. 155, 158]. Можна припустити, що включення до проєкту статті, присвяченої відповідальності за екоцид, стало реакцією робочої групи як на зауваження національних експертів та інших колег, так і на знищення РФ греблі Каховської ГЕС.

Очевидно, що при формулюванні диспозиції ст. 11.5.6 проєкту «Екоцид» за основу було взято положення Конвенції. Загалом формулювання ст. 11.5.6 проєкту відповідає і тій дефініції екоциду, яку пропонується закріпити в Римському статуті МКС. При цьому в проєкті уточнюється, що винний може використати будь-які засоби для зміни динаміки, складу чи структури довкілля, включаючи біосферу, літосферу, гідросферу і атмосферу, або для зміни космічного простору.

На відміну від визначення екоциду у ст. 11.5.6 проєкту, у дефініції екоциду, розробленій експертною комісією юристів, вказується на те, що відповідними діями може бути спричинено не лише широкомасштабну і довгострокову, а й серйозну шкоду довкіллю. Автори дефініції пояснювали, що терміни «широкомасштабність» і «довгостроковість» були запозичені ними зі ст. 7 Римського статуту МКС «Злочини проти людяності». Під широкомасштабною розуміється шкода, яка виходить за межі обмеженої географічної території, перетинає державні кордони або якої зазнає ціла екосистема, її вид або велика кількість людей; довгострокова – це шкода, яка є незворотною або яку не можна виправити шляхом природного відновлення протягом розумного періоду часу; серйозною міжнародні експерти запропонували визнавати шкоду, яка включає дуже серйозні несприятливі зміни, або шкоду, заподіяну будь-якому елементу навколишнього середовища, включаючи серйозний вплив на життєдіяльність людини, або шкоду природнім, культурним чи економічним ресурсам [7].

Вважаємо правильною відмову розробників проєкту від вказівки на «серйозність» шкоди довкіллю у визначенні екоциду, адже якщо відповідна шкода є широкомасштабною і довгостроковою, то вона а ргіогі є і «серйозною». До того ж «серйозність» – поняття надто вже неконкретне навіть порівняно з такими оцінними поняттями, як «широкомасштабність» і «довгостроковість».

Так само заслуговує схвальної оцінки позиція розробників проєкту щодо визнання екоциду лише умисним злочином, адже, як вже зазначалось, передусім за суб'єктивною стороною вказаний злочин слід відрізнити від низки складів кримінальних правопорушень проти довкілля (в проєкті – це кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля).

Під довгостроковою робоча група пропонує розуміти шкоду довкіллю у виді масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу або радіаційного чи хімічного забруднення, за якої повернення пошкоджених природних ресурсів до їх попереднього стану відбувається понад рік, а під масштабною – таку шкоду довкіллю, яка має місце на площі понад сто квадратних кілометрів або понад десять кубічних кілометрів, поєднана з тяжкою майновою шкодою (пункти 12, 26 ч. 1 ст. 1.4.1 проєкту). Тяжкою визнаватиметься майнова шкода, яка більше ніж у 10 000 разів перевищує розмір розрахункової одиниці (п. 4 ч. 1 ст. 1.4.4 проєкту) [3].

Прагнення робочої групи конкретизувати (через певні кількісні показники) параметри довгострокої та масштабної шкоди сприймається неоднозначно. З одного боку, така конкретизація, вочевидь, покликана спростити потенційне застосування статті кримінального закону про екоцид. З іншого, ми не можемо не висловити сумнів у соціальній обумовленості пропонованих показників (чи не взяті вони «зі стелі»?).

На притаманну проєкту проблему довільності кількісних показників ми вже звертали увагу, зазначаючи, що пропонована робочою групою уніфікація майнової шкоди буде зручною для правозастосувачів. Проте наскільки «закруглені» показники майнової шкоди відобразатимуть життєві реалії, що потребують кримінально-правового реагування? Нам також імпонують висловлювання дослідників, які, критикуючи проєкт у цій частині, заперечують наскрізний характер таких понять, як «істотна шкода», «тяжкі наслідки», «значний, великий чи особливо великий розмір» тощо на тій підставі, що подібні поняття можуть (і повинні) мати різне змістовне наповнення і розуміння щодо кримінальних правопорушень різних видів [30]. Складно простежити логіку і в «пов'язуванні» певної площі як показника

масштабності шкоди до тяжкості майнової шкоди, адже очевидно, що кореляції між цими автономними, за великим рахунком, показниками може і не бути.

Пропонована робочою групою конкретизація довгострокової та масштабної шкоди видається неприйнятною і через те, що така шкода, виходячи з тексту ст. 11.5.6 проєкту (нагадаємо, що тут використовується зворот «з метою спричинити довгострокову та масштабну шкоду»), виступає не показником (проявом) суспільно небезпечних наслідків, прибічниками формалізації яких щодо кримінально протиправних посягань на довкілля *de lege ferenda* ми загалом виступаємо, а характеристикою суб'єктивної сторони злочину – мети вчинення екоциду. Мета ж вчинення кримінального правопорушення визначається робочою групою традиційно – це уявлення суб'єкта кримінального правопорушення про бажаний наслідок свого діяння, передбаченого цим Кодексом (ч. 2 ст. 2.4.9 проєкту). За такого підходу встановлення мети як суб'єктивної ознаки екоциду на практиці може бути пов'язане зі значними труднощами, зумовленими необхідністю спростування захисних версій на кшталт нерозуміння обвинуваченим в екоциді того, що шкода довкіллю, яку він бажав заподіяти при вчиненні цього злочину, буде саме довгостроковою (повернення пошкоджених природних ресурсів до їх попереднього стану відбудеться не менше ніж як за рік) чи масштабною (матиме місце на площі понад сто квадратних кілометрів або понад десять кубічних кілометрів і до того ж завдасть тяжку майнову шкоду). Ігнорування подібних захисних версій означатиме ніщо інше, як об'єктивне інкримінування. Інакше кажучи, пропоноване у ст. 11.5.6 проєкту формулювання екоциду у поєднанні із наведеними у «загальному» глосарії

визначеннями довгострокової і масштабної шкоди порушуватиме такий принцип криміналізації, як процесуальна здійсненність переслідування.

До того ж, як слушно зазначає З. Загиней-Заболотенко, невизначеність у тексті кримінального закону може проявлятися двояко. По-перше, йдеться про своєрідний дефект правового регулювання, який підлягає усуненню. По-друге, прояв невизначеності може бути й позитивним, коли відносна невизначеність кримінально-правового припису використовується законодавцем цілеспрямовано як своєрідний прийом нормотворчої техніки, що дає змогу кримінально-правовій нормі бути гнучкою та знизити рівень невизначеності кримінально-правового регулювання. Основне завдання – це відшукати оптимальний баланс між формалізацією КК України, що забезпечує його стабільність, і гнучкістю кримінально-правового припису, що зумовлює динамічний розвиток цього Кодексу [32, с. 78].

Крім цього, краще, щоб стосовно довгострокової та масштабної шкоди як характеристик екоциду була закріплена альтернативність, а тому у цьому разі варто використати сполучник «або». Тому і п. 3 ст. 11.5.2 проекту потребує уточнення.

Зауважимо і те, що вказівка на певну мету (спричинення довгострокової та масштабної шкоди довіллю) як на обов'язкову ознаку екоциду не виправдано звужуватиме сферу застосування ст. 11.5.6 проекту, адже виходить, що передбачений нею екоцид може бути вчинений лише з прямим умислом.

Висновки. Таким чином, у міжнародному праві відсутнє усталене розуміння екоциду як злочину окремого виду, а заборона негативного впливу на довкілля тісно пов'язана з принципом обмеження воюючих сторін у виборі засобів і методів ведення війни, що впливає з положень Додаткового

протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р., Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 р. і Римського статуту МКС. Незважаючи на те, що на сьогодні на міжнародному рівні вжито вагомих зусиль, спрямованих на визнання екоциду окремим міжнародним злочином як посяганням на «спільний дім людства», найважливішого формального кроку – закріплення відповідної дефініції в Римському статуті МКС – поки що не зроблено.

Дефініція екоциду, розроблена міжнародною експертною комісією юристів і запропонована для включення до Римського статуту МКС, трактує екоцид інакше, ніж це робить вітчизняний законодавець (ст. 441 КК України), а так само законодавці тих держав, які криміналізували досліджуваний делікт. При цьому обстоювана міжнародними експертами ідея можливості вчинення екоциду з необережності заслуговує на критичну оцінку, оскільки передусім за суб'єктивною стороною цей злочин відрізняється від низки кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинюваних з необережності (наприклад, забруднення або псування земель, порушення правил охорони надр, забруднення атмосферного повітря, порушення правил охорони вод, забруднення моря, знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу). Крім того, вказівка на винятково умисний характер розглядуваного посягання свідчатиме про його особливу небезпеку як злочину проти екологічної безпеки людства.

З аналізу складу злочину, передбаченого ст. 441 КК України, випливає, що це законодавче формулювання має як свої переваги, так і недоліки. Якщо концептуально не змінювати легальне визначення екоциду, то вказана

кримінально-правова заборона потребує поліпшення щонайменше в частині доповнення її вказівкою на отруєння земельних ресурсів і заміни словосполучення «екологічна катастрофа» зворотом «надзвичайна екологічна ситуація».

Слід підтримати позицію робочої групи щодо відмови від згадування у ст. 11.5.6 проєкту «Екоцид» про серйозну шкоду довкіллю, адже якщо відповідна шкода є широкомасштабною і довгостроковою, то вона а priori є і «серйозною». Водночас пропозиція у цьому разі конкретизувати (використавши певні кількісні показники) параметри довгострокої та масштабної шкоди не може бути підтримана, попри загалом схвальне бажання розробників перспективного кримінального закону спростити його потенційне застосування. По-перше, наведені показники навряд чи є соціально обумовленими (щоб не сказати – довільними); по-друге, пропоноване у ст. 11.5.6 проєкту формулювання екоциду у поєднанні із наведеними у «загальному» глосарії визначеннями довгострокової і масштабної шкоди порушуватиме такий принцип криміналізації, як процесуальна здійсненність переслідування. У законодавчому описанні екоциду такі ознаки цього складу міжнародного злочину, як довгострокова і масштабна шкода, мають характеризувати не суб'єктивну, а об'єктивну його сторону і, до того ж, «зберегти статус» оцінних понять.

З огляду на викладене, пропонуємо для фахового обговорення (зокрема, для опрацювання робочою групою) таке визначення екоциду – це умисне заподіяння широкомасштабної або довгострокової шкоди навколишньому природному середовищу, що призвело до виникнення надзвичайної екологічної ситуації на території України або за її межами.

Література:

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2023 рр. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 25.12.2023).
2. Турик М. Екологічна шкода як військовий злочин – чи можна покарати Росію за екоцид? 31 травня 2023 р. URL: https://lb.ua/blog/mykola_turyk/558050_ekologichna_shkoda_yak_viyskoviy.html (дата звернення: 25.12.2023).
3. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проекту (станом на 14.10.2023 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf> (дата звернення: 25.12.2023).
4. Куцевич М.П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 274 с.
5. Куцевич М.П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2009. 332 с.
6. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 466 с.
7. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and core text, June 2021. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d1e6e604fa>

e2201d03407f/1624368879048/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+rev+6.pdf. (дата звернення: 25.12.2023).

8. Gauger A., Rabatel-Fernel M.P., Kulbicki L., Short D., Higgins P. Ecocide is the missing 5th Crime Against Peace / Human Rights Consortium. The Ecocide Project. London: 2013. 12 p. URL: https://sas-space.sas.ac.uk/4830/1/Ecocide_research_report_19_July_13.pdf (дата звернення: 25.12.2023).

9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 25.12.2023).

10. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976 / United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=_en (дата звернення: 25.12.2023).

11. Mehta S., Merz P. Ecocide – a new crime against peace? *Environmental Law Review*. 2015. Vol. 17 (I). P. 3–7.

12. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 25.12.2023).

13. Бердник З. Екоцид можуть визнати п'ятим міжнародним злочином проти миру – The Economist / *Екополітика*. 11 березня 2021 р. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/ekocid-mozhut-viznati-p-yatim-mizhnarodnim-zlochynom-proti-miru-the-economist/> (дата звернення: 25.12.2023).

14. Павлюк О. Правники запропонували визначення «екоциду» для Міжнародного кримінального суду, щоб він міг розглядати такі злочини. *Hromadske*. 23 червня 2021 р. URL: <https://hromadske.ua/posts/mizhnarodna-grupa-pravnikiv-rozrobila-viznachennya-ekocidu-vin-mozhe-stati-pyatim-zlochynom-za-yakij-karatime-mks> (дата звернення: 25.12.2023).

15. Top international lawyers unveil definition of «ecocide» / Stop Ecocide International. June 22, 2021. URL: <https://www.stopecocide.earth/press-releases-summary/top-international-lawyers-unveil-definition-of-ecocide> (дата звернення: 25.12.2023).

16. Environmental impact of armed conflicts. Resolution 2477 (2023) / Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/31600/html> (дата звернення: 25.12.2023).

17. Андрушко А.В. Екоцид як потенційно окремий злочин у міжнародному кримінальному праві. *Наступність у кримінальному праві: до 70-річчя проф. Ю.В. Бауліна*: матеріали наук. конф. (м. Харків, 8 верес. 2023 р.) / редкол.: Ю.А. Пономаренко (голова), О.В. Харитонова, Н.В. Маслак та ін. Харків: Право, 2023. С. 319–323.

18. Сурілова О.О. Міжнародна відповідальність за злочин екоциду. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2022. Том XXX. С. 46–55.

19. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.

20. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 2 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 624 с.

21. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ: А.С.К., 2006. 848 с.
22. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 636 с.
23. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Київ: ВД «Дакор», 2013. 786 с.
24. Мохончук С.М. Злочини проти миру та безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі: монографія. Харків: Право, 2013. 528 с.
25. Науково-практичний Коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
26. Шуміло О.М. Перспективи встановлення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо екоциду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 106–112.
27. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Харків: Одіссей, 2012. 904 с.
28. Борщевська О.М. Публічно-правові та приватноправові аспекти визначення дефініції «екоцид» під час військової агресії. *Правова держава*. 2023. Вип. 49. С. 113–129.
29. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика: практичний посібник / О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, В.М. Комарницький, М.В. Комарницький, Р.О. Мовчан / за ред. О.О. Дудорова. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 616 с.
30. Висновок національних експертів на проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). URL:

<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf> (дата звернення: 25.12.2023).

31. Вереша Р.В., Кучинська О.П., Ковтун О.М. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 78: частина 2. С. 152–159.

32. Загиней-Заболотенко З. Невизначеність vs визначеність кримінального закону України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80.

Статтю підготовлено в межах виконання проєкту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

ЗБІРНИК
«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» 2024-1
ISSN 2786-7900
<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.2>

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ НЕГЛАСНИХ ФОРМ ОДЕРЖАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ

Бабіков Олександр,

керуючий партнер АО «DEFENSORES»,

кандидат юридичних наук,

професор кафедри кримінального права та процесу

Київського авіаційного університету,

м. Київ, Україна.

ORCID – 0000-0003-4003-5198

УДК 343.1

Анотація. Стаття присвячено дослідженню еволюційного розвитку негласних слідчих (розшукових) дій на території України в період існування Радянського Союзу, аналізу тогочасних нормативних актів, котрі регулювали діяльність слідчих органів, а саме Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, котрі визначали основні засади організації та проведення оперативно-розшукових заходів, Настанова про агентурну роботу міліції, Інструкцію «Про оперативні обліки в органах державної безпеки», котрими було визначено основні засади негласного збирання інформації, для реалізації яких утворювалися відповідні оперативні підрозділи: обліково-архівні, таємної техніки, виготовлення документів, радіоконтррозвідки,

виготовлення оперативної техніки, перлюстрації телеграфної і поштової кореспонденції, що підтверджує проведення негласних заходів одержання інформації з застосуванням спеціальних технічних засобів, виготовлення імітаційних засобів, здійснення арешту, огляду виїмки кореспонденції, а також КПК України 1960 року, котрий мав декілька етапів розвитку через прийняття Загальної декларації прав людини, прийнятої і оголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН. Крім того, було проаналізовано інституалізацію негласних форм отримання інформації у таких зарубіжних країнах як Франція, Австрія та Німеччина, та визначено дві основні моделі інституалізації негласних заходів одержання інформації: 1) виокремлення в КПК поряд з гласними негласних форм одержання та фіксації доказів, з визначенням вичерпного переліку таких форм з правовою регламентацією підстав, умов проведення, фіксації, збереження та використання інформації; 2) регламентація лише окремих форм негласного одержання інформації з обумовленням можливості використання у кримінальному провадженні результатів оперативно-розшукової діяльності, що регламентується окремим законодавчим актом.

Ключові слова: СРСР, негласні слідчі (розшукові) дії, слідчі органи, оперативно-розшукова діяльність, кримінально-процесуальний кодекс 1960 року.

REGULATION OF COVERT FORMS OF OBTAINING INFORMATION IN UKRAINE IN SOVIET TIMES

Oleksandr Babikov,
Managing Partner of DEFENSORES Law Firm,
PhD in Law,

Associate Professor of the Department of Criminal Law and
Procedure of the Kyiv University of
Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID – 0000-0003-4003-5198

The article is devoted to the study of the evolutionary development of covert investigative (detective) actions on the territory of Ukraine during the existence of the Soviet Union, analysis of the then regulations governing the activities of investigative bodies, namely the Fundamentals of Criminal Procedure of the USSR and the Union Republics, which defined the basic principles of organising and conducting operational and investigative measures, the Instruction on Police Agent Work, the Instruction on Operational Records in State Security Bodies, which defined the basic principles of covert information gathering, for the implementation of which the relevant operational units were established: Accounting and archival, covert equipment, document production, radio counterintelligence, production of operational equipment, perlustration of telegraph and postal correspondence confirming covert measures to obtain information using special technical means, production of imitation means, arrest, inspection of seized correspondence, as well as the CPC of Ukraine of 1960, which had several stages of development due to the adoption of the Universal Declaration of Human Rights, adopted and proclaimed by UN General Assembly resolution 217 A (III). In addition, the author analyses the institutionalisation of covert forms of obtaining information in such foreign countries as France, Austria and Germany, and identifies two main models of institutionalisation of covert measures for obtaining information: 1) allocation in the CPC of covert forms of obtaining and recording evidence along with the public ones, with an exhaustive list of such forms and legal regulation of the grounds, conditions

for conducting, recording, storage and use of information; 2) regulation of only certain forms of covert obtaining of information with the possibility of using the results of operational and investigative activities in criminal proceedings, which is regulated by a separate legislative act.

***Key words:** USSR, covert investigative (detective) actions, investigative bodies, operational search activities, Criminal Procedure Code of 1960.*

Постановка проблеми. Розуміння тогочасних засад проведення НС(Р)Д напряду залежить від належного дослідження минулих форм інституалізації даного виду слідчих дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження є праці вітчизняних учених у галузі кримінального процесуального права, вивчення негласних форм одержання інформації, оперативно-розшукової діяльності а саме Григоренко А. В., Гриненко С. О., Кудінов С. С., Шехавцов Р. М., Дроздов О. М., Столітній А. В. та інші учені. Проте, сформульовані положення в основному стосуються загальних положень проведення НС(Р)Д, однак не було приділено увагу саме розвитку та етапам інституалізації негласних слідчих (розшукових) дій у радянський період.

Мета статті. Мета дослідження полягає в аналізі та систематизації етапів інституалізації негласних слідчих розшукових дій у кримінальному процесуальному праві України до прийняття незалежності, а саме в радянський період.

Виклад основного матеріалу. Регламентация негласних форм одержання інформації в Україні за радянських часів (1923-1991) пов'язана з формування законодавчої бази з цих питань законодавчими органами СРСР та союзних республік.

Після Лютневої (буржуазно-демократичної) революції 1917 року Тимчасовий уряд скасував низку нормативних актів, що регламентували негласне одержання інформації, такі як Положення про контррозвідальні відділення, Настанови про контррозвідку у військовий час та деякі інші, ліквідував політичну поліцію та жандармерію, проте військова контррозвідка продовжувала діяти, а пошукові підрозділи ліквідованих органів передано у відання Міністерства юстиції [1].

Рішенням президії Всеросійської надзвичайної комісії (далі - ВНК) у лютому 1918 року почали створюватися підрозділи ВНК, співробітники якої на початковому етапі розпочали діяльність по агентурному спостереженню в партіях, організаціях, групах та на особливо важливих об'єктах, і це стало етапом започаткування оперативно-розшукової діяльності (дали ОРД) як основної форми негласного одержання інформації в інтересах кримінального судочинства.

Основні засади організації і тактики проведення ОРД запозичено з інструкцій, якими регламентувався негласний розшук в Російській імперії.

На початковому етапі формування структури правоохоронних органів та формування основ ОРД для позначення агентурної роботи, інших форм негласного одержання інформації, у законодавстві використовувався термін «негласність». Наприклад в Інструкції про організацію відділів карного розшуку, затвердженій 5 жовтня 1918 року зазначалося, що вказаний орган утворено «для негласного розслідування злочинів кримінального характеру і боротьбі з бандитизмом». В ст. 91 КПК РСФР (затвердженого 15 лютого 1923 року) передбачалася негласність перевірки анонімних заяв. Проте згодом від застосування в нормативних документах терміну «негласність» законодавець

відмовився, а вироблення правових засад організації оперативно-розшукової діяльності було передано у відомства [2].

Орієнтування оперативно-розшукової діяльності на виконання завдань карально-репресивної політики держави та в умовах «холодної війни» привели до мінімізації прокурорського нагляду за негласною роботою оперативних підрозділів, і за відсутності судового контролю, оцінка законності, наявності підстав для їх проведення здійснювалася також по відомствах.

Після ухвалення Постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 3 лютого 1941 року «Про розмежування Наркомату внутрішніх справ СРСР на два наркомати» [3] регламентація та проведення ОРД було розділено між Наркоматом внутрішніх справ та Наркоматом комітету державної безпеки. НВС розробляв, організовував та проводив ОРД у сфері протидії злочинності, загально-кримінальної, організованої, економічної, а НКДБ: ведення розвідувальної роботи за кордоном, боротьбу з підривною, шпигунською, диверсійною, терористичною діяльністю іноземних розвідок на території СРСР, оперативну розробку і ліквідацію залишків антирадянських партій і контрреволюційних формувань, охорону керівництва партії і уряду.

Внаслідок цього в СРСР формувалися паралельно дві відомчих платформи, на яких розроблялося нормативне регулювання оперативно-розшукової діяльності з урахуванням специфіки та завдань кожного відомства.

Організація агентурно-оперативної роботи, що включала в себе різноманітні форми негласного одержання інформації регламентувалася відомчими нормативними актами з грифом таємності, і своє відображення на рівні закону вперше одержала у прийнятому Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 року Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік. У ст. 29 Зазначеного акту визначено основні засади організації та

проведення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочинів та осіб, що їх вчиняють. У подальшому, протягом 1960-1961 років ця норма була конкретизована у кримінальному процесуальному законодавстві союзних республік і термін «оперативно-розшукова діяльність» набув законодавчого визначення. Зокрема у КПК України в редакції від 28.12.1960 року [4] ч. 5 ст. 97 передбачено перевірку заяви або повідомлення про злочини до порушення кримінальної справи шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності; в ст. 103, щодо повноважень органів дізнання було встановлено, що «на органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили»; ч. 3 ст. 114, що визначала порядок провадження дізнання вимогу, «якщо у справі про тяжкий злочин, що передана слідчому не встановлено особу, яка його вчинила, орган дізнання продовжує виконувати оперативно-розшукові дії і повідомляє слідчого про їх наслідки», а ч. 3 ст. 114, що визначала повноваження слідчого – право слідчого «надавати органам дізнання доручення і вказівки про провадження розшукових та слідчих дій.», а серед прав підозрюваного, - право подавати скарги на дії і рішення особи, яка проводить оперативно-розшукові дії та дізнання, слідчого і прокурора.

Проте форми і методи оперативно-розшукової діяльності залишалися таємними і продовжували регулюватися відомчими нормативними актами з обмеженим доступом. В 1974 році в МВС СРСР впроваджено Настанову про агентурну роботу міліції, у 1977 в КДБ при РМ СРСР Інструкцію «Про оперативні обліки в органах державної безпеки» [5]. Вищезазначеними нормативними актами визначено основні засади негласного збирання інформації, для реалізації яких утворювалися відповідні оперативні підрозділи: обліково-архівні, таємної техніки, виготовлення документів,

радіоконтррозвідки, виготовлення оперативної техніки, перлюстрації телеграфної і поштової кореспонденції, що підтверджує проведення негласних заходів одержання інформації з застосуванням спеціальних технічних засобів, виготовлення імітаційних засобів, здійснення арешту, огляду виїмки кореспонденції.

Засудження відомих радянських генералів та маршалів за антирадянські висловлювання, зафіксовані за допомогою записуючих пристроїв, [1] вказують на поширене застосування у цей період такої форми негласного одержання та фіксації інформації як аудіо-відеоконтроль особи та місця.

Поряд з цим, в країнах Європи після завершення Другої світової війни активно розпочався процес регламентації негласних форм одержання інформації як інституту кримінального процесу, що вплинуло і на процес їх інституалізації в кримінальному процесуальному законодавстві УРСР, а згодом і України.

Запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій як заходів негласного одержання інформації в інтересах кримінального судочинства стало черговим етапом модернізації вітчизняного кримінального процесу, спрямованим на запровадження підходів, притаманних класичному континентальному змішаному кримінальному процесу, на даний час характерного для більшості країн ЄС [6].

Перші кроки щодо інституалізації негласних заходів одержання інформації в кримінальному процесуальному законодавстві були започатковані в Європі у Кодексі кримінального розслідування Франції 1808 року. У ст. 10 зазначеного Кодексу передбачалося, що під час здійснення дізнання префекти департаментів та префект паризької поліції набували повноважень особисто або через уповноважених осіб судової поліції приймати

будь-які передбачені для законом дії, необхідні для розкриття злочину та викриття винуватих осіб [7]. Наступним кроком, в Кримінальному-процесуальному кодексі Франції 1958 р. здійснено перші кроки правової регламентації негласних заходів. Зокрема, у ст. ст. 706-73, 706-74 зазначеного Кодексу передбачено перелік особливо небезпечних злочинів, під час розслідування яких, з дозволу суду за клопотанням прокурора судова поліція могла проводити моніторинг, інфільтрацію та перехоплення телефонних розмов, листування із застосуванням засобів телекомунікації, відео, аудіоконтроль розмов чи інших дій у певному місці, перехоплення даних комп'ютерних систем [8].

В КПК Австрії 1975 р., негласні слідчі дії набули свого відображення як окремий інститут кримінального процесуального законодавства в секції 4 глави 8, що присвячена спостереженню, таємному розслідуванню та фіктивним угодам, а також в секції 5 глави 8, що містить нормативно-правову регламентацію перехоплення біржових повідомлень, моніторингу письмових повідомлень між особами, відомостей про доставлення повідомлень, візуального та звукового спостереження за особою [9].

В кримінальному процесуальному законодавстві ФРН інституалізація негласних заходів запроваджена в КПК 1987, яким передбачено такі негласні заходи одержання інформації як: накладення арешту та виїмка поштово-телеграфної кореспонденції, контроль телекомунікацій, аудіо-візуальний моніторинг місця (житла), встановлення місцезнаходження мобільного терміналу, використання таємних агентів для розкриття злочинів, спостереження поліції за особою, транспортним засобом [8].

Інституалізація негласних заходів одержання інформації відбувалася і в інших країнах Європи, проте з певними особливостями. Зокрема в КПК

Молдови 2003 поряд з регламентацією форм спеціальних слідчих дій, передбачено застереження, що такі заходи можуть проводитися лише спеціальними органами, визначеними Законом «Про спеціальну розшукову діяльність» від 29.03.2012 р [10]. В КПК Італії застосовано підхід, що не передбачає відокремлення гласних та негласних заходів. Натомість визначено, що заходи, які здійснюються державною прокуратурою чи судовою поліцією є таємними від обвинуваченого до того часу, поки про них йому не стане відомо, але у будь-якому випадку не пізніше, ніж до закінчення досудового розслідування. Наприклад, огляд місця події, предметів і документів, допити, освідчення, впізнання, обшуки, експертиза та інші можуть проводитися як негласні заходи. Фактично, лише перехоплення розмов та повідомлень, вилучення та накладення арешту на кореспонденцію розглядаються як дійсно негласні слідчі заходи. Інші форми одержання інформації, що можливо розглядати як аналог негласних слідчих розшукових дій регламентується нормативними актами Міністерства внутрішніх справ Італії [11].

Регламентація в кримінальних процесуальних кодексах лише таких форм негласного одержання інформації як перехоплення розмов, повідомлень, що передаються засобами телекомунікації (електронних мережа, а також арешт, огляд і виїмка кореспонденції, з віднесенням інших форм негласних слідчих заходів до сфери регламентації законодавством про оперативно-розшукову діяльність притаманна законодавству РФ, Республіки Беларусь, іншим країнам колишнього СРСР.

Отже, на підставі аналізу тенденцій кримінального процесуального законодавства низки країн Європи можна зробити висновок про існування двох основних моделей інституалізації негласних заходів одержання інформації: 1) виокремлення в КПК поряд з гласними негласних форм

одержання та фіксації доказів, з визначенням вичерпного переліку таких форм з правовою регламентацією підстав, умов проведення, фіксації, збереження та використання інформації; 2) регламентація лише окремих форм негласного одержання інформації з обумовленням можливості використання у кримінальному провадженні результатів оперативно-розшукової діяльності, що регламентується окремим законодавчим актом.

Інституалізація негласних форм одержання інформації в кримінальному процесуальному законодавстві УРСР відбувалася в декілька етапів.

В КПК УРСР, затвердженого Законом від 28.12.1960р. [12] з негласних форми одержання інформації передбачалося лише накладення арешту на кореспонденцію, її виїмка в поштово-телеграфних установах. Інші форми і методи таких заходів розглядалися виключно як таємні і регламентувалися законодавством про оперативно-розшукову діяльність.

Прийняття Загальної декларації прав людини, прийнятої і оголошеної резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 року [13], інших міжнародних актів у сфері прав людини, вплинули на розвиток положень кримінального процесуального законодавства у цій сфері. Указом Президії Верховної Ради Української РСР [14] від 16.04.1984 КПК доповнено ст. 14-1 «Недоторканність житла, охорона особистого життя громадян, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, банківських вкладів та рахунків».

Зазначеною статтею передбачалися основні гарантії щодо недоторканості житла, особистого життя, таємниці розмов, листування та повідомлень і містили важливу вимогу, що обмеження цих прав можливе лише на підставі і в порядку, передбаченому кримінально-процесуальним кодексом, що мало значний вплив на подальше законотворення.

Висновки. Отже, в період панування радянської влади, а саме у другій половині XIX ст. відбулися перші процеси інституалізації проведення негласних слідчих (розшукових) дій як в СРСР так і у низці зарубіжних країн. Даний період став передостаннім етапом інституалізації НС(Р)Д перед прийняттям Україною незалежності. Саме КПК України 1960 р. регламентував більшість засад проведення негласних форм отримання інформації, котрі використовуються і до нині.

У другій половині XIX ст. в законодавстві УРСР СРСР, країн Західної та Східної Європи спостерігаються тенденції інституалізації негласних слідчих дій як специфічної форми одержання та фіксації інформації в інтересах кримінального судочинства, запровадження загальних засад їх винятковості, обмеженості застосування впровадження загальних рис, що можуть розцінюватися як заходи забезпечення балансу інтересів кримінального судочинства та прав і свобод людини, їх форми та способи деталізуються у легальних нормативних актах, деталізується регламентація підстав, порядку їх проведення, використання одержаної інформації. Відзначається започаткування судового контролю у вітчизняній правовій системі за додержанням прав людини під час втручання у приватне спілкування. Головною рушійною силою для інституалізації НС(Р)Д у цей період стали, в першу чергу, міжнародні правові акти, прийняті ООН, європейськими державами у захисті прав людини, міжнародного співробітництва у сфері протидії обігу наркотичних засобів, спрямовані проти корупції, тероризму, легалізації коштів отриманих злочинним способом.

Література:

1. Румянцев В.О. Українська державність у 1917 - 1922 рр.: національно-демократична і радянська альтернативи: дисертація. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 1998. С. 373.

2. Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні : О-753 посіб. / В. В. Аброськін, С. В. Албул, С. О. Єгоров, та ін.; за заг. ред. В .В. Аброськіна. – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2020. – 198 с.

3. Бадахов Ю. Н. Організаційно-правові засади діяльності органів державної безпеки урспр у період другої світової війни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018.

4. Кримінально-процесуальний Кодекс України (від статті 94 до статті 236-8) : від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05/ed19601228#Text> (дата звернення: 29.01.2024).

5. Давидюк В. М. Окремі аспекти розвитку інституту конфіденційного співробітництва на території України в радянський період. Право і безпека. – 2019. – № 1 (72). – С. 58-64.

6. Жалдак С.І. Стандарти нормативно-правової регламентації негласних актів розслідування в європейському кримінальному процесуальному законодавстві. Вісник Академії адвокатури України т. 11. 3 (31) 2014.

7. *Coded`instructioncriminelledu17novembre1808//Bulletin desLois.–1808.–No6.–С.3. Chapitre I: De la police judiciaire. Code de procedure penale (Loi du 31 décembre 1957 et Ordonnance du 23 décembre 1958)* URL:

https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_instruction_criminelle_1808/code_instruction_criminelle_1.htm (дата звернення: 29.01.2024).

8. *COD DE PROCEDURĂ PENALĂ A REPUBLICII MOLDOVA*. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=123540&lang=ro (дата звернення: 29.01.2024).

9. *Codice di Procedura Penale* (Testo coordinato ed aggiornato del D.P.R. 22 settembre 1988, n. 447) URL: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-di-procedura-penale> (дата звернення: 29.01.2024).

10. *Ministero dell'interno* [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.interno.gov.it/it> (дата звернення: 29.01.2024).

11. Кримінально-процесуальний кодекс України : Кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 : станом на 19 листоп. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>(дата звернення: 29.01.2024).

12. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text(дата звернення: 29.01.2024).

13. Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : Указ Президії Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 16.04.1984 р. № 6834-X : станом на 19 листоп. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6834-10#Text>(дата звернення: 29.01.2024).

ЗБІРНИК
«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» 2024-1
ISSN 2786-7900
<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.3>

ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ

УДК 341.4

Бабікова Олена,

доктор юридичних наук, професор
директор НДІ проблем досудового розслідування

адвокат АО «ДЕФЕНСОРЕС»,

м. Київ, Україна

ORCID – 0000-0001-6578-9979

Статтю присвячено дослідженню міжнародного та зарубіжного досвіду, який стосується питань доцільності криміналізації та декриміналізації діянь суспільно небезпечних діянь в різних сферах суспільних відносин із урахуванням таких факторів як: географічне розташування держави, рівень економічного, політичного соціального розвитку, а також рівень правосвідомості населення. Одним з основних факторів в Україні на сьогодні залишається воєнний стан.

Ключові слова: міжнародний досвід, криміналізація, декриміналізація

USE OF FOREIGN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE: BACKGROUND AND CONSEQUENCES

Olena Babikova,

Director of the Research Institute of problems
of pre-trial investigation, Professor of the Department of Criminal Law

National Academy of Internal Affairs, DS (Law), Professor

ORCID – 0000-0001-6578-9979

The article is devoted to the study of international and foreign experience, which concerns the issues of the feasibility of criminalization and decriminalization of socially dangerous acts in various spheres of social relations, taking into account such factors as: the geographical location of the state, religion, the level of economic, political and social development, as well as the level of legal awareness of the population. One of the main factors in Ukraine today remains the state of war. At the same time, corruption is among the top three most serious problems of Ukraine, according to the results of the latest research. The domestic law enforcement system of Ukraine is guided by the principle of the number of indicators of the detection of criminal offenses, while officials may deviate from the means of their detection established by law, in particular, resort to provocative actions regarding corrupt behavior. Today, there are more than enough such examples, as judicial practice demonstrates. In this regard, it is important to carry out comparative legal studies in order to clarify the peculiarities of foreign experience of criminal responsibility not only for corruption crimes, but also for other socially dangerous acts, since such experience can be useful for Ukraine. So, on the one hand, close cooperation (interaction) of different states should act as a factor that helps (facilitates) the fight

against crime. On the other hand, as the practice of spontaneous and non-systematic changes to the law on criminal responsibility and to the criminal procedural law has shown, the only way out of the situation is the imposition of an indisputable moratorium on changes to these two closely interrelated codified normative acts. Therefore, law enforcement practice clearly demonstrates that law enforcement officers are not interested in the results of their activities, but only in statistical data.

Key words: international experience, criminalization, decriminalization.

Вступ. Сьогодні ключове завдання держави, поряд із протидією російській агресії є протидія суспільно небезпечним діянням (кримінальним правопорушенням) в різних сферах суспільного життя. При цьому важко визначити: який ворог для України сьогодні страшніший: внутрішній (корупціонери, крадії, вбивці) чи зовнішній? Наприклад, корупція, за результатами досліджень, входить в трійку найбільш серйозних проблем України. Вітчизняна правоохоронна система України керується принципом кількості показників розкриваності кримінальних правопорушень, при цьому службові особи можуть відхилятися від засобів їх розкриття встановлених законом, зокрема вдатися до провокативних дій щодо корупційної поведінки. Сьогодні таких прикладів, як демонструє судова практика більш, ніж достатньо. У зв'язку з цим важливо здійснювати порівняльно-правові дослідження з метою з'ясування особливостей зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності не лише за корупційні злочини, а й за інші суспільно небезпечні діяння, оскільки такий досвід може бути корисним для України [1].

Аналіз результатів останніх досліджень. Дослідженням питань, які стосуються визначення передумов криміналізації та декриміналізації

суспільних діянь з урахуванням зарубіжного та міжнародного досвіду займались: А.В. Андрушко, П.С. Берзін, І.В. Берднік, А.В. Вознюк, О.О. Дудоров, І.П. Катеринчук, С. Корогод, О.В. Кришевич, А.В. Савченко, М. В. Сийплові, М.І. Хавронюк, І.О. Харь, С.С. Чернявський, В.В. Чумак, А.М. Ященко та багато інших. Водночас, згадані вчені переважно вивчали питання, що стосуються зарубіжного досвіду з питань криміналізації суспільно небезпечних діянь в окремій взятій сфері.

Метою дослідження є визначення оптимальних шляхів на предмет перейняття зарубіжного досвіду вітчизняним законодавцем при криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь з урахуванням таких чинників, як: географічне розташування держави, релігія, рівень економічного, політичного соціального розвитку, а також рівень правосвідомості населення.

Виклад основного матеріалу. Процес формування правової системи загалом та системи нормативно-правових актів законодавства зокрема достатньо тривалий та залежить від численних факторів, серед яких можна назвати: географічне розташування держави, рівень розвитку її економіки, релігія, історичні та етнічні традиції існування нації та способи останньої щодо співіснування з прилеглими регіонами, народами, традиціями. Нажаль, об'єм запропонованого дослідження не дозволить здійснити детальний аналізу кожного з перелічених факторів, тому він буде вибіркоким.

Для початку зазначимо, що держава в особі відповідних органів (законодавчих) встановлює, координує, змінює і припиняє правові норми, які

покликані забезпечувати належний соціальний, економічний і демократичний розвиток державності та суспільства.

Для здійснення дослідження нами відібрано різні за своїми показниками та факторами держави, водночас всі вони мають достатньо високий рівень економічного, політичного, культурного, соціального розвитку та відповідний рівень правової свідомості громадян, та, звичайно, заслуговують на те, щоб їх досвід, здобутий під час здобуття власного авторитету на міжнародній арені був не лише помічений, а й врахований.

Протягом останніх років кримінальне законодавство зарубіжних країн зазнало значних змін, які відображають як соціальні потреби, так і міжнародні зобов'язання, реагують на громадську думку. Розглянемо найбільш помітні з них, починаючи з 2020 року.

Так, серед держав сьогодні на політичній арені виділяється **Франція**, як держава, населення якої в разі зміни політичного курсу чи прийняття рішень в сфері міжнародної співпраці (й не лише), які можуть вплинути на рівень життя та існування цього населення, дуже активно реагують шляхом проведення демонстрацій, страйків, маніфестацій тощо.

У 2021 році у Франції ухвалили закон про безпеку, спрямований на протидію радикалізації та тероризму. Це дало змогу владі відстежувати IP-адреси та закривати небезпечні сайти. Поштовхом послужили недавні теракти на території країни. В цей же період були введені в дію нові закони проти кіберзлочинності у 2021 році, включаючи боротьбу з незаконним поширенням особистих даних та цифровим шантажем. Також у цей час було запроваджено

новий закон про глобальну безпеку 2021 року, що викликав дискусії через питання про право на інформацію та приватність, зокрема стосовно повноважень поліції та використання дронів. Було посилено покарання за напади на поліцейських і представників влади. Тепер такі напади караються позбавленням волі на строк до 10 років і штрафом у розмірі до 150 000 євро, замість семи років позбавлення волі. Це пов'язано зі збільшенням кількості нападів на поліцейських під час протестів і заворушень. У 2022 році Франція посилила відповідальність за сексуальне насильство, розширивши визначення та посиливши покарання за сексуальні злочини проти неповнолітніх. Також у 2022 році був прийнятий закон, спрямований на боротьбу з екстремістським контентом в інтернеті, що стало частиною більш широкої стратегії протидії тероризму [2].

Німеччина. Зовсім інша історія, хоча країна, як і Франція – європейська, входить до складу ЄС, має свою багатовікову історію, стає законодавство, високий рівень економічного, політичного та соціального розвитку.

У 2022 році до Кримінального кодексу Німеччини внесли поправки, що посилюють покарання за злочини на ґрунті ненависті та розпалювання ненависті в інтернеті. Максимальне покарання за подібні діяння збільшили до трьох років позбавлення волі. Це пов'язано зі зростанням кількості подібних злочинів у німецькомовних частинах інтернету. Також, у цей рік Німеччина прийняла закони, спрямовані на посилення захисту даних та приватності в інтернеті, включаючи посилення контролю за роботою ІТ-компаній. Всі ці зміни були пов'язані з реформою кримінального кодексу у 2022 році, включно з посиленням заходів по боротьбі з корупцією на вищих ешелонах влади. У 2021 році було розширено повноваження поліції щодо використання

прихованих камер і підслуховувальних пристроїв під час розслідування злочинів, а також були введенні більш суворі правила для боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, пов'язаних із торгівлею наркотиками та зброєю. Цей захід було ухвалено у зв'язку зі зростанням кількості справ про незаконний обіг зброї в кримінальному середовищі. У 2021 році була посилена відповідальність за вчинення ненависницьких злочинів та екстремізму, у відповідь на збільшення числа нападів, мотивованих расовою та релігійною ненавистю [2].

Сполучені Штати Америки. Багата історія, складна, відмінна від вітчизняної правова система. Показовим, на наш погляд, є спроможність цієї системи не допускати внесення «стихійних» змін до діючого законодавства, не піддаватись тим стрімким та кардинальним змінам у розвитку суспільних відносин, які зараз відбуваються, та й завжди насправді мали місце.

Отже, США відзначились введенням заборони поліцейських захватів за шию в деяких штатах, пов'язаних з поліцейським насиллям: після ряду яскравих випадків поліцейського насилля, включаючи вбивство Джорджа Флойда у 2020 році, деякі штати та місцеві органи влади внесли зміни до своїх законів та політик, що стосуються поліцейських практик. Наприклад, були введені нові обмеження на використання прийомів задушення (ордерів на обшук без попереднього стуку). Ці зміни спрямовані на посилення відповідальності поліції та запобігання у майбутньому випадків необґрунтованого насилля. Також, у 2020 році був прийнятий федеральний закон про поліцейську реформу, спрямований на покращення відносин між поліцією та суспільством після низки інцидентів, що викликали масові протести та заворушення. У 2021 році законодавчі зміни у сфері

кримінального правосуддя були націлені на зменшення переповненості в'язниць та реформування системи умовно-дострокового звільнення.

Якщо звернутись до історії, то можна з впевненістю стверджувати, що правотворчий та правозастосовчий досвід СРСР у кримінально-правовій та кримінальній процесуальній сфері яскраво демонструє, що стабільність розглядуваних сфер законодавства є передумовою стабільності суспільства загалом, прозорості та передбачуваності поведінки особи та наслідків останньої, достатньо високого рівня правосвідомості та правової культури як всього суспільства, так і окремого громадянина. Всі норми та нормативно-правові механізми не лише закріплювались на законодавчому рівні, а й мали зрозумілий й доступний механізм їх реалізації, практика застосування законодавства була усталеною та стабільною.

Україна... В Україні за період 2020 – 2023 року були внесені численні зміни у кримінальне законодавство:

У 2020 році Україна посилила покарання за домашнє насильство, підвищуючи захист жертв та вводячи заборонні приписи.

У 2021 році були введені нові та *«новітні»* заходи боротьби з корупцією, *«спрямовані на посилення»* відповідальності державних службовців.

Реформи у сфері інтелектуальної власності у 2021 році посилили захист авторських прав та боротьбу з піратством.

У 2022 році було прийнято законодавство, спрямоване на посилення боротьби з тероризмом та екстремізмом. Також відбулось розширення визначення згвалтування в кримінальному кодексі. Причина — гармонізація з міжнародними законодавством.

Але, пік змін у кримінальному законодавстві відбулися після повномасштабної збройної агресії з боку РФ, а саме: 1) введення кримінальної відповідальності за колабораціонізм (передбачено покарання до 12 років позбавлення волі); 2) відбулось посилення покарань за державну зраду та шпигунство (до 15 років п/в); 3) посилення відповідальності за публічні заклики до насильницької зміни конституційного ладу. Причина — боротьба з підривною пропагандою; 4) посилення відповідальності за створення незаконних збройних формувань (до 8 років). Причина — встановлення порядку в зоні бойових дій; 5) відбулось збільшення строку покарання за мародерство (до 15 років). Причина — боротьба зі злочинністю під час війни; 6) криміналізовано саботаж та диверсії на військових об'єктах (до 12 років). Причина — захист обороноздатності; 7) посилення відповідальності за незаконний обіг зброї. Причина — встановлення порядку в умовах воєнного стану; 8) збільшення строків давності за воєнні злочини (до 25 років). Причина — події в Бучі на початку 2022 р. та інших містах; 9) криміналізація підробки гуманітарної допомоги (до 8 років п/в). Причина — боротьба з шахрайством в умовах війни під час постачання гуманітарної допомоги [3].

Зміни в кримінальному законодавстві України у 2022 році значною мірою обумовлені військовою агресією Росії та наступним введенням воєнного стану.

Багато поправок спрямовані на захист державності, суверенітету та територіальної цілісності країни від посягань як зовнішніх, так і внутрішніх сил. Деякі зміни посилюють покарання за дії, які послаблюють обороноздатність України в умовах війни. Інші поправки реагують на конкретні воєнні злочини, які сталися під час російського вторгнення —

згвалтування, мародерство, вбивства мирних мешканців тощо. Їх мета — покарати винних і не допустити повторення таких злочинів.

Тобто, останні зміни відбулись з огляду на воєнний стан і це зрозуміло, водночас, попередні зміни, часті оновлення кримінального законодавства України в останні роки обумовлені в більшості випадків нестабільністю та різкими змінами в житті українського суспільства.

Наведемо перелік причин, які, на наш погляд, найбільше впливають на швидкість змін у діючому кримінальному законодавстві:

1. Нестабільна політична ситуація в останні роки. Зміна влади, військовий конфлікт на сході, анексія Криму, події Євромайдану — все це вимагало внесення поправок в закони або прийняття нових законів.
2. Намагання вести «активну боротьбу» з корупцією для демонстрації результатів «такої боротьби» західним партнерам.
3. Необхідність гармонізації вітчизняного законодавства з європейським законодавством. У зв'язку з підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС проводиться адаптація українських законів до європейських норм.
4. Слабкість правоохоронної системи, яка нездатна сприйняти та належним чином відреагувати на таку кількість змін законодавства.
5. Популізм окремих політиків, які ініціюють законопроект для PR, а не для реальних змін.

В цілому, часті оновлення законодавства — це скоріше симптом хвороби, ніж норма для розвиненого демократичного суспільства. Стабільні та зрозумілі закони — основа правової держави.

Висновки. Отже, з одного боку тісна співпраця (взаємодія) різних держав повинна виступати тим чинником, який допомагає (сприяє) боротьбі із злочинністю. З іншого, як показала практика стихійного повсякчасного та

несистемного внесення змін до закону про кримінальну відповідальність та до кримінального процесуального закону, єдиним виходом з положення є накладення беззаперечного мораторію на внесення змін до цих двох тісно взаємопов'язаних між собою кодифікованих нормативних актів. НЕ можна не зважати на фактор війни, а саме яким чином останній впливає на законодавчі ініціативи та законодавчі акти сьогодні приймаються, тим більше, що правозастосовча практика чітко (впевнено) демонструє, що правоохоронці «м'яко кажучи» не зацікавлені у результатах своєї діяльності, а лише – в статистичних даних (у кількості направлених до суду справ, а не у кількості вироків, винесених за результатами розгляду таких кримінальних проваджень).

Література:

1. Гарбазей Д.О. Незаконне збагачення: міжнародно-правовий аспект. / Д.О. Гарбазей. Київ : Альманах міжнародного права. Випуск 4. С. 84–94.
2. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: моно-графія / М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
3. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІ / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 26.10.2021).
4. Тацій В. Я., Тютюгін В. І. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 1(2). С. 312–330. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_21.pdf (дата звернення: 27.11.2017).

5. Dien F. Maintien de l'Ordre et defense, Preparation au concours d'admission a l'ecole de formation des officiers de gendarmerie. Paris : Centre de documentation, 1996. P. 48.
6. Конституції країн парламентської демократії / під ред. В. М. Кампо ; Львів. ун-т. Київ : Ін-т держ. управління і самоврядування при КМУ, 1994. 93 с.
7. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

ЗБІРНИК

«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» 2024-1

ISSN 2786-7900

<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.4>

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОГЛЯД ЗАКОНОПРОЄКТІВ

Берднік Інна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри правоохоронної діяльності

та загальноправових дисциплін Національного

університету «Чернігівська політехніка»,

м. Чернігів, Україна

ORCID – 0000-0002-1447-2629

УДК 343.347

В даній статті здійснюється аналіз законопроектів про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність.

Автором визначено, що до основних «форм колабораційної діяльності», які у ч.ч. 1-7 ст. 111-1 КК України набувають значення видів кримінальних правопорушень із самостійними складами, відносяться: ч.ч. 1-2 - кримінальні проступки; ч.ч. 3-4 - нетяжкі злочини; ч. 5 – тяжкий злочин; ч.ч. 6, 7 – особливо тяжкі злочини. У ч. 8 передбачені кваліфікуючі ознаки (кваліфікований склад) стосовно кримінальних правопорушень, основні склади яких закріплені у ч.ч. 5-7 цієї статті КК (тобто лише для тяжкого та особливо тяжкого злочину). Враховуючи складну законодавчу конструкцію диспозицій ст. 111-1 КК

України та проблемні питання, які виникають у процесі досудового розслідування, зокрема під час здійснення кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених цією статтею, суб'єктами законодавчої ініціативи протягом 2022 – 2023 років пропонувалися численні зміни до даної статті, на яких варто зосередити увагу.

Проаналізовано судову практику щодо притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. За результатами аналізу визначено основні меседжі суддів для вирішення проблемних питань кваліфікації.

Автор доходить висновку про необхідність суттєвого доопрацювання суб'єктами законодавчої ініціативи проєктів змін до ст. 111-1 КК України.

Ключові слова: колабораційна діяльність, кримінальне правопорушення, законопроект, державна зрада, кваліфікація.

CRIMINALISATION OF COLLABORATION ACTIVITIES: AN OVERVIEW OF DRAFT LAWS

Inna Berdnik,

Doctor of Law, prof,

Professor of the Department of Law

Enforcement and general legal disciplines

Chernihiv National University of Technology

ORCID – 0000-0002-1447-2629

The article analyzes the mechanism

This article analyses the draft laws on criminalisation of collaboration.

The author notes that the main "forms of collaboration activities" in Parts 1-7 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine are types of criminal offences with independent corpus delicti: Parts 1-2 - criminal offences; Parts 3-4 - minor crimes; Part 5 - serious crime; Parts 6, 7 - especially serious crimes.

Part 8 provides for qualifying features (qualified corpus delicti) in relation to criminal offences, the main corpus delicti of which are enshrined in Parts 5-7 of this Article of the CC (for grave and especially grave offences).

During 2022-2023, legislative initiators proposed numerous amendments to Article 111-1 of the CC of Ukraine. The reason for this was a complex legislative construction of the dispositions of Article 111-1 of the CC of Ukraine and problematic issues arising during the pre-trial investigation, in particular, during the qualification of criminal offences under this article.

The analysis of the court practice of bringing perpetrators to criminal liability for collaboration activities gives grounds to identify the main messages of judges to resolve problematic issues of qualification.

The author comes to the conclusion that the draft amendments to Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine need to be significantly revised by the subjects of legislative initiative.

Keywords: collaboration, criminal offence, draft law, treason, qualification.

Постановка проблеми. Законом України від 03.03.2022 № 2108-IX з 15.03.2022 року передбачено кримінальну відповідальність за колабораціонізм, як спеціальну форму державної зради громадян, що вчиняється на окупованих ворогом територіях під час збройного конфлікту. Так, станом на грудень 2023 року органами досудового розслідування розслідувалось 5 590 кримінальних проваджень за ознаками злочину,

передбаченого ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), у яких до кримінальної відповідальності притягнуто 2 216 особи. Направленням обвинувальних актів до суду закінчено 1 460 кримінальних проваджень, з них 783 - у порядку спеціального досудового розслідування (61.8% осіб під безпосереднім контролем правоохоронних органів не перебувають) [1].

До основних «форм колабораційної діяльності», які у ч.ч. 1-7 ст. 111-1 КК України набувають значення видів кримінальних правопорушень із самостійними складами, відносяться: ч.ч. 1-2 - кримінальні проступки; ч.ч. 3-4 - нетяжкі злочини; ч. 5 – тяжкий злочин; ч.ч. 6, 7 – особливо тяжкі злочини. У ч. 8 передбачені кваліфікуючі ознаки (кваліфікований склад) стосовно кримінальних правопорушень, основні склади яких закріплені у ч.ч. 5-7 цієї статті КК (тобто лише для тяжкого та особливо тяжкого злочину). Враховуючи складну законодавчу конструкцію диспозицій ст. 111-1 КК України та проблемні питання, які виникають у процесі досудового розслідування, зокрема під час здійснення кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених цією статтею, суб'єктами законодавчої ініціативи протягом 2022 – 2023 років пропонувалися численні зміни до даної статті, на яких варто зосередити увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність були предметом дослідження таких вчених як Письменський Є., Долгорученко Д., Головка М., Гончаренко О., Горобець В., Кузнєцов В., Кузьменко О., Чальцева О. та інших. Проте, питанням аналізу законопроектів, в яких розглядаються проблемні питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, в літературі достатньої уваги не приділялося.

Метою даного дослідження є аналіз законопроектів, в яких розглядаються проблемні питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, а також відмежування кримінальних правопорушень, відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 111-1 КК України, від суміжних кримінальних правопорушень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. В Україні відсутні наукові праці, присвячені огляду законопроектів з питань кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Станом на грудень 2023 року у Верховній Раді України зареєстровано декілька законопроектів щодо змін до ст. 111-1 КК України. Проаналізуємо деякі з них.

1. Проект закону України „Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність” (реєстр. № 7647 від 08.08.2022) [2].

У ч. 4 ст. 111-1 КК України автори законопроекту „Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність” (далі – законопроект № 7647) пропонують уточнити, що кримінально караним слід визнавати *добровільне* провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі, окупаційною адміністрацією держави-агресора, *за винятком випадків, визначених законом* [2].

Слід підтримати пропозицію авторів законопроекту № 7647 визнавати одним із різновидів колабораційної діяльності виключно *добровільне* провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором,

незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора. Зазначені законодавчі зміни обумовлені необхідністю декриміналізації діянь, що стосується тієї частини господарської діяльності, яка має провадитись для забезпечення життєдіяльності тимчасово окупованих територій України. Крім того, у контексті формулювання *за винятком випадків, визначених законом*, під кримінальну відповідальність за ч. 4 ст. 111-1 КК України підпадатимуть всі види діяльності, які не зазначені в законах. Тобто норми законопроекту № 7647 не створюють належної правової визначеності, яка є необхідним елементом будь-якого кримінально караного діяння.

При цьому запропонований підхід не вирішує всіх правозастосовних проблем, які виникли у зв'язку з прийняттям Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність” від 03 березня 2022 року № 2108-IX, яким КК України було доповнено новою ст. 111-1 „Колабораційна діяльність”, а саме:

– не зрозумілою є позиція законодавців, які передбачають відповідальність у ч. 4 ст. 111-1 КК України лише за дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти. Водночас законодавці залишають поза увагою питання відповідальності за аналогічні дії в інших сферах, зокрема державного управління, охорони здоров'я, будівництва тощо;

– у санкціях ч.ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України встановлено безальтернативне основне покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на певний строк, що унеможливило процес застосування його до осіб, для яких вчинення відповідних

кримінальних правопорушень не було пов'язане з їхньою діяльністю або посадою;

– найбільші труднощі на практиці викликає наявність подібних ознак об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 1 ст. 111-1 та ч.ч. 1–3 ст. 436-2 КК України, які певною мірою збігаються. Через неякісну законодавчу техніку маємо збіг ознак об'єктивної сторони щодо такого діяння, як заперечення збройної агресії проти України. Так, обов'язковою за ст. 111-1 КК України ознакою заперечення збройної агресії проти України є публічність. Згідно з п. 1 примітки до цієї статті публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі „Інтернет” або за допомогою засобів масової інформації. При цьому і заперечення збройної агресії проти України, і поширення матеріалів, у яких міститься заперечення збройної агресії проти України, може відбуватися із використанням засобів масової інформації, що охоплюється ч. 3 ст. 436-2 КК України й одночасно відповідає ознаці публічності, обов'язкової для ст. 111-1 КК України. У зазначених випадках збігу більшості наявних ознак має місце конкуренція статей, які викликають низку проблемних питань на практиці.

2. Проєкт закону України „Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України” (реєстр. № 7646 від 08.08.2022) [3].

У проєкті Закону України „Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України” (далі – законопроєкт № 7646) автори

пропонують удосконалити законодавчі норми в частині визначення заходів та діяльності, які можуть здійснюватися на тимчасово окупованих територіях, зокрема після 24 лютого 2022 року. Загалом підтримуємо зазначену ідею, оскільки Україна повинна максимально забезпечувати свою присутність та дотримання прав і свобод своїх громадян на тимчасово окупованих територіях.

20 березня 2022 року набув чинності Закон України „Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у зв’язку з військовою агресією Російської Федерації проти України” від 15 березня 2022 року № 2138-ІХ, яким, зокрема, були доповнені норми Закону в частині поширення дії його положень не лише на тимчасово окуповані території, окуповані території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, частину Донецької і Луганської областей з чітким розмежуванням територій, а й на інші території України, які були тимчасово окуповані Російською Федерацією як державою-окупантом під час широкомасштабних воєнних дій проти України. При цьому чинним Законом (п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону) передбачено, що рішення про визнання територій тимчасово окупованими приймається Радою національної безпеки і оборони України, введеними в дію указами Президента України. Однак відповідні рішення РНБО не прийнято, тож офіційно визнаними окупованими залишаються лише АРК та м. Севастополь, частина Луганської та Донецької областей [3].

Таким чином, у контексті Закону №2138-ІХ території, не підконтрольні Уряду України внаслідок їх захоплення підрозділами армії рф після 24 лютого 2022 року, не будуть вважатися тимчасово окупованими через відсутність відповідного рішення РНБО, та, як наслідок, запропоновані законопроектом

№ 7646 обмеження здійснення господарської діяльності на них не поширюватимуться.

3. Проект закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 8301-1 від 05 січня 2023 року) (далі – законопроект №8301-1) [4] та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення відповідальності за деякі види кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях» (реєстр. № 8301-2 від 05 січня 2023 року) (далі – законопроект №8301-2) [5].

У санкціях ч.ч. 1 і 2 чинної ст. 111-1 КК України основне покарання визначене у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на певний строк.

Автори законопроекту № 8301-1 пропонують замінити його на основне покарання у вигляді штрафу від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років або без такого (санкція частини 1), а також штрафом від трьох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років або без такого та з конфіскацією майна або без такої (санкція частини 2) [4]. Загалом підтримуємо таку зміну, оскільки встановлення безальтернативного основного покарання – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на певний строк – унеможлиблює процес застосування його до осіб, для яких учинення відповідних кримінальних правопорушень не було пов'язане з їхньою діяльністю або посадою.

У законопроекті № 8301-02 автори пропонують доповнити ч. 4 ст. 111 КК України заохочувальною нормою: «звільняється від кримінальної відповідальності за правопорушення, передбачені цією статтею, громадянин України, який незаконно (примусово) призваний до збройних сил держави-окупанта або незаконних збройних формувань на тимчасово окупованих територіях України, та добровільно здався в полон збройним силам, правоохоронним органам або іншим військовим формуванням України». Незрозумілою є позиція авторів, які ототожнюють поняття «незаконно призваний» та «примусово призваний» [5]. Незаконність призову до збройних сил означає порушення встановленого законодавством порядку призову до збройних сил. Примусово призваний до збройних сил є незаконно призваний, однак поняття «незаконно призваний» є значно ширшим за поняття «примусово призваний». Тому ототожнювати ці поняття в диспозиції ст. 111 КК України неможна. Поряд з тим, автор залишили поза увагою положення ст.ст. 39 і 40 КК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 40 КК України не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Водночас відповідно до приписів ч. 2 цієї статті питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень [ст. 39](#) КК України. У частині 1 цієї статті зазначено, що не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним

законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в такій обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

У законопроекті № 8301-02 автори пропонують у санкції ч. 1 передбачити покарання у вигляді штрафу від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадських робіт на строк до двохсот годин з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років або без такого, а у санкції ч. 2 - штраф від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот сорока годин з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років або без такого [5]. В даному випадку має місце порушення при побудові санкцій, оскільки при здійсненні диференціації кримінальної відповідальності шляхом встановлення кваліфікованих складів злочинів не повинно існувати такої ситуації, що максимальна межа покарання за частиною першою статті КК є більшою (вищою), ніж мінімальна межа відповідно за частиною другою. Адже ця ситуація, по-перше, унеможлиблює призначення за злочин, вчинений за наявності кваліфікуючих ознак, менш суворого покарання, ніж за злочин, де такі ознаки відсутні, а по-друге, певною мірою нівелюється диференціація кримінальної відповідальності, знижується цілісність системи покарань. Як бачимо, в санкції частини 1 законопроекту, мінімальна межа покарання у вигляді штрафу, передбачена у санкції ч. 1, «накладається» на максимальну межу, визначену в ч. 2. За таких обставин можливі випадки, коли суд

призначатиме більш суворе покарання у виді штрафу згідно з санкцією ч. 1, ніж за санкцією ч. 2 ст. 111-1 КК.

У законопроекті №8301-2 пропонується встановити в ч. 3 ст.111-1 КК України кримінальну відповідальність за добровільне впровадження громадянами України стандартів освіти держави-агресора у навчальних закладах (зкладах освіти), що полягають у викривленні історичних та географічних фактів в інтересах держави-агресора та/або програм зі схвалення дій збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, розпалювання ворожнечі щодо України, громадян України, збройних сил України [5]. Не зрозумілою є позиція авторів щодо введення в диспозицію статті поняття «навчальний заклад», який ототожнюється з поняттям «заклад освіти». Водночас законодавці залишили поза увагою питання про відповідальність за аналогічні дії в інших сферах, зокрема в закладах культури, державного управління, охорони здоров'я, будівництва. Поряд з тим, автори пропонують в диспозиції визначити зміст добровільного впровадження громадянами України стандартів освіти держави-агресора у навчальних закладах (зкладах освіти), що порушує правила законодавчої техніки, оскільки визначення змісту будь-якої ознаки об'єктивної сторони в КК України передбачено в примітках до певних статей.

Автори законопроекту №8301-2 пропонують вирішити проблему конкуренції ч.1 ст. 111-1 КК та ст. 436-2 КК шляхом передбачення в диспозиції ч.1 ст. 111-1 КК України суб'єкта кримінального правопорушення, а саме вчинення діянь, передбачених ч.1, службовою особою. Загалом підтримуємо таку зміну, оскільки конкретизація в ч.1 ст. 111-1 КК суб'єкта кримінального правопорушення буде критерієм розмежовувати діянь, передбачених ч.1 ст. 111-1 та ч.ч.1-3 ст. 436-2 КК України.

Поряд з тим, автори законопроекту №8301-2 пропонують в абзаці першому ч. 7 ст. 111-1 КК України слова «або правоохоронних органах» замінити знаком та словами «, правоохоронних органах та органах прокуратури». Не можна погодитися з такою пропозицією, оскільки ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року № 3781-ХІІ чітко визначає перелік правоохоронних органів: «правоохоронні органи - органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [6]. Таким чином, прокуратура є частиною правоохоронної системи і за своїми повноваженнями займають особливе місце серед правоохоронних органів. Тому чинна редакція ч.7 ст. 111-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, в тому числі й органах прокуратури.

4. Проект закону України „Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення” (реєстр. № 7570 від 20 липня 2022 року) (далі – законопроект №7570) [7].

Передусім слід звернути увагу на правильність вживання слова „удосконалення” щодо відповідальності у назві законопроекту, оскільки

удосконалювати потрібно норми законодавства, а відповідальність – посилювати або пом'якшувати.

Автори законопроекту №7570 у п. 4 ч. 1 ст. 111-1 КК України передбачили кримінальну відповідальність за дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти України, а саме – за дії, спрямовані на впровадження стандартів у сфері освіти, вчинені в умовах окупації території України або її частини, з метою забезпечити підтримку державі-агресору та спричинити шкоду суверенітетові, територіальній цілісності і недоторканності, обороноздатності або державній, економічній чи інформаційній безпеці України [7]. При цьому автори законопроекту залишають поза увагою питання відповідальності за аналогічні дії в інших сферах, зокрема державного управління, охорони здоров'я, будівництва тощо. Це питання потребує вирішення.

Також пропонується у ч. 5 ст. 111-1 КК України передбачити відповідальність за вчинення діяння, зазначеного у частинах першій, другій, третій або четвертій цієї статті, що призвело до загибелі людей, великої матеріальної шкоди чи інших тяжких наслідків [7]. Однак примітка до вказаної статті містить визначення великої матеріальної шкоди, а поняття „інших тяжких наслідків” автори законопроекту залишають поза увагою, що викликатиме труднощі у правозастосовній діяльності. Крім того, у запропонованій редакції ст. 111-1 КК України порядок викладення матеріалу не відповідає вітчизняним засадам нормотворення. Зокрема, диспозиції вказаної статті перевантажені зайвими ознаками, примітка до зазначеної статті містить 6 частин, такої кількості не містить жодна стаття Особливої частини КК України. Водночас запропонована ч. 1 примітки цієї статті КК України передбачає, що суб'єктом кримінального правопорушення, є: громадянин

України; іноземець чи особа без громадянства, які станом на 24 лютого 2022 року постійно проживали на території України. На наш погляд, не потрібно перевантажувати примітку цієї статті з огляду на те, що суб'єкт кримінального правопорушення є загальним і його визначено у ст. 18 КК України. У ч. 6 диспозиції автори законопроекту передбачили підстави, згідно з якими не вважається колабораційною діяльністю співпраця з державою-агресором. У п. а ч. 6 ст. 111-1 зазначено випадки, які охоплюються розділом VIII Загальної частини КК України „Обставини, що виключають злочинність діяння”. Зайва конкретизація цих ознак не сприятиме належному правозастосуванню.

У ч. 2 примітки до ст. 111-1 КК України надано визначення поняття «держава-агресор», яке вживається у цій статті, а також статтях 146-1 і 436-2 цього Кодексу. Автори законопроекту надали визначення поняття „публічність” у ч. 4 примітки до ст. 111-1 КК України, яке стосується і ч.ч. 1 і 3 зазначеної статті, проте його не надано у ст. 436-2 КК України, де також вживається це поняття. Цей недолік необхідно усунути.

5. Проект закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 8077 від 26 вересня 2022 року) [8].

Автори вказаного проекту закону пропонують вилучити ознаку добровільності у ч.ч. 2 та 5 чинної ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» КК України та встановити кримінальну відповідальність за здійснення громадянином України на тимчасово окупованій території України на підставі законодавства держави-агресора професійної діяльності, пов'язаної з наданням послуг адвоката, аудитора, оцінювача, експерта, арбітражного

керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді, а також виконання повноважень нотаріуса або державного реєстратора чи суб'єкта державної реєстрації прав, або наданням інших публічних послуг, доповнивши зазначену статтю КК відповідною частиною [8].

Щодо вилучення ознаки добровільності в ч.ч. 2 та 5 ст. 11-1 КК України, то автори законопроекту залишили поза увагою положення ст.ст. 39, 40 КК України. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 40 КК України не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Водночас за змістом приписів ч. 2 цієї статті питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень ст. 39 цього Кодексу.

У ч. 1 ст. 39 КК України зазначено, що не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в такій обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Тож пропозиція авторів законопроекту № 8077 про вилучення ознаки добровільності в ч.ч. 2 та 5 ст. 11-1 КК України не є слушною.

Щодо встановлення кримінальної відповідальності за здійснення громадянином України на тимчасово окупованій території України і на підставі законодавства держави-агресора професійної діяльності, пов'язаної з наданням послуг адвоката, аудитора, оцінювача, експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді, а також виконання повноважень нотаріуса або державного реєстратора чи суб'єкта державної реєстрації прав, або наданням інших публічних послуг, то звертаємо увагу авторів законопроекту на постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 року № 164, яка регламентує роботу українських нотаріусів під час війни, зокрема встановлює певні обмеження (заборони) щодо проведення нотаріальних дій за участю громадян рф.

6. Проект закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 8301 від 23 грудня 2022 року), поданий народним депутатом України Бакумовим О. С. та іншими народними депутатами України (далі – законопроект № 8301) [9].

У санкціях ч.ч. 1 і 2 чинної ст. 111-1 КК України основне покарання визначене у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на певний строк. Автори законопроекту № 8301 пропонують замінити його на основне покарання у вигляді штрафу або громадських робіт із позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на певний строк або без такого (санкції частин 1 та 2) і з конфіскацією майна або без такої (санкція частини 2) [9]. Загалом підтримуємо таку зміну, оскільки встановлення безальтернативного основного покарання – позбавлення права обіймати певні посади або

займатися певною діяльністю на певний строк – унеможливилося процес застосування його до осіб, для яких учинення відповідних кримінальних правопорушень не було пов'язане з їхньою діяльністю або посадою.

У законопроекті № 8301 автори пропонують передбачити кримінальну відповідальність у частині 3 статті 111-1 КК України, доповнивши слова «навчальних закладах» сполученням слів «(закладах освіти) та закладах культури», хоча в чинній редакції вказаної статті слів «навчальних закладах» немає (напевно, автори законопроекту № 8301 мали на увазі не «навчальні заклади», а «заклади освіти») [9]. Отож не зрозумілою є їхня позиція щодо встановлення кримінальної відповідальності чи то за пропаганду в закладах освіти та закладах культури, чи то за дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти та закладах культури, чи то в обох формах об'єктивної сторони. Однак у тексті Пояснювальної записки до законопроекту № 8301 зазначено: «відповідними положеннями законопроекту пропонується доповнити частину третю покаранням за здійснення пропаганди у закладах культури». Постає запитання щодо конкретизації місця вчинення злочину, передбаченого частиною 4 статті 111-1 КК України: чи у формі пропаганди, чи у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора. Крім того, не зрозумілою є позиція законодавців, які передбачають відповідальність у частині 4 статті 111-1 КК України лише за дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (в чинній редакції) та закладах культури (в редакції законопроекту № 8301). Водночас законодавці залишили поза увагою питання про відповідальність за аналогічні дії в інших сферах, зокрема державного управління, охорони здоров'я, будівництва.

У ч. 4 ст. 111-1 КК України автори законопроекту № 8301 пропонують кримінально караними визнавати провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема й окупаційною адміністрацією держави-агресора, «за винятком випадків, визначених законом» [9]. Проте використання такого формулювання означає, що під кримінальну відповідальність згідно з ч. 4 ст. 111-1 КК України підпадатимуть усі види діяльності, не зазначені в законах. Тобто норми законопроекту № 8301 не створюють належної правової визначеності, що є необхідним елементом будь-якого кримінально караного діяння.

Автори законопроекту № 8301 пропонують вилучити ознаку добровільності у ч.ч. 5 та 7 чинної ст. 111-1 КК України [9]. Однак вони обійшли увагою положення ст.ст. 39 і 40 КК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 40 КК України не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Водночас відповідно до приписів частини 2 цієї статті питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень статті 39 КК України. У ч. 1 цієї статті зазначено, що не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в такій

обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності. Тому пропозиція авторів законопроекту № 8301 стосовно вилучення ознаки добровільності в ч.ч. 5 і 7 ст. 111-1 КК України не є слушною.

7. Проект закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ національної безпеки України» (реєстр. № 9223 від 19.04.2023) (далі – законопроект № 9223) [10]. Автори законопроекту № 9223 пропонують внести зміни до КК України та КПК України й запровадити кримінальну відповідальність за створення, придбання, використання або збут облікових записів, що містять завідомо неправдиві відомості про користувача, в інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційних системах, електронних комунікаційних мережах, за допомогою яких поширюється недостовірна інформація (зокрема й від імені інших осіб, причетність яких до оприлюдненої інформації не підтверджено) або здійснюється втручання в діяльність фізичних і юридичних осіб, якщо такі дії вчинені на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, національній, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, за відсутності ознак державної зради [10]. Вважаємо позицію авторів законопроекту не логічною, оскільки не зрозумілим є формулювання мети як обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення в диспозиції ч. 1 запропонованої статті, а саме: «на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, національній, державній, економічній чи інформаційній безпеці України», оскільки надмірна конкретизація мети вчинення цього кримінального проступку не сприятиме належному правозастосуванню [10]. У Законі

України «Про національну безпеку України» наведено визначення понять як національної, так і державної безпеки відповідно: «національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз; державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» [11]. Як бачимо, ці поняття фактично різняться тим, що акцент стосовно державної безпеки зроблено на загрозах невоєнного характеру. Враховуючи тенденції розвитку сучасного суспільства (глобалізаційні процеси, цілі сталого розвитку, перехід людства до фази інформаційного суспільства та шостого технологічного устрою тощо), складовими державної безпеки є: безпека загальнодержавного управління; політична безпека; економічна безпека; військова безпека; безпека громадського та правового порядку; соціально-гуманітарна безпека; інформаційно-комунікаційна безпека; ресурсно-екологічна безпека; техніко-техногенна безпека; міжнародно-дипломатична безпека. Таким чином, авторам законопроекту необхідно звернути увагу на формулювання мети як обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення з огляду на наявність законодавчо визначеного узагальненого поняття національної безпеки України.

Автори законопроекту пропонують передбачити кримінальну відповідальність за використання або збут облікових записів, що містять завідомо неправдиві відомості про користувача, в інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційних системах, електронних комунікаційних мережах, за допомогою яких здійснюється

втручання в діяльність фізичних і юридичних осіб, вказуючи при цьому на обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення – мету «на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканості, обороноздатності, національній, державній, економічній чи інформаційній безпеці України» [10]. Механізм заподіяння шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, національній, державній, економічній чи інформаційній безпеці України автори намагаються розкрити через припущення («може заподіяти шкоду») внаслідок використання або збуту облікових записів, за допомогою яких здійснюється втручання у діяльність фізичних і юридичних осіб. Така побудова диспозиції статті не конкретна та не розкриває змістовних ознак об'єктивної сторони – в чому саме полягає шкода.

Автори законопроекту в ч. 1 ст. 114-3 КК України передбачають покарання у вигляді штрафу в розмірі від однієї тисячі до трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправних робіт на строк до двох років [10]. Тут варто зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 12 КК України це діяння є кримінальним проступком, а розділ I Особливої частини КК України має назву «Злочини проти основ національної безпеки України». Однак автори законопроекту зміни до назви вказаного розділу не пропонують, що свідчить про відсутність аналізу законодавчих приписів.

У тексті законопроекту № 9223 автори, напевно, помилково вживають слово «недоторканість», бо якщо йдеться про те, що охороняється законом від посягань з боку кого-небудь, чи про те, що не можна псувати, знищувати, паплюжити через значимість, важливість, то вживаємо слово «недоторканність».

Висновки. Зважаючи на викладене, з метою належного правозастосування авторам необхідно доопрацювати вищезазначені законопроекти.

Аналіз судової практики щодо притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність дає підстави визначити основні меседжі суддів для вирішення проблемних питань кваліфікації:

- розмежування за об'єктом посягання (ч. 1 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 436-2 КК України - національна безпека та безпека людства, мир та міжнародний порядок);

– добровільне зайняття посад, передбачених частинами 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України, є закінченим злочином. Діяльність на цих посадах може утворювати самостійний склад злочину – державну зраду;

– розмежування за характером дій (ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України). У першому випадку – лише передача матеріальних ресурсів (належних особі ресурсів), у другому – збирання та підготовка та/або передача матеріальних ресурсів (залучення чужих активів);

– посилення у ч. 6 ст. 111-1 КК України на відсутність ознак державної зради вказує на кваліфікацію дій лише тоді, коли суб'єкт вчинення – іноземець або особи без громадянства, а тому сукупність зі ст. 111 КК виключається;

– в частині участі у збройних формуваннях ч. 7 ст. 111-1 розмежовується зі ст. 260 КК України обстановкою вчинення в умовах збройного конфлікту (за участі Збройних Сил України) чи воєнного стану. Водночас участь у бойових діях у збройних силах рф має кваліфікуватись як державна зрада у формі переходу на бік ворога у період збройного конфлікту в умовах воєнного стану;

– добровільне зайняття посад в незаконних судових або правоохоронних органах за ч. 7 ст. 111-1 КК України охоплює будь-які посади, не лише суддів чи оперативного складу;

– проведення виборів чи референдумів у супроводі заходів політичного характеру (мітингів, зборів) може утворювати сукупність злочинів за ч.ч. 5 та 6 ст. 111-1 КК України;

– дії, передбачені ч. 3 ст. 111-1 КК України (пропаганда в закладах освіти чи впровадження стандартів освіти держави агресора), не утворюють сукупність з державною зрадою;

– вчинення дій під примусом кримінальну відповідальність виключає.

Література:

1. Офіс Генерального прокурора (2023), Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 10.12.2023).

2. Проєкт Закону України „Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність” (реєстр. № 7647 від 08.08.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205> (дата звернення: 10.12.2023).

3. Проєкт закону України „Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України” (реєстр. № 7646 від 08.08.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40204> (дата звернення: 10.12.2023).

4. Проект закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 8301-1 від 05 січня 2023 року). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894> (дата звернення: 10.12.2023).

5. Проект закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення відповідальності за деякі види кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях» (реєстр. № 8301-2 від 05 січня 2023 року). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41131> (дата звернення: 10.12.2023).

6. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

7. Проект закону України „Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення” (реєстр. № 7570 від 20 липня 2022 року). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023> (дата звернення: 10.12.2023).

8. Проект закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 8077 від 26 вересня 2022 року). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40531> (дата звернення: 10.12.2023).

9. Проект закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 8301 від 23 грудня 2022 року). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894> (дата звернення: 10.12.2023).

10. Проект закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ національної безпеки України» (реєстр. № 9223 від 19.04.2023). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41788> (дата звернення: 10.12.2023).

11. Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.12.2023).

ЗБІРНИК

«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» 2024-1

ISSN 2786-7900

<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.5>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРУПЦІОНЕРА

Кікалішвілі Марія,

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правової політики

та кримінального права Київського національного

університету імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна,

ORCID – 0000-0002-3142-942X

УДК 343.2

В статті розглянуті психологічні особливості особистості корупціонера на підставі моделей структури особистості та деяких теорій, які на думку зарубіжних дослідників можуть допомогти пояснити психологію корупціонера.

Серед моделей структури особистості авторка виділяє ієрархічну модель рис особистості з п'ятьма факторами, які представляють особистість на найширшому рівні абстракції і яка складається зі змінних нейротизму, екстраверсії, відкритості досвіду, сумлінності та доброзичливості. Зазначено, що індивідуальні риси особистості, засновані на п'ятифакторній моделі можуть дати певне уявлення про причини,

через які деякі люди більш схильні до певного типу корумпованої поведінки - чи то в міжособистісних відносинах, чи то у сфері роботи.

Наступною моделлю структури особистості є темна тріада, яка складається з трьох антисоціальних рис: макіавеллізм, нарцисизм і психопатія, яка пов'язана з неетичною поведінкою і впливає на різні види девіантної поведінки, в тому числі поширюються на корумповану поведінку. Також в частині цієї моделі була розглянута теорія про фінансове занепокоєння, в якій було висунуто гіпотезу про те, що люди з високими балами в темній тріаді можуть займатися корупцією, коли турбуються про свої фінанси. Занепокоєння з приводу браку фінансових ресурсів може спровокувати на корупційну поведінку, особливо при високому рівні особистісних рис темної тріади.

Наступні теорії розглядають почуття провини та моральні цінності, як те, що стримує корупційну поведінку. Люди, схильні до почуття провини в повсякденному житті, рідше беруть хабарі та з меншою ймовірністю будуть корумповані, як і люди, які прихильні до своїх моральних цінностей.

Але авторка також зауважує, що, крім цих індивідуальних характеристик, існують деякі характеристики національного рівня, часто вбудовані в тривалу історичну традицію/культуру, які можуть формувати поведінку людей у цьому сенсі (тобто тип організаційної культури).

В підсумку зазначено, що такі риси, як психопатія, нарцисизм, макіавеллізм, екстраверсія, зовнішня мотивація та низький рівень задоволеності життям або самооцінки, сприяють корупції і, навпаки, високий рівень самооцінки, пов'язаний із нижчим рівнем

матеріалістичних цінностей, чесність сприяє зниженню схильності до корупційної поведінки.

Також люди, ймовірно, будуть більш схильні до ризику, щоб компенсувати втрати, і не схильні до ризику, щоб зберегти прибуток. Невизначеність може збільшити ймовірність корупційних дій. Така емоція, як почуття провини, може знизити ймовірність корупції.

Оскільки корупція є такою широко поширеною і руйнівною проблемою, важливо боротися з нею з усіх боків. Вивчення особистих чинників мають цінність для прогнозування корупційної поведінки.

Ключові слова: корупція, корупційна поведінка, корупційні наміри, девіація, особистість корупціонера, структура особистості, психологічні особливості особистості, індивідуальні риси особистості.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE CORRUPT PERSONALITY

Mariia Kikalishvili,

Doctor of Legal Sciences, associate professor,

Associate Professor of the Department of Criminal and Legal Policy
and criminal law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID – 0000-0002-3142-942X

The article examines the psychological characteristics of the corrupt personality on the basis of models of personality structure and some theories that, according to foreign researchers, can help explain the psychology of a corrupt person.

Among the models of personality structure, the author distinguishes a hierarchical model of personality traits with five factors representing personality at the broadest level of abstraction and consisting of the variables of neuroticism, extraversion, openness to experience, conscientiousness and benevolence. It is noted that individual personality traits based on the five-factor model can provide some insight into the reasons why some people are more prone to certain types of corrupt behavior, whether in interpersonal relationships or in the workplace.

The next model of personality structure is the dark triad, which consists of three antisocial traits: Machiavellianism, narcissism, and psychopathy, which is associated with unethical behavior and affects various types of deviant behavior, including corrupt behavior. Also considered as part of this model was the theory of financial anxiety, which hypothesized that people with high scores on the dark triad may engage in corruption when they are worried about their finances. Anxiety about a lack of financial resources can trigger corrupt behavior, especially when the dark triad personality traits are high.

The following theories consider guilt and moral values as a deterrent to corrupt behavior. People who feel guilty in their daily lives are less likely to accept bribes and less likely to be corrupt, as are people who are committed to their moral values.

But the author also notes that, in addition to these individual characteristics, there are some national-level characteristics, often embedded in a long historical tradition/culture, that can shape people's behavior in this sense (i.e., the type of organizational culture).

The authors conclude that traits such as psychopathy, narcissism, Machiavellianism, extraversion, extrinsic motivation, and low levels of life satisfaction or self-esteem contribute to corruption, and vice versa, high levels of

self-esteem are associated with lower levels of materialistic values, and honesty helps to reduce the propensity for corrupt behavior.

Also, people are likely to be more risk-averse to compensate for losses and risk-averse to preserve gains. Uncertainty can increase the likelihood of corrupt behavior. Emotions such as guilt can reduce the likelihood of corruption.

Because corruption is such a widespread and destructive problem, it is important to address it from all angles. The study of personal factors is valuable for predicting corrupt behavior.

Key words: corruption, corrupt behavior, corrupt intentions, deviation, corrupt personality, personality structure, psychological characteristics of personality, individual personality traits.

Постановка проблеми. Корупція в усьому світі є серйозною проблемою, що загрожує прогресу людства. Вона не є виключною прерогативою будь-якої нації, раси чи окремої держави, а виходить за межі національних кордонів і символізує феноменальну універсальну проблему в політичному плані.

Корупцію зазвичай визначають як девіацію, що навмисно порушує правові або моральні норми та зловживає державною владою або ресурсами в особистих цілях. Це підриває політичну стабільність, завдає шкоди економічному зростанню, нераціонально розподіляє суспільні ресурси, перешкоджає нормальній соціальній мобільності, збільшує соціальну нерівність, підриває довіру людей до уряду і знижує моральні стандарти в суспільстві. Оскільки корупція завдає величезної шкоди суспільству, надзвичайно важливим стає її глибоке розуміння з подальшим вжиттям належних заходів у відповідь.

За словами Transparency International, «корупція - це один із найбільших викликів сучасного світу. Вона підриває ефективне державне управління, докорінно спотворює державну політику, призводить до неправильного розподілу ресурсів, завдає шкоди приватному сектору та розвитку приватного сектору, а також завдає особливих збитків бідним верствам населення» [35].

Нині корупція є однією з найважливіших психологічних, соціальних, економічних і політичних проблем у всьому світі. Це спонукає науковців і практиків, які займаються вивченням корупції, шукати підходи для розуміння рушійних сил корупційної поведінки на індивідуальному рівні, а саме серед психологічних особливостей особистості.

Стан опрацювання. Серед юристів психологічним аспектам корупції присвятили свої роботи О. Акімов, О. Лозинський, І. Мезенцева, М. Мельник, О. Шостко, В. Нонік, О. Шевченко, С. Шрамко та інші вчені. Серед психологів цією проблемою займались О.А. Зарічанський, О. І. Кудерміна, Л. І. Казміренко, В. Г. Андросюк, А. Б. Фодчук.

Незважаючи на актуальність цієї теми, мало що відомо про психологічні передумови корупційної поведінки, мало або взагалі не вивчався вплив особистісних якостей на ставлення до корупції.

Метою даної статті є розгляд психологічних особливостей особистості корупціонера.

Виклад основного матеріалу. Коли мова заходить про корупцію, насамперед часто виникають такі важливі запитання: Які причини корупції? Які люди більш схильні до корумпованості? Який у них тип особистості, що призводить їх до отримання прибутку від корупції за рахунок інших? Чому ці люди схильні займатися корупцією частіше, ніж інші? Різні дослідження намагалися виявити випадки корупції як на макрорівні [10; 4], так і на

мікрорівні [18], і виявили, що корупція є результатом взаємодії різноманітних змінних (наприклад, політичних, соціальних, економічних чи психологічних чинників), проте на сьогоднішній день мало досліджень, що вивчали ширший спектр особистісних якостей, потенційно пов'язаних із корупційною поведінкою.

Корупція особистості являє собою сукупність психологічних механізмів або індивідуальних особливостей та етичних принципів, укорінених у традиційних і культурних цінностях певної групи (наприклад, нації), які індивіди використовують у маніпулятивних цілях для одержання вигоди по відношенню до осіб, які приймають рішення [9]. Одним з основних способів розуміння психології корупціонера є риса характеру або порок. До рис характеру належать такі як жадібність, невірність, марнотратство, заздрість і потурання своїм слабкостям. Також це можуть бути особисті вади, що впливають на професійну діяльність на державній службі. Ці вади можуть набувати ширшого суспільного та політичного значення, коли вони чинять спотворювальний вплив на соціальні інститути або громадський порядок.

Більшість дослідників також виділяють негативне ставлення до закону і жагу наживи, зневагу до моральних і етичних норм, свідоме культивування аморальних колізій і ігнорування таких негативних наслідків, як дискредитація діяльності державного апарату, розбещення підлеглих, підриг принципу соціальної справедливості. Для корупціонера характерний синдром кругової поруки, протекціонізм, психологія споживацтва, яка найчастіше превалює над усім іншим [28, С.47].

По суті, класичні погляди на корупцію пов'язували її з ідеєю втрати чесності або відхилення від належних цілей. У працях Макіавеллі особлива увага приділяється корупції як занепаду громадянської чесноти через корисливість і жадібність, що означає перевагу приватного інтересу над суспільним благом.

Вивчаючи безліч історичних джерел, професор Лаура Андеркаффлер зазначає, що корупція охоплює самонавіювання, потурання своїм слабкостям, а також ослаблення і відмову від обмежень соціальних зав'язків. Крім впливу на індивідуальний характер і мораль, Андеркаффлер пов'язує корупцію з роз'їдальними, спотворювальними і розкладними силами, які підривають громадський порядок. Наприклад, вона пише, що «корумпований політик не просто загрожує окремим особам... його існування загрожує верховенству закону і всій державній системі, частиною якої він є» [21]. Тут моральне розуміння корупції перетинається з політичним розумінням.

Водночас, існує інший погляд на психологію корупціонера. Так, деякі вчені стверджують, що корупціонерам притаманні такі характеристики як: «активність, енергійність, ініціативність, висока емоційна стійкість, працездатність, розвинений самоконтроль, здатність до продуктивної діяльності в складних, стресових умовах, виражені організаторські та комунікативні якості. Таки люди товариські, комунікабельні, готові до спільної роботи. Корупціонери, як правило, прагматичні, прагнуть до досягнення особистих цілей, готові жорстко відстоювати власні права та інтереси, егоїстичні, відрізняються спрямованістю на досягнення конкретних практичних результатів будь-якої діяльності. Особи, які вчиняють корупційні злочини в сфері

державного управління, найчастіше зовні є зразком успішного кар'єрного зростання. В більшості, вони на доброму рахунку у керівництва, це – професіонали в своїй галузі, мають широкі зв'язки, зумовлені службовими стосунками» [28, С. 61].

Хоча особистість вивчають у психології майже 100 років, за останні 2 десятиліття вчені досягли значних успіхів у розумінні рис і структури особистості [5]. Розглянемо деякі моделі структури особистості, які на думку зарубіжних дослідників можуть допомогти пояснити психологію корупціонера.

Згідно з теорією запланованої поведінки Айзена, поведінкові диспозиції, такі як риси особистості та соціальні настанови, відіграють вирішальну роль у прогнозуванні когнітивних переконань (наприклад, поведінкових переконань, нормативних переконань і переконань про контроль), які, в свою чергу, пояснюють людську поведінку. Айзен припустив, що риси особистості впливають на поведінку опосередковано через когнітивні переконання [3]. Риси особистості людини можуть мати велике значення для визначення того, яке ставлення вона матиме до корупції [9]. Ці риси мають тенденцію пояснювати індивідуальні відмінності таким чином, що вони фокусуються на побудові зв'язного образу людини та її основних психологічних процесів.

Особистість можна визначити як динамічний і організований набір характеристик, якими володіє людина, і які унікальним чином впливають на її пізнання, мотивацію та поведінку в різних ситуаціях. Структура особистості, яку називають велика п'ятірка являє собою ієрархічну модель рис особистості з п'ятьма факторами, які представляють особистість на найширшому рівні абстракції. Вона

складається зі змінних нейротизму, екстраверсії, відкритості досвіду, сумлінності та доброзичливості.

Нейротизм належить до постійного рівня емоційної адаптації та нестабільності. Люди з високим показником нейротизму схильні відчувати емоційну нестабільність, тривогу, примхливість і дратівливість, а також схильні до занепокоєння, невпевненості та нервозності. Екстраверсія складається з рис товарищескості, домінування та активності. Вона включає в себе звернення психічної енергії назовні, до зовнішнього світу. Ці риси можуть бути як високими, так і низькими. Відкритість досвіду описується як тенденція цікавитися навчанням, новими ідеями, культурою та естетикою. Відкритість досвіду передбачає активний пошук і оцінку нового досвіду, а також називається уявою або інтелектом. Люди з високими показниками відкритості досвіду, як правило, цікаві, шукають новий і незнайомий досвід, мають широке коло інтересів і швидко втомлюються. Доброзичливість - це риса, яка найбільше пов'язана з міжособистісними стосунками та належить до типів взаємодії, яким людина віддає перевагу. Це прагнення бути добрим, ввічливим і турботливим. З іншого боку, люди з низьким рівнем доброзичливості, як правило, грубі, дратівливі, відмовляються співпрацювати, підозрілі, схильні задовольняти свої власні потреби. Сумлінність являє собою прагнення до досягнення чого-небудь, включно з такими рисами, як високий рівень вдумливості, контроль імпульсів і цілеспрямована поведінка. Сумлінність складається з рис прагнення до досягнень, обережності, акуратності, надійності та впорядкованості [5].

Таким чином, ці п'ять чинників складають п'ятифакторну модель особистості. Корупція особистості належить до набору психологічних

механізмів, які працюють як на індивідуальному, так і на суспільному рівні, що може пояснити, чому деякі люди більш схильні до корупційних дій. Причини, через які люди займаються корупційною діяльністю, можуть бути або особистими, або суспільними, або їх поєднанням у різних пропорціях. Індивідуальні риси особистості (тобто засновані на п'ятифакторній моделі особистості) можуть дати певне уявлення про причини, через які деякі люди більш схильні до певного типу корумпованої поведінки - чи то в міжособистісних відносинах, чи то у сфері роботи. Родинні асоціації, стать, індивідуальна здатність відмовлятися від хабаря, ступінь щастя і задоволеності собою, ставлення до влади входять до переліку інших індивідуальних чинників, які часто розглядаються як предиктори участі в корупційних діях. Проте важливо зазначити, що, крім цих індивідуальних характеристик, існують деякі характеристики національного рівня, часто вбудовані в тривалу історичну традицію/культуру, які можуть формувати поведінку людей у цьому сенсі (тобто тип організаційної культури) [9].

Наступна модель структури особистості - це темна тріада особистості. Зростаюча кількість даних свідчить про те, що темна тріада особистості (тобто макіавеллізм, нарцисизм і психопатія) пов'язана з неетичною поведінкою і впливає на різні види девіантної поведінки, в тому числі [13] може поширюватися на корумповану поведінку.

Темна тріада складається з трьох антисоціальних рис особистості: макіавеллізму, нарцисизму і психопатії [27]. Макіавеллізм зображується як розважлива маніпуляція, лукавство, хитрість і нехтування мораллю [16; 32]. Його характерною ознакою є воля до маніпулювання іншими для досягнення особистих цілей і відсутність моральних принципів.

Нарцисизм характеризується оптимістичним егоїзмом [20] і позитивно корелює з егоцентризмом, почуттям зверхності, права, марнославством і грандіозністю [8; 32], а також владолюбством, відсутністю емпатії та одержимістю самостверджувальною поведінкою. Нарциси часто переслідують негайний прибуток за рахунок інтересів інших. Дедалі більше даних свідчить про те, що нарцисизм пов'язаний із неетичною поведінкою [23]. Крім того, психологи встановили позитивний зв'язок між нарцисизмом і корупцією [14]. Нарцисизм у широкому розумінні визначається як риса особистості, що складається з грандіозності, любові до себе і завищеної самооцінки [2]. Нещодавні дослідження виявили два різні типи нарцисизму: вразливий, або клінічний і грандіозний [26]. Вразливий або клінічний нарцисизм набуває прихованої та неадекватної форми, що характеризується тривогою та низькою самооцінкою [1]. Грандіозний нарцисизм набуває відкритої та наполегливішої форми, що характеризується високою самооцінкою, почуттям особистої переваги та права, самовпевненістю, грандіозністю, ризикованістю та готовністю експлуатувати інших в особистих інтересах [6].

Дослідження продемонстрували позитивний зв'язок між грандіозним нарцисизмом і корупцією [14]. Вчені пекінського педагогічного університету, наприклад, вказали, що грандіозні нарциси схильні діяти корумповано, тому що вони сприймають можливість отримання винагороди як таку, що переважає будь-яке потенційне покарання. А іранські дослідники, крім того, припускають, що люди, які мають грандіозні нарцисичні риси, з більшою ймовірністю

займатимуться корупцією, щоб здобути увагу і нагороди, на які, на їхню думку, вони заслуговують, щоб продемонструвати свою перевагу [17].

На підтвердження вислову вчених пекінського університету наведемо цитату нобелівського лауреата Гері Беккера: «Людина скоює злочин, якщо очікувана для неї корисність перевищує корисність, яку вона могла б отримати, використовуючи свій час та інші ресурси в інших видах діяльності. Отже злочинців відрізняє не те, що їхня основна мотивація відрізняється від мотивації інших осіб, а те, що їхні вигоди та витрати є різними». Економічний акцент зміщує увагу на витрати і вигоди, при цьому витрати залежать від шансів бути спійманим і суворості накладених покарань [11].

Психопатія пов'язана з високою імпульсивністю, черствістю і соціально неприємною поведінкою [16]. Також для неї характерні відсутність каяття, маніпулятивність, відсутність відповідальності. Згідно з теорією історії життя, люди з темною тріадою виявляють стратегію швидкого життя, що характеризується ігноруванням соціальних правил, короткостроковим мисленням і екстенсивною поведінкою, пов'язаною з дисконтуванням у майбутнє [19]. Ці риси пов'язані з численними девіантними формами поведінки, такими як азартні ігри, брехня та обман, кіберагресія та білокомірцева злочинність. Оскільки корупція є девіантною поведінкою і її прояви є кримінально караними зарубіжні дослідники стверджують, що темна тріада особистості може бути позитивно пов'язана з корупційною поведінкою [29].

Темна тріада була пов'язана як з ефективністю лідерства, так і з управлінським крахом. Вчені американської психологічної асоціації у

своєму метааналізі дійшли висновку, що макіавеллізм, психопатія і нарцисизм пов'язані з контрпродуктивною поведінкою на роботі, яка може включати корупцію. Вони пишуть, що люди з високими балами за цими якостями з більшою ймовірністю будуть залучені в корупцію. Попередні дослідження дійсно встановили цей взаємозв'язок і виявили, що особистісні риси темної тріади позитивно передбачають корупційні наміри [24].

Крім того, корупція ґрунтується на обміні між щонайменше двома партнерами, тобто хабарник і хабародавець укладають угоду і при цьому часто ставлять свої особисті інтереси вище за інтереси інших. Дослідження показали, що під цей опис підходять люди з темною тріадою. Кожна риса в темній тріаді може мати унікальний набір характеристик, але у всіх трьох є і дещо спільне. По-перше, всі три риси пов'язані з готовністю отримувати прибуток за рахунок інших. Люди, які виявляють схильність до темної тріади, використовують підступні засоби для досягнення особистих цілей, мало піклуючись про інтереси інших. По-друге, загальні риси темної тріади, такі як маніпулювання, черствість та егоїзм, позитивно пророкують навмисну токсичну поведінку. Макіавеллісти часто маніпулюють іншими заради особистої вигоди, всупереч їхньому благополуччю. Нарциси безжальні та отруйні, коли в них є влада. А люди з психопатією, як показало нещодавнє дослідження, мають багато спільних поведінкових характеристик, які спостерігаються у пацієнтів, що страждають на ураження вентромедіальної префронтальної кори і мигдалеподібного тіла. Це відкриття стало неврологічним доказом, що пояснює, чому психопати займаються корумпованою та аморальною поведінкою [33]. Тому, враховуючи

загалом антисоціальний і соціально небажаний характер рис темної тріади, дослідники зробили припущення, що риси темної тріади пророкують більший намір займатися корупцією [12].

Дослідники із Саудівської Аравії та Єгипту, вивчаючи взаємозв'язок між темною тріадою та корупційними намірами розглянули теорію про фінансове занепокоєння, в якій було висунуто гіпотезу про те, що люди з високими балами в темній тріаді можуть займатися корупцією, коли турбуються про свої фінанси [31].

Фінансова тривога виникає через брак фінансових ресурсів і, отже, частіше зустрічається у малозабезпечених людей. Цілком можливо, що занепокоєння з приводу браку фінансових ресурсів може спровокувати людину на корупційну поведінку, особливо якщо в неї високий рівень особистісних рис темної тріади.

У своїй книжці «Корумпована імперія» Р. Леснік і Х. Бланк пишуть, що дефіцит - батько корупції, особливо в країнах, що розвиваються. Людям не завжди вистачає грошей, щоб утримувати свої сім'ї, що робить їх схильними до корупції [22]. Насправді, люди можуть бути готові зробити все можливе, навіть бути залученими у злочинну діяльність, таку як корупція, коли їм не вдається знайти ресурси, необхідні для виживання. І нестача надзвичайних активів була пов'язана з фінансовим занепокоєнням.

Тривога з приводу грошей або фінансового становища - це ще один вимір, який може бути пов'язаний з темною тріадою. Розпач у грошах може підштовхнути людей до злочинної, зокрема корупційної поведінки, якщо трапиться нагода, і більшою мірою це характерно для людей із темним боком особистості.

Тривожність може призвести до мобілізації різних психологічних і фізіологічних ресурсів для того, щоб уникнути небезпеки [30] і запускає психологічні, фізіологічні та поведінкові ресурси, щоб протистояти неприємним відчуттям [25]. Таким чином, прагнучі «вилікувати» свої емоційні розлади, люди можуть переймати ідеї та моделі поведінки, які включають корумповані наміри та дії. Теорія афективних подій [36] постулює, що емоційний стан співробітників впливає на ставлення і поведінку на робочому місці, що може призвести до неетичної поведінки, включно з корупцією. Опосередковану роль фінансового занепокоєння можна пояснити теорією збереження ресурсів [15], оскільки тривога може діяти як виснажувальний ресурс, а одержання грошей у будь-якому разі компенсує втрату. Таким чином, фінансова тривога позитивно опосередковує зв'язок між особистісними рисами темної тріади та схильністю до корупції.

Наступна теорія намагається пояснити не корупційну поведінку, а навпаки, її відсутність. Американські вчені з'ясували, що люди, схильні до почуття провини в повсякденному житті, рідше беруть хабарі та з меншою ймовірністю будуть корумповані.

Схильність до провини описує схильність передбачати негативне почуття за особисті проступки (наприклад, заподіяння шкоди іншим із власної вини), а не афективний стан, викликаний конкретною подією етичного порушення. Зокрема, люди, які більш схильні до почуття провини, вчиняють менше неетичних діянь, таких як шахрайство заради особистої вигоди або контрпродуктивна поведінка на роботі. Аналогічним чином, схильність до почуття провини може зіграти вирішальну роль у стримуванні хабарництва у можновладців [7].

Під час вивчення цієї теорії професор психології Каліфорнійського університету в Санта-Барбарі [37], який спеціалізується на тому, як соціальні емоції породжують поведінку, та його колеги зосередилися на хабарництві, дії, під час якої людина, що зазвичай має певний рівень влади та впливу, відчуває спокусу діяти незаконно або неетично в обмін на послуги або подарунки від когось, хто бажає використати цей вплив несправедливо для своєї вигоди. Як і слід було очікувати, учасники з високими показниками схильності до провини (з анкети) з меншою ймовірністю брали хабар. Це дослідження доповнює зростаючий обсяг робіт, які пов'язують схильність до провини з меншою кількістю неетичних рішень. Але це дослідження було кореляційним, і не можна стверджувати, що, якщо зробити людей більш схильними до почуття провини, то обов'язково побачимо менше корупції. Схильність до провини - не єдина риса, яка може передбачати корумповану поведінку (або її відсутність), і варто вивчати, як ця риса, поряд з іншими рисами особистості, може бути надійним предиктором боротьби з корупцією у доборі персоналу, наприклад, під час вибору людей на керівні посади або на високооплачувану роботу. Професор зазначає, що можна використати зв'язок між почуттям провини і меншою ймовірністю корупції і застосувати це до реального світу [37].

Дослідницька група вчених з Німеччини та Франції припустила, що люди з меншою ймовірністю будуть діяти корумповано, якщо вони будуть більш прихильні до своїх моральних цінностей, тобто будуть діяти в такий спосіб, який відповідає їхнім моральним стандартам, що складаються з двох елементів: захищених цінностей і риси особистості під назвою «чесність-смирність» [34].

Захищені цінності - це ті цінності, до яких людина глибоко прихильна. За словами доктора К. Таннера, ці цінності тісно пов'язані з етикою і моральною ідентичністю людини. Було виявлено, що захищені цінності навіть чинять опір таким ситуаційним чинникам, як фінансові вигоди. Особливою моральною цінністю, якій загрожує небезпека, є чиясь чесність або, іншими словами, чиясь уявлення про себе як про непідкупну особу. Чим більше людина думає, що її чесність не підлягає обговоренню, тим менша ймовірність того, що ця людина займатиметься хабарництвом.

Другий компонент моральних зобов'язань – «чесність-смирненість». Це один із шести компонентів моделі особистості HEXACO (наступниці моделі особистості «Великої п'ятірки»). Люди з високим рівнем чесності-смирненості є більш щирими, справедливими, скромними, уникають жадібності та експлуатації інших. Дотримуючись логіки захищених цінностей, люди з високим рівнем чесності-смирненості з меншою ймовірністю також мають пропонувати або брати хабарі.

Дослідники запропонували учасникам експериментальну гру по хабарництву, в якій розбили захищені цінності на два компоненти: реакції на скомпрометовані захищені цінності - те, що люди відчували, порушуючи свої етичні принципи, - і компроміси із захищеними цінностями, ступінь, в якій люди вважають цінність чимось, чим вони ніколи не пожертвують. Коли у людей була сильніша реакція на компрометацію захищених цінностей, вони були менш схильні до хабарництва, тоді як компонент компромісу не мав сильного зв'язку з хабарництвом. Обидва вони були тісно пов'язані з чесністю-смирненістю, що само по собі було пов'язано з низьким рівнем корумпованої поведінки.

Високий рівень захищених цінностей і чесності-смирності також був пов'язаний із нижчим рівнем суперництва і жадібності. Таким чином, люди з високим рівнем чесності з меншою ймовірністю обманюватимуть та ініціюватимуть неетичну поведінку для власної вигоди.

Результати дослідження показали, що люди утримуються від корупції, чим більше вони усвідомлюють, що ризикувати своєю чесністю заради грошової вигоди неприпустимо, і чим вищий їхній рівень чесності-смирності.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що такі риси, як психопатія, нарцисизм, макіавеллізм, екстраверсія, зовнішня мотивація та низький рівень задоволеності життям або самооцінки, сприяють корупції і, навпаки, високий рівень самооцінки, пов'язаний із нижчим рівнем матеріалістичних цінностей, чесність сприяє зниженню схильності до корупційної поведінки. Люди з більшою ймовірністю діятимуть корупційно, коли вони переслідують особисту вигоду, мають нижчий самоконтроль, усвідомлюють, що корупція завдає тільки непрямой шкоди, і коли вони працюють в організаціях, де неетична поведінка не карається.

Також люди, ймовірно, будуть більш схильні до ризику, щоб компенсувати втрати, і не схильні до ризику, щоб зберегти прибуток. Невизначеність може збільшити ймовірність корумпованих дій.

Така емоція, як почуття провини, може знизити ймовірність корупційних дій.

Оскільки корупція є такою широко поширеною і руйнівною проблемою, важливо боротися з нею з усіх боків. Вивчення особистих чинників мають цінність для прогнозування корупційної поведінки.

Зміна організаційної культури може зайняти багато часу, тому робота з індивідуальними відмінностями людей може виявитися більш ефективною стратегією. Наприклад, ініціативи зі зміцнення моральних цінностей або наймання і просування співробітників на основі їхніх моральних якостей. Компанії могли б приділяти більше уваги моральним цінностям від самого початку процесу найму, а також могли б застосовувати поведінкові «підштовхування», щоб змусити людей діяти більш етично. Керівники державних структур, компаній та організацій повинні підтримувати заходи, які покращують потоки інформації про витрати корупції, заохочують етичну поведінку і встановлюють базові стандарти сумлінності, а також покращують процес прийняття організаційних рішень.

Але не слід забувати і про те корупційна поведінка не виникає у вакуумі. Натомість вона вбудована в соціокультурний контекст, який зумовлює і визначає її. Люди не діють ізольовано, їхні психологічні особливості, поведінка формуються соціальним світом, в якому на сьогоднішній день поруч з іншими негараздами, дуже низький рівень добробуту та стан соціальної захищеності більшості громадян.

Як слушно зазначають українські вчені-психологи - «за умов панування правового нігілізму, соціальної нестабільності і невпевненості у своєму майбутньому, падіння моральності, відсутності чіткої державної ідеології службовцю, який, умовно кажучи, стоїть перед вибором: чесно виконати свій обов'язок чи зловжити владою або посадовим становищем, – легко схилитися до корупційної форми поведінки. І справа тут не в культивуванні психології користолюбства і жадібності, а в стереотипах суспільної свідомості, що спонукають відтворювати саме такий, а не

інший варіант взаємодії. Корупція поступово стає нормою, інакше кажучи – звичкою, в якій не вбачається нічого екстраординарного» [28].

Література:

1. Ackerman R.A. et al., Experts' Views Regarding the Conceptualization of Narcissism. [Journal of Personality Disorders](#) 31(3):1-16, June 2016. DOI:[10.1521/pedi_2016_30_254](#).

2. Ackerman R.A., M.B. Donnellan Evaluating Self-Report Measures of Narcissistic Entitlement. [Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment](#) 35(4), December 2013. DOI:[10.1007/s10862-013-9352-7](#).

3. Ajzen I. The theory of planned behavior. [Organizational Behavior and Human Decision Processes](#). Volume 50, Issue 2, December 1991, Pages 179-211 // [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T).

4. Blackburn, K., & Forgues-Puccio, G. F. (2009). Why is corruption less harmful in some countries than in others? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 72(3), 797–810 // <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2009.08.009>.

5. Brian S. Connelly, Deniz S. Ones. The Personality of Corruption. A National-Level Analysis. University of Minnesota // https://www.researchgate.net/publication/249630144_The_Personality_of_CorruptionA_National-Level_Analysis.

6. Charles A. O'Reilly, Bernadette Doerr Conceit and deceit: Lying, cheating, and stealing among grandiose narcissists. [Personality and Individual Differences](#), Volume 154, 1 February 2020, 109627 // <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109627>.

7. Cohen, T. R., Wolf, S. T., Panter, A. T., & Insko, C. A. (2011). Introducing the GASP scale: A new measure of guilt and shame

proneness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(5), 947–966
// <https://doi.org/10.1037/a0022641>.

8. Crysel L. C., Crosier B. S., Webster G. D. (2013). The Dark Triad and risk behavior. *Pers. Individ. Dif.* 54, 35–40.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.07.029>.

9. Damilare A Fagbenro, Adekunle A Kenku, Mathew O Olasupo. Personality Traits and Attitude towards Corruption among Government Workers. *Psychol Behav Sci Int J.* 2019; 11(1): 555801. DOI: 10.19080/PBSIJ.2019.11.555801.

10. Daniel Treisman. The causes of corruption: a cross-national study. *Journal of Public Economics*. Volume 76, Issue 3, June 2000, Pages 399-457 // [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(99\)00092-4](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(99)00092-4).

11. Deeper meanings of corruption. // <https://www.unodc.org/e4j/zh/anti-corruption/module-1/key-issues/deeper-meanings-of-corruption.html>.

12. Does the Dark Triad of Personality Predict Corrupt Intention? The Mediating Role of Belief in Good Luck. Huanhuan Zhao, Heyun Zhang, and Yan Xu // <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00608>.

13. Egan V., Hughes N., Palmer E. J. (2015). Moral disengagement, the dark triad, and unethical consumer attitudes. *Personality and Individual Differences*. Volume 76, April 2015, Pages 123-128.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.11.054>.

14. Hajhoseiny et al., [Are Those with Darker Personality Traits more Willing to Corrupt When They Feel Anxious?](#) *Interdisciplinary Journal of Management Studies* (formerly known as *Iranian Journal of Management Studies* Volume 12, Issue 3, September 2019. Pages 451-479 // <https://doi.org/10.22059/IJMS.2019.266704.673335>.

15. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *The American Psychologist*, 44(3), 513–524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>.

16. Hodson G., Hogg S. M., MacInnis C. C. The role of «dark personalities» (narcissism, Machiavellianism, psychopathy), Big Five personality factors, and ideology in explaining prejudice. *Journal of Research in Personality*, Volume 43, Issue 4, August 2009, Pages 686-690 // <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2009.02.005>.

17. Zibei Gu et al. How does narcissism influence corruption? The moderating role of boredom, *Personality and Individual Differences*. Volume 183, December 2021, 111149/ <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111149>.

18. Jaber-López et al. Physiological and behavioral patterns of corruption *Frontiers in Behavioral Neuroscience* 8(434):434. 2014. DOI:[10.3389/fnbeh.2014.00434](https://doi.org/10.3389/fnbeh.2014.00434).

19. Jonason P. K., Koenig B. L., Tost J. (2010). Living a fast life: the Dark Triad and life history theory. *Hum. Nat. Interdisc. Biosoc. Perspect.* 21, 428–442. <https://doi.org/10.1007/s12110-010-9102-4>.

20. Jones D. N. What's mine is mine and what's yours is mine: the Dark Triad and gambling with your neighbor's money. *J. Res. Pers.* 47, 563–571// <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2013.04.005>

21. Laura Underkuffler. Captured by Evil: The Idea of Corruption in Law (November 14, 2019). Cornell Legal Studies Research Paper No. 19-41, 50 p <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3486923>.

22. Lesnik, R., & Blanc, H. (1990). *L'empire corrompu*. R. Laffont (1 janvier 1990) 263 pages.

23. Nicole Azizli et al. [Lies and crimes: Dark triad, misconduct, and high-stakes deception](#). *Personality and Individual Differences*. [Volume 89](#), January 2016, Pages 34-39 <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.09.034>.

24. O'Boyle, E. H., Forsyth, D. R., Banks, G. C., and McDaniel, M. A. (2012). A meta-analysis of the Dark Triad and work behavior: a social exchange perspective. *J. Appl. Psychol.* 97, 557–579. <https://doi.org/10.1037/A0025679>.

25. Pacheco-Unguetti, A. P., Acosta, A., Callejas, A., & Lupiáñez, J. (2010). Attention and anxiety: Different attentional functioning under state and trait anxiety. *Psychological Science*, [21\(2\)](#), 298–304. <https://doi.org/10.1177/0956797609359624>.

26. Paul Rose. The happy and unhappy faces of narcissism. [Personality and Individual Differences](#), [Volume 33, Issue 3](#), August 2002, Pages 379-391. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(01\)00162-3](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(01)00162-3).

27. Paulhus D. L., Williams K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *J. Res. Pers.* 36, 556–563.. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6).

28. Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування [Текст] : навч. посіб. / О. І. Кудерміна, Л. І. Казміренко, В. Г. Андросюк, А. Б. Фодчук. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. – 168 с.

29. Rabl T., Kuhlmann T. M. (2008). Understanding corruption in organizations-Development and empirical assessment of an action model. *J. Busin. Eth.* 82, 477–495. <https://doi.org/10.1007/s10551-008-9898-6>.

30. Rachman S. (2004). Fear of contamination. *Behaviour Research and Therapy*, [42\(11\)](#), 1227–1255. // <https://doi.org/10.1016/j.brat.2003.10.009>.

31. Radeah Mohammed Hamididina & Mogeda El Sayed El Keshky. Does the dark triad predict intention to commit corrupt acts? The mediating role of financial anxiety among Saudi students. *Volume 75, 2023. - Issue 1* // <https://doi.org/10.1080/00049530.2023.2177498>.

32. Rauthmann J. F., Kolar G. P. (2013). Positioning the Dark Triad in the interpersonal circumplex: the friendly-dominant narcissist, hostile-submissive Machiavellian, and hostile-dominant psychopath? *Pers. Individ. Dif. 54, 622–627* // <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.11.021>.

33. Sobhani M., Bechara A. (2011). A somatic marker perspective of immoral and corrupt behavior. *Soc. Neurosci. 6, 640–652*// <https://doi.org/10.1080/17470919.2011.605592>.

34. Tanner, C., Linder, S., & Sohn, M. (2022). Does moral commitment predict resistance to corruption? Experimental evidence from a bribery game. *PloS one, 17(1)* // <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0262201>.

35. Transparency International, (Dec. 15th, 1998) // <http://www.transparency.de/mission.html>.

36. Weiss, H. M., & Cropanzano, R. (1996). Affective events theory: A theoretical discussion of the structure, causes and consequences of affective experiences at work. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior: An annual series of analytical essays and critical reviews* (pp. 1–74) // https://www.researchgate.net/profile/Russell-Cropanzano/publication/228079335_Affective_Events_Theory_A_Theoretical_Discussion_of_The_Structure_Cause_and_Consequences_of_Affective_Experiences_at_Work/links/59e13575458515393d534b8e/Affective-Events-Theory-A-Theoretical-Discussion-of-The-Structure-Cause-and-Consequences-of-Affective-Experiences-at-Work.pdf.

37. [Yang Hu](#) at all Are Guilt-Prone Power-Holders Less Corrupt? Evidence From Two Online Experiments. [Social Psychological and Personality Science](#), May 22, 2023 // <https://doi.org/10.1177/1948550623116851>.

ЗБІРНИК

«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» 2024-1

ISSN 2786-7900

<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.6>

ПЕРСПЕКТИВА КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО САНКЦІЇ В УКРАЇНІ

Рубашенко Микола

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права

Національний юридичний університет імені

Ярослава Мудрого, експерт Аналітичного центру

«Інститут законодавчих ідей»,

м. Харків, Україна

ORCID – 0000-0003-4969-8780

Климосюк Андрій

кандидат юридичних наук, керівник проєктів

Аналітичного центру «Інститут законодавчих ідей»,

м. Харків, Україна

ORCID - 0000-0001-5017-3231

УДК

343.301(477)

Стаття присвячена проблемам установлення кримінальної відповідальності за порушення санкційного законодавства в Україні. Розглядаються міжнародні та національні фактори запровадження кримінальної відповідальності.

Досліджується мета криміналізації порушень санкційного законодавства. Надається огляд потенційних підходів до визначення переліку суспільно небезпечних діянь, які підлягають криміналізації.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне право, злочини проти основ національної безпеки України, міжнародні санкції, порушення санкцій, криміналізація

PERSPECTIVE OF CRIMINALIZATION VIOLATIONS OF THE LEGISLATION ON SANCTIONS IN UKRAINE

Mykola Rubashchenko,

candidate of legal sciences, associate professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University,
expert of the Analytical Center
"Institute of Legislative Ideas"
ORCID – 0000-0003-4969-8780

Andriy Klymosyuk,

candidate of legal sciences,
project manager Analytical Center
"Institute of Legislative Ideas"
ORCID - 0000-0001-5017-3231

The article is devoted to the problems of establishing criminal liability for violation of sanctions legislation in Ukraine. The author examines international and

national factors of criminalization. The purpose of criminalization of violations of sanctions legislation is investigated. The author provides an overview of potential approaches to determining the list of socially dangerous acts subject to criminalization.

The author establishes that if the sanctions mechanism is not provided with strict deterrent coercive measures, this may offset the efforts aimed at their application and administration, may significantly reduce their effectiveness and cause damage to the vital national interests of Ukraine.

When criminalizing the violation of restrictive measures, it is imperative to take into account the draft EU Directive developed by the European Commission. If adopted, it will become a source of the *acquis communautaire*, the EU legal system. It is also worth considering the experience of lawmaking and law enforcement in this area of other partner countries of Ukraine – The United States, the United Kingdom, Australia, and Canada.

The establishment of criminal liability for violation of sanctions legislation is a priority. The high degree of its social danger is due to the purpose of sanctions - protection of such social values as national security, sovereignty and territorial integrity and other national interests, as well as the potential consequences of circumventing certain types of sanctions. At the same time, the wide range of sanctions provided for in Part 1 of Article 4 of the Law of Ukraine "On Sanctions", their virtually inexhaustible list and significantly different harmful potential necessitate differentiation of legal liability for violation of restrictive measures (sanctions) depending on the nature (character) of the offense.

Key words: criminal responsibility, criminal offense, information security, cybercrimes, criminal offenses against society, actions related to computer data.

Постановка проблеми. Ідея криміналізації в Україні порушення законодавства про обмежувальні заходи (санкції) витає в повітрі давно. Нині ж актуальність цього питання не викликає сумнівів ані в теоретиків, ані в практиків. Держави-партнери України запроваджують обмежувальні заходи проти Російської Федерації, фізичних та юридичних осіб, так чи інакше істотно причетних до відвертого ігнорування положень Статуту ООН, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права. Так, станом на січень 2024 р. у Брюсселі почали обговорювати застосування проти рф вже 13-го пакета санкцій від Євросоюзу [8]. Після 24 лютого 2022 р. значно збільшилась кількість юридичних та фізичних осіб, щодо яких було запроваджено санкції указами Президента України. Держави-партнери України вже протягом тривалого часу мають не лише законодавство про санкції, але й норми про відповідальність за невиконання санкцій чи спроби їх обходу. Окрім цього наразі вони вживають активних кроків до уніфікації кримінального законодавства в цій сфері та вдосконалення механізму комунікації один з одним задля запобігання порушення обмежувальних заходів, безпосередньо згадуючи у своїх документах про російську агресію проти України, як про основний тригер цих процесів. Натомість сама Україна, вимагаючи від своїх партнерів активніше працювати в напрямку посилення санкцій та їх ефективності, досі не впровадила відповідальності за порушення законодавства про санкції.

Аналіз останніх досліджень. У зарубіжних дослідженнях питанням імплементації санкцій та забезпечення їх ефективності присвячено чимало публікацій, серед яких зокрема праці R. Antonini, M. Asada, T. Cornell, M. Gestri, R. Gordon Gordon, M. Guy, G. Hakimdavar, M. Happold, S. Huvé, E. Monard, S. Nordin, C. Portela, S. P. Subedi, T. Szabados, G. Forwood, F. Vermeeren. З-поміж

вітчизняних дослідників ці питання досліджували Р. А. Абдуллаєв, В. А. Ведькал, І. М. Доронін, Ю. В. Малишева, О. Салазський, В. М. Шамраєв та деякі інші. Водночас проблематика криміналізації порушення санкційного законодавства та встановлення інших заходів примусу залишається практично не дослідженою.

Метою статті є аналіз перспектив криміналізації порушення законодавства про санкції в межах правової системи України з урахуванням досвіду країн-партнерів України.

Виклад основного матеріалу. Застосування санкцій у практиці провідних міжнародних міждержавних організацій та окремих держав має давню історію. Їх прототипи сягають стародавніх часів. У ХХ столітті міжнародні санкції перетворилися на самостійний метод впливу держави, групи держав чи міжнародних організацій на іншу державу чи її громадян з метою змінити її поведінку та припинити протиправні дії [15]. В Україні нормативне регулювання запровадження та адміністрування санкцій пов'язане зі збройною агресією російської федерації, розпочатої в 2014 році та стало одним із елементів комплексного механізму протидії загарбницькій політиці авторитарного сусіда.

Закон України «Про санкції» був прийнятий 14 серпня 2014 р. виходячи із усвідомлення потреби невідкладного та ефективного реагування на наявні і потенційні загрози національним інтересам і національній безпеці України. Згідно зі ст. 1 цього Закону спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) розглядаються як частина суверенного права України на захист і мають на меті захист національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави [12]. Наразі Закон

передбачає 31 вид відносно конкретизованих санкцій (пп. 1 – 24-5 ч. 1 ст. 4) та ще одну, яка за змістом вказує на їх невичерпний характер (п. 25).

Органом, уповноваженим на прийняття рішення про застосування санкцій в Україні, є Рада національної безпеки та оборони України (РНБО). Пропозиції про застосування санкцій можуть вносити Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України та Служба безпеки України. Рішення про застосування персональних санкцій вводиться в дію указом Президента України, а щодо іноземної держави, невизначеного кола осіб чи певного виду діяльності – також затверджуються постановою Верховною Радою України. На початку лютого 2024 р. почав свою роботу Державний реєстр санкцій, згідно з яким на момент написання цієї статті обліковується 10 084 підсанкційних фізичних та 7 118 юридичних осіб.

Водночас чинний Закон «Про санкції» не містить норм щодо відповідальності за його порушення. Відсутні відповідні норми і в Кримінальному кодексі України (далі – КК) та в Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП). Вочевидь окремі порушення законодавства про санкції, які допускають уповноважені суб'єкти (наприклад, працівники банківських чи інших фінансових установ, нотаріуси тощо) можуть у виняткових випадках та за певних умов містити ознаки складу зловживання повноваженнями (статті 364, 364-1, 365-2 КК) чи службової недбалості (ст. 367 КК), ознаки складу пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК). Однак вказані склади злочинів не спроможні охопити більшість форм обходу санкцій та сприяння в його здійсненні та, до того ж, обтяжені додатковими ознаками (мета, суспільно небезпечний наслідок тощо), які ускладнюють притягнення до відповідальності за санкційні порушення або унеможливають її.

Незабезпечення санкційного механізму суворими стримуючими обхід

санкцій засобами примусу здатне нівелювати зусилля, спрямовані на їх застосування та адміністрування, суттєво знизити їх ефективність та, зрештою, заподіяти шкоду життєво важливим національним інтересам України. Тож потреба в криміналізації порушення санкційного законодавства видається очевидною. Вона дозволить забезпечити досягнення мети введення санкцій (ст. 1 Закону України «Про санкції»), запобігати обходу санкцій, гармонізувати національне законодавство із законодавством країн-партнерів України, створити матеріально-правову основу для механізмів міжнародно-правової допомоги у відповідній категорії справ, удосконалити та посилити ефективність вітчизняного санкційного законодавства.

Варто відзначити, що юридична відповідальність у виді достатньо суворих правообмежень властива національному законодавстві всіх держав-партнерів України, котрі підтримують нас у боротьбі з агресором. Так, за законодавством США порушення будь-якої ліцензії, наказу, положення чи заборони, встановлених санкційними положеннями, вчинене юридичною особою, карається штрафом в розмірі до 1 млн. дол. США, а якщо воно вчинене фізичною особою, позбавленням волі на строк до 20 років (§1705) [1]. Санкційні порушення у Великій Британії можуть каратися ув'язненням на строк до 10 років або менш суворими покараннями в разі окремих менш тяжких порушень [3]. В Австралії за порушення санкційного законодавства особі загрожує ув'язнення на строк до 10 років або штраф; юридичні особи також можуть підлягати покаранню [2]. У Канаді особа, яка навмисно порушує або не виконує санкційні накази та розпорядження, також визнається винною у злочині та карається залежно від порядку обвинувачення ув'язненням на строк до 1 року та/або штрафом до 25 тис. доларів, або ж ув'язненням на строк до 5 років [7].

Стосовно країн Європейського Союзу, то недавній огляд демонструє, що в

законодавстві 13 держав-членів передбачено паралельно кримінальну і адміністративну відповідальність, в 12 – лише кримінальну, в 2 – лише адміністративну [6, с. 22-25]. Загалом у країнах ЄС імплементацією санкцій здійснюють більш ніж 160 компетентних органів національних держав-членів, а їх кількість залежно від країни може варіюватися від 1 до 27 [4]. Зрозуміло, що види та розміри покарань, активація інших кримінально-правових засобів впливу, умови та порядок їх застосування суттєво відрізняються від країни до країни. Такий децентралізований підхід імплементації санкцій містить низку недоліків, які знижують ефективність санкційної політики ЄС [9, с. 167]. Непослідовне застосування обмежувальних заходів Союзу, відмінності між кримінальними визначеннями та покараннями держав-членів і низька кількість кримінальних розслідувань спонукали ЄС запровадити централізований підхід. Європейська Комісія запропонувала до прийняття Директиву Європейського Парламенту та Ради про визначення кримінальних правопорушень і покарань за порушення обмежувальних заходів Союзу, яка після обговорень в межах дорадчих органів готується до розгляду в Європейському Парламенті [5].

При криміналізації порушення обмежувальних заходів потрібно обов'язково зважати на розроблений Європейською Комісією проєкт Директиви, адже в разі її прийняття вона стане джерелом *acquis communautaire* – правової системи ЄС. У цьому зв'язку слід відмітити, що обов'язковою складовою правової реформи в Україні є державна політика України щодо адаптації законодавства України до законодавства ЄС – процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*. Згідно з чинним законодавством вона розглядається як пріоритетна складова процесу інтеграції України до ЄС, що в свою чергу є пріоритетним напрямом української зовнішньої політики [11]. Україна також

зобов'язалась забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС та забезпечувати ефективне її виконання [13].

Майбутня Директива уніфікує кримінально-правову політику держав-членів ЄС щодо переслідування за порушення обмежувальних заходів ЄС. Адаптація кримінального законодавства України до *acquis* ЄС не лише буде виконанням Україною своїх юридичних зобов'язань перед ЄС та свідчити про реальність наших євроінтеграційних намірів, але й сприятиме посиленню ефективності комунікації з європейськими інституціями з метою запобігання, розслідування фактів порушення обмежувальних заходів та притягнення винних осіб до відповідальності. Зрештою проєкт Європейської Комісії є результатом роботи провідних європейських експертів, результатом роботи з уніфікації кращих практик боротьби з обходом санкцій, тому навіть у разі його неприйняття він може слугувати основою при криміналізації обходу санкцій в Україні.

Відповідальність за порушення санкційного законодавства є невідомою для національної правової системи, однак країни-партнери мають тривалий досвід у цій сфері. Це полегшує завдання для вітчизняного законотворця: розбудувати національну модель відповідальності варто спираючись на існуючий відносно тривалий досвід країн-партнерів і забезпечивши гармонійну проєкцію на національну правову рамку з її термінологічними та іншими особливостями.

Установлення саме кримінальної відповідальності за порушення законодавства про санкції є пріоритетним. Високий ступінь його суспільної небезпеки обумовлений метою санкцій – захистом таких соціальних цінностей, як національна безпека, суверенітет і територіальна цілісність та інші національні інтереси, та потенційними наслідками обходу окремих їх

видів.

У національному праві криміналізація нових видів діянь відбувається шляхом окреслення елементів та ознак складу певного кримінального правопорушення в окремій статті Особливої частини КК або шляхом розширення ознак вже визначеного в певній статті складу кримінального правопорушення. З огляду на відсутність в Особливій частині чинного КК норм, які б містили подібні діяння, доцільним видається перший варіант криміналізації.

У процесі криміналізації передусім слід визначитися з тим, які саме діяння необхідно вважати кримінально протиправними. Насамперед чинне санкційне законодавство України не передбачає прямої реалізації санкцій, застосованих Радою Безпеки чи Генеральною Асамблеєю ООН, Європейським Союзом, іншими організаціями, членом яких є Україна чи країнами-партнерами України (напр., США, Канадою, Австралією, Великою Британією). Натомість рішення цих суб'єктів можуть слугувати підставою для застосування санкцій РНБО (ч. 1 ст. 3 Закону «Про санкції»). Санкції міжнародних організацій та іноземних держав таким чином можуть синхронізуватися з вітчизняними, а можуть за розсудом України не підлягати застосуванню. Наразі такий механізм виглядає виправданим, однак з набуттям Україною членства в ЄС потрібно буде забезпечити прямий порядок виконання санкцій Союзу.

Аналіз ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції» демонструє явно виражену неоднорідність передбачених у ній видів санкцій за: а) ступенем обмеження правоохоронюваних інтересів відповідних фізичних та юридичних осіб і б) ступенем суспільної небезпечності (ступенем потенційної шкодочинності) невиконання таких санкцій. Очевидно, що високим ступенем обмеження

володіють санкції економічного характеру, які полягають у певному обмеженні розпоряджатися майном (ст. 190 ЦК) чи набувати його у власність або користування, у припиненні чи обмеженні господарської діяльності. Ці заходи є найбільш небажаними для суб'єкта. Натомість інші заходи, які самі собою не призводять до обмежень у сфері права власності (володіння, користування, розпорядження), до припинення чи обмеження господарської правосуб'єктності як загалом, так і в окремих сферах, – зачіпають права та інтереси суб'єктів значно меншою мірою.

Разом з тим, при визначенні ступеня тяжкості порушень тих чи інших санкцій принциповим є не стільки різний характер обмежень, що впливають із їх змісту, скільки характер та ступінь тої шкоди, яка може бути заподіяна тим благам та цінностям, в інтересах захисту яких ці санкції запроваджуються. Іншими словами, основний критерій визначення ступеня тяжкості порушення конкретного обмежувального заходу безпосередньо пов'язаний з можливістю такого порушення протидіяти цілям застосування санкцій як таких.

Серед заходів, порушення яких саме собою навряд чи спроможне заподіяти *істотну шкоду* вказаним цінностям, можна виділити зокрема, запровадження додаткових заходів у сфері екологічного, санітарного, фітосанітарного та ветеринарного контролю (п. 17), припинення культурних обмінів, наукового співробітництва, освітніх та спортивних контактів, розважальних програм з іноземними державами та іноземними юридичними особами (п. 20), анулювання офіційних візитів, засідань, переговорів з питань укладення договорів чи угод (п. 23) та позбавлення державних нагород України, інших форм відзначення (п. 24).

У вітчизняному законодавстві відображенням різного ступеня тяжкості в межах публічних правопорушень є поділ останніх на кримінальні та

адміністративні. У межах національної кримінально-правової рамки сфера кримінального права обмежена виключно тими винними діяннями суб'єктів, які заподіяли чи могли заподіяти *істотну шкоду* фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК). Натомість в законодавстві про відповідальність за адміністративні правопорушення наголошується на самому факті певного порушення чи посягання (ч. 1 ст. 9 КпАП) та його шкідливості (статті 10, 11, ч. 2 ст. 19 КпАП). Іншими словами, адміністративні правопорушення також здатні заподіювати шкоду, однак вона при цьому не повинна бути істотною, що вказує на розмежування сфер кримінального та адміністративного права за критерієм ступеня заподіяної шкоди чи шкоди, яка загрожує (ступеня суспільної небезпечности) [10, с. 96; 14, с. 123-124]. Як наслідок, суттєво різняться зміст та ступінь застосовуваних у цих режимах обмежень прав, свобод та законних інтересів винних. Зрештою, згідно ч. 2 ст. 9 КпАП адміністративна відповідальність за правопорушення, які ним передбачені, настає, якщо ці порушення *за своїм характером* не тягнуть за собою кримінальної відповідальности (пріоритет кримінальної відповідальности).

Таким чином, широкий спектр санкцій, передбачених ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції», їх фактично невичерпний перелік та істотно різний шкодочинний потенціал – обумовлюють потребу в диференціації юридичної відповідальности за порушення обмежувальних заходів (санкцій) залежно від природи (характеру) правопорушення на кримінальну та адміністративну.

Зрештою криміналізація діянь, які самі собою не володіють ступенем суспільної небезпеки, властивою «кримінальному рівню», також призведе до порушення принципів *ultima ratio* та економії кримінально-правової репресії. Засоби кримінального права є крайніми – останніми засобами, до яких

потрібно вдаватися лише при усвідомленні того, що інші (адміністративні, дисциплінарні, фінансові та ін.) засоби не забезпечать очікуваного ефекту. Вочевидь, що, скажімо, у випадках непризупинення спортивних контактів чи наукового співробітництва, неанулювання певного візиту чи непозбавлення певної відзнаки, – цілком достатнім буде застосування адміністративно-правових засобів у межах КпАП. Зрештою, запуск механізму кримінально-правової репресії обходиться платникам податків значно дорожче ніж його адміністративний аналог, у зв'язку з чим потрібно забезпечити, щоб кошти, витрачені на кримінальне переслідування та покарання винних, не перевищувало вартість тих активів, які у зв'язку з цим може (чи могла) отримати держава.

Зважаючи на зміст ст. 3 пропонованої Європейською Комісією Директиви варто забезпечити криміналізацію наступних діянь:

- надання коштів або економічних ресурсів у розпорядження або на користь підсанкційного суб'єкта в порушення санкційної заборони;

- незабезпечення блокування активів, що належать або перебувають у власності, володінні чи під контролем відповідної особи на порушення санкційного зобов'язання;

- надання можливості в'їзду визначених фізичних осіб на територію України або їхнього транзиту через територію України на порушення санкційної заборони;

- укладення або продовження правочинів, які заборонені або обмежені обмежувальними заходами;

- торгівля, імпорт, експорт, продаж, купівля, передача, транзит або транспортування товарів, а також надання брокерських послуг, технічної допомоги або інших послуг, пов'язаних з цими товарами та послугами, на

порушення санкційної заборони;

– надання фінансових послуг, здійснення фінансової діяльності, або надання інших послуг, які заборонені або обмежені обмежувальними заходами;

– переказ коштів або економічних ресурсів, що перебувають у власності, володінні або під контролем підсанкційної особи, організації або органу, які підлягають блокуванню відповідно до обмежувального заходу, третій стороні з метою їх приховування;

– надання неправдивої або оманливої інформації з метою приховування того факту, що визначена особа, організація або орган є кінцевим власником або бенефіціаром активів, які підлягають замороженню;

– невиконання визначеною фізичною особою або представником визначеної юридичної особи чи органу зобов'язання, накладеного обмежувальними заходами, повідомляти про кошти або економічні ресурси, що належать їм, перебувають у їхній власності, володінні або під їхнім контролем;

– невиконання зобов'язання, накладеного обмежувальними заходами, щодо надання без невинуватої затримки компетентним органам інформації, отриманої при виконанні професійного обов'язку, про заблоковані активи, або інформації про активи на території України, які належать, перебувають у власності, володінні або під контролем визначених осіб, організацій або органів, і які не були заморожені;

– порушення або невиконання умов дозволів, наданих компетентними органами на здійснення діяльності, яка за відсутності такого дозволу заборонені або обмежені відповідно до обмежувального заходу.

Урахування запропонованої Директиви також передбачатиме

забезпечення в межах норм КК: а) застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб, б) активації інституту спеціальної конфіскації, в) визначення видів та розмірів покарань, рекомендованих Директивою, які б в тому числі забезпечили достатні строки давности притягнення до кримінальної відповідальності та виконання обвинувального вироку та дію кримінального закону щодо обходу санкцій, вчиненого іноземцями за межами України.

Висновки. Проведене дослідження демонструє нагальну необхідність криміналізації порушення санкційного законодавства в Україні. При цьому врахування ступеня суспільної небезпечності порушення обумовлює потребу в зовнішній (кримінальна – адміністративна) та внутрішній (в межах КК) диференціації відповідальності. У процесі криміналізації зразком може слугувати запропонована Європейською Комісією Директива ЄС, а також досвід законотворення та правозастосування у цій сфері інших країн-партнерів України – США, Великої Британії, Австралії, Канади. Незабезпечення законодавства про санкції механізмом юридичної відповідальності за порушення обмежувальних заходів здатне нівелювати зусилля, спрямовані на їх впровадження та адміністрування.

Література:

1. 50 USC Ch. 35: International emergency economic powers / Code of Laws of the United States of America. URL: <https://uscode.house.gov>.
2. Autonomous Sanctions Act №. 38, 2011 (Compilation No. 3, 8 December 2021) / Federal Register of Legislation. URL: <https://www.legislation.gov.au/C2011A00038/latest/text>.
3. Barnes R., Summers B, Hill P., Puthuppally C. UK Sanctions Enforcement /

The Guide to Sanctions – Fourth Edition. URL: <https://globalinvestigationsreview.com/guide/the-guide-sanctions/fourth-edition/article/uk-sanctions-enforcement>.

4. Portela C., Olsen. K. B. Implementation and monitoring of the EU sanctions' regimes, including recommendations to reinforce the EU's capacities to implement and monitor sanctions. 2023. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/702603/EXPO_STU\(2023\)702603_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/702603/EXPO_STU(2023)702603_EN.pdf).

5. Proposal for a directive of the European Parliament and of The Council on the definition of criminal offences and penalties for the violation of Union restrictive measures: COM/2022/684 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A0684%3AFIN>.

6. Prosecution of sanctions (restrictive measures) violations in national jurisdictions: a comparative analysis / European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. The Hague, 2021. 74 p. URL: https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/genocide_network_report_on_prosecution_of_sanctions_restrictive_measures_violations_23_11_2021.pdf.

7. Special Economic Measures Act (S.C. 1992, c. 17) / Justice Laws Website. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/S-14.5/page-2.html#h-434114>.

8. ЄС планує схвалити новий пакет санкцій проти Росії до 24 лютого / УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3815622-es-planue-shvaliti-novij-paket-sankcij-proti-rosii-do-24-lutogo-bloomberg.html>.

9. Климосюк А.С. Децентралізований підхід у імплементації санкцій як фактор, що зменшує ефективність санкційної політики ЄС. Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»). 2024.

Випуск № 1 (19). С. 164-172.

10. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020.

11. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

12. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>.

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

14. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. К. : Юрінком Інтер, 2013.

15. Хутор Т., Климосюк А., Рябченко Т., Карнаух Б. Огляд стану притягнення до відповідальності за обхід санкцій: сучасний стан та перспективи / Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей», 2023. URL: https://confiscation.com.ua/analytics/oglyad_stanu_prytyagnennya_do_vidpovidalnos_t_i_za_obhid_sankcij_suchasnyj_stan_ta_perspektyvy/.

ЗБІРНИК

«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» 2024-1

ISSN 2786-7900

<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.7>

ОБГРУНТОВАНІСТЬ І ВМОТИВОВАНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ

УДК 343.1

Омельченко Олександр,

кандидат юридичних наук, доцент,

практикуючий адвокат

м. Київ, Україна

ORCID – 0000-0002-9969-6997

Стаття присвячена аналізу рішень ЄСПЛ щодо дотримання національними судами вимог обґрунтованості та вмотивованості під час ухвалення судових рішень.

Обґрунтоване рішення повинно бути достатньо мотивоване для його прийняття. Обґрунтованість складається із елементів: базуються на об'єктивних фактах, доказах та логіці; учасники судового розгляду більше довіряють рішенням, які мають обґрунтовані підстави; забезпечує досягненню бажаних результатів, оскільки вони базуються на аналізі та розумінні ситуації; прийняття обґрунтованих рішень вимагає від суду відповідальності за свої дії.

Вмотивоване рішення повинно містити у собі достатні мотиви і підстави для його ухвалення. Це означає, що рішення обґрунтоване і має об'єктивні

підстави, які можуть бути перевірені та зрозумілі іншим учасникам процесу, стороннім та об'єктивним спостерігачам.

Здійснено спробу узагальнення правової природи та характеристики причин необґрунтованості і невмотивованості судових рішень. До основних причин віднесено: не надання достатньо переконливих доказів; обмежена інформація події; неправильно інтерпретовані докази та недостатньо повно досліджені; суб'єктивне відношення судді до події інкримінованого діяння; виклад пояснень у рішенні без деталізації відомостей, які досліджувались.

Вважаємо, якщо на думку учасника судового розгляду було прийнято необґрунтоване та невмотивоване рішення то вони мають право звернутись до вищестоящої інстанції з метою відновлення справедливості

Ключові слова: судове рішення, обґрунтованість, вмотивованість, справедливість.

VALIDITY AND MOTIVATION OF THE COURT DECISION

Oleksandr Omelchenko,

candidate of legal sciences,

associate professor, practicing lawyer

ORCID – 0000-0002-9969-6997

The article is devoted to the analysis of the ECHR decisions on compliance by national courts with the requirements of validity and motivation when making court decisions.

An informed decision must be sufficiently motivated to make it. Validity consists of the following elements: based on objective facts, evidence and logic; litigants are more likely to trust decisions that have reasonable grounds; ensures the

achievement of the desired results, as they are based on analysis and understanding of the situation; Making informed decisions requires the court to be held accountable for its actions.

A reasoned decision must contain sufficient motives and grounds for its adoption. This means that the decision is justified and has objective grounds that can be verified and understood by other participants in the process, outside and objective observers.

An attempt is made to generalize the legal nature and characterization of the reasons for the unreasonableness and unmotivated nature of court decisions. The main reasons include: failure to provide sufficiently convincing evidence; limited event information; misinterpreted evidence and insufficiently researched; subjective attitude of the judge to the event of the incriminated act; presentation of explanations in the decision without detailing the information that was studied.

We believe that if, in the opinion of a party to the trial, an unreasonable and unmotivated decision was made, then they have the right to appeal to a higher instance in order to restore justice

Key words: court decision, validity, motivation, fairness.

Вступ. Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ч. 1 ст. 9 КПК України) [2].

Підсумковим рішенням судової діяльності є судові рішення. За відсутності у КПК України визначення поняття «судового рішення», науковою

спільнотою було вироблено визначення, а саме як вид правозастосовного акту, який має державно-владний, владно-розпорядчий та загальнообов'язковий характер, прийнятий судом у межах своєї компетенції та визначеної законом підсудності, у встановленій законом формі, пов'язаний з вирішенням правових питань, що виникають у судовій діяльності, та містить владні приписи щодо вчинення певних правових дій чи настання певних правових наслідків, спрямований на вирішення завдань кримінального провадження [1, с. 890].

Відповідно до ч. 1 ст. 370 КПК України судові рішення повинні бути законним, обґрунтованим і вмотивованим [2].

На підставі цих положень особа, яка залучається до кримінально процесуальних відносин має надію на прийняття судового рішення, яке б відповідало не лише букві закону, а й задовольняло потреби справедливості.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Правова природа, поняття та характерні ознаки судових рішень були предметом дослідження: Н.В. Глинської, Ю.М. Грошевого, Т.І. Дудаш, П.А. Лупинської, Е.М. Коваленко, І.І. Когутича, Т.М. Слінько, О.В. Щербанюк та інших вчених, що свідчить про актуальність питання сутності судового рішення.

Постановка завдання. Метою публікації є наведення рішень ЄСПЛ щодо дотримання національними судами вимог обґрунтованості та вмотивованості під час складання судових рішень.

Результати дослідження. Справедливість напряду співвідноситься із законністю. Законність забезпечує дотримання законів та процедур під час судового розгляду, у зв'язку із чим судові рішення повинні відповідати вимогам закону та не порушувати права сторін. У будь-якому випадку, законність забезпечує об'єктивність та незалежність суду.

У свою чергу справедливість пов'язана із обґрунтованістю рішення суду, що забезпечує довіру до судової системи та захисту прав людини.

Обґрунтоване рішення – це таке рішення, в якому присутні належні та достатні мотиви та підстави для його прийняття. Це означає, що рішення обґрунтоване і має об'єктивні підстави, які можуть бути перевірені та зрозумілі іншим людям. Вмотивоване рішення є важливим у правовій, науковій та іншій сферах, де обґрунтованість та логічність є ключовими факторами. Відповідно до наукової практики, обґрунтованість має критерії такі як:

- базуються на об'єктивних фактах, доказах та логіці. Це допомагає уникнути недоречних судових рішень та сприяє справедливості;
- учасники процесу більше довіряють рішенням, які мають обґрунтовані підстави;
- забезпечує досягненню бажаних результатів, оскільки вони базуються на аналізі та розумінні ситуації;
- прийняття обґрунтованих рішень вимагає від суду відповідальності за свої дії.

Вмотивоване рішення – це таке рішення, в якому присутні належні та достатні мотиви і підстави для його ухвалення. Це означає, що рішення обґрунтоване і має об'єктивні підстави, які можуть бути перевірені та зрозумілі іншим учасникам процесу, стороннім та об'єктивним спостерігачам. Вмотивоване рішення є важливим у правовій, науковій та іншій сферах, де обґрунтованість та логічність є ключовими факторами.

Судові рішення ухвалюються на підставі доказів, які надані учасниками судового розгляду. Однак, на практиці зустрічаються непоодинокі випадки,

коли рішення вважається необґрунтованим і невмотивованим. Науковою спільнотою узагальнено можливі причини:

1. **Недостатність доказів:** якщо учасники судового розгляду не надали достатньо переконливих доказів, суд може прийняти рішення на основі обмеженої інформації.
2. **Помилки в доказах:** докази можуть бути неправильно інтерпретовані, спотворені або недостатньо досліджені.
3. **Суб'єктивність суддів:** судді теж люди, які мають особисті переконання.
4. **Недостатній аналіз права:** суди повинні дотримуватися норм матеріального та процесуального права.
5. **Відсутність обґрунтування:** суди обмежуються викладом пояснення щодо свого рішення без деталізації відомостей, які досліджувались під час судового розгляду.

Звернемо увагу, що право на справедливий судовий розгляд є одним із фундаментальних прав людини. Воно гарантує, що кожна сторона має можливість відстоювати свої права перед судом, а рішення буде прийнято відповідно до закону та справедливості.

Національне законодавство України поступово приводиться у відповідність до конвенційних стандартів, забезпечуючи реалізацію права на справедливий судовий розгляд. У зв'язку із цим законодавець передбачив у ч. 5 ст. 9 КПК України положення відповідно до якого кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Ні у кого не виникає заперечень, що це важливий крок по забезпеченню справедливості та довіри до судової системи.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує, що кожна людина має можливість отримати справедливий судовий процес та захист своїх прав у відповідності до закону.

Як показує практика, при прийнятті рішень у зв'язку із розглядом кримінального провадження по суті суди ще дотримуються вимог обґрунтованості та вмотивованості. У той же час, при постановленні ухвал слідчими суддями щодо вирішення питань щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження майже постійно (за рідким виключенням) у рішенні відсутні об'єктивні критерії обґрунтованості і вмотивованості.

Вирішуючи питання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя зобов'язаний здійснювати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, діяти відповідно до вимог кримінального процесуального закону.

З огляду на позицію законодавця та судову практику, завдання слідчого судді під час розгляду клопотання прокурора про застосування чи продовження строку до особи того чи іншого запобіжного заходу полягає у недопущенні:

1. обмеження конституційних прав та свобод особи за відсутності підстав, передбачених КПК України;

2. необґрунтованого застосування до особи певного виду запобіжного заходу за умови, що належна процесуальна поведінка підозрюваного може бути забезпечена шляхом обрання менш суворого виду запобіжного заходу.

З метою забезпечення можливості виконання слідчим суддею вищевказаних вимог положеннями КПК України на прокурора, який звертається із відповідним клопотанням, покладено обов'язок довести:

1) обґрунтованість підозри особі у вчиненні кримінального правопорушення;

2) наявність реальних ризиків для кримінального провадження, існування яких підтверджується належними, достатніми та допустимими доказами;

3) неможливість досягнення мети у разі застосування більш м'якого виду запобіжної заходу, ніж того, про застосування якого ставиться питання у клопотанні.

На слідчого суддю, відповідно, покладено обов'язок відмовити у задоволенні клопотання про застосування запобіжної заходу у разі недотримання стороною обвинувачення всіх вищевказаних вимог.

Відповідно до Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 1-1640/0/4-13 від 15.10.2013 р. «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» слідчому судді, суду при розгляді відповідного клопотання слід ретельно перевіряти достовірність підстав для його задоволення, оскільки одним із найбільш частих порушень прав людини, визнаних ЄСПЛ у справах проти України, є необґрунтоване ухвалення судами рішень про продовження строку тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою, а також те, що можливість застосування запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою у багатьох випадках навіть не розглядалася [4].

Проблема обґрунтованості і вмотивованості судового рішення під час застосування запобіжних заходів піднімалась ще на початковому впровадженню КПК України (2012 р.) але актуальне і до цього часу.

Формальний підхід слідчих суддів до обґрунтованості підозри нажаль викладений у їхніх ухвалених рішеннях, що надає можливість/обов'язок стороні захисту вказувати під час розгляду порушеного питання у вищих інстанціях.

Сторона обвинувачення розуміючи, що слідчі судді формально ставляться до «обґрунтованості підозри» на початковому етапі розслідування, зловживають отриманими доказами та надають лише ті які вказують на припущення вчинення діяння особою щодо якої піднімається питання застосування заходів забезпечення.

Відповідно до рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» поняття «обґрунтована підозра» розуміється існування фактів або інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення, з можливістю оцінити лише достатність зібраних доказів для підозри певної особи, не вдаючись до їх оцінки як допустимих (рішення у справі «Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine» від 21.04.2011 № 42310/04).

Згідно з рішенням ЄСПЛ у справі «Фокс, Кемпбелл та Хартлі проти Сполученого Королівства» наявність обґрунтованої підозри передбачає наявність фактів або відомостей, на підставі яких об'єктивний спостерігач зробив би висновок, що дана особа могла вчинити злочин (рішення у справі «Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom» від 30.08.1990 № 2244/86; 12245/86; 12383/86).

Не дивлячись на те, що у наукових публікаціях, та у процесуальних документах (клопотаннях, скаргах, судових рішеннях) посилаються на вищезазначені рішення ЄСПЛ – виклад відомостей, що покладені у інкриміноване діяння в повідомленій підозрі, як правило є суперечливими,

неконкретними та не містять важливої інформації щодо обставин кримінального правопорушення. У зв'язку із цим, слідчі судді також обмежені у конкретизації викладення обставин інкримінованого діяння, що тягне за собою неможливість обґрунтовано і мотивовано викласти позицію щодо застосування певного запобіжного заходу чи заходу забезпечення кримінального провадження.

Отже, повсякчас порушується п.п. «а» п. 3 ст. 6 ЄКПЛ ЄСПЛ яким передбачено, що у кримінальній справі надання повної, детальної інформації щодо пред'явленого особі обвинувачення та відповідно, про правову кваліфікацію, яку суд може дати відповідним фактам, є важливою передумовою забезпечення справедливого судового розгляду (рішення у справі «Dallos v. Hungary» від 01.03.2001 № 29082/95).

У іншому рішенні ЄСПЛ звертається увага, що заявник скаржився, зокрема, ... на те, що судові інстанції, які його засудили, не розгледіли основні його доводи, наведені в свій захист. Заявник скаржився на порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку з тим, що національні судові інстанції не висловилися з приводу основних його доводів і засудили його на підставі положення Кримінального кодексу, яке, що є очевидним, не було застосовним до його справи.

Суд нагадує, що пункт 1 ст. 6, крім іншого, має на меті зобов'язання «судової інстанції» проведення адекватного дослідження тверджень, доводів і доказів, представлених сторонами, не завдаючи шкоди оцінці, даній інстанцією, або їх важливості для винесеного рішення, беручи до увагу, що Суд не зобов'язаний розглядати доводи, якщо вони вже були розглянуті відповідним чином. Проте, не дивлячись на те, що пункт 1 ст. 6 зобов'язує судові інстанції виносити мотивовані рішення, це не має на увазі докладної

відповіді на кожен окремий наведений аргумент. Межа застосування цього зобов'язання виносити мотивовані рішення може коливатися в залежності від характеру цих рішень і їх оцінки в світлі обставин справи.

Суд визначив, що відсутність мотивованого рішення національних судових інстанцій по доводу заявника, згідно з яким термін позовної давності щодо нього закінчився, становила порушення статті 6 Конвенції (рішення у справі «Mitrofan v. Republic of Moldova» від 15.01.2013 № 50054) [3].

Висновки. За наслідками судового розгляду судом, слідчим суддею приймається судове рішення за встановленою КПК України формою. У зв'язку із цим, важливо щоб судові рішення були обґрунтованими та вмотивованими, оскільки вони впливають на права та законні інтереси учасників судового розгляду. У будь якому випадку, якщо сторона кримінального провадження вважає, що було прийнято необґрунтоване та невмотивоване рішення має право звернутись до вищестоящої інстанції з метою відновлення справедливості.

Література:

1. Гуртієва Л.М. Види судових рішень суду першої інстанції у кримінальному провадженні України. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю.П. Аленіна; відпов. за вип. І.В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 2 січня 2023 р. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2023. 516 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини: наук-практ. посіб. / уклад.: Столітній А.В. Сапін О.В. та ін.; за заг. ред. Столітнього А.В.; видання третє, оновлене та перероблене. Київ: Норма права, 2021. 1102 с.
4. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 1-1640/0/4-13 від 15.10.2013 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.

ЗБІРНИК
«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ»
2024-1
ISSN 2786-7900
<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.8>

ТИПОВІ СЛІДИ ПРОВОКАЦІЇ ПІДКУПУ ТА ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

УДК 343.3

Федоренко Ігор,
кандидат юридичних наук,
адвокат АО «ДЕФЕНСОРЕС»,
м. Київ, Україна
ORCID – 0009-0001-3324-3151

Анотація. На перспективність побудови методики розслідування провокації підкупу вказує те, що кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, негативно впливають на криміногенну обстановку в нашій державі, у зв'язку з чим особлива увага приділяється підвищенню ефективності діяльності з їх виявлення, розкриття та досудового розслідування. Проте, в багатьох випадках зустрічаються дії з боку службових осіб, зокрема правоохоронних органів, спрямовані на провокацію підкупу, а саме на підбурення особи на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку

вигоду. Вказані дії фактично націлені не на боротьбу з протиправною діяльністю, а на провокування, створення умов для вчинення нових кримінальних правопорушень.

Ключові слова: Кримінальний кодекс України, злочин, провокація підкупу, службова особа.

TYPICAL TRACES OF BRIBERY PROVOCATION AND THE CIRCUMSTANCES OF THE CRIMINAL OFFENCE

Ihor Fedorenko,

Ph.D in law,

lawyer of DEFENSORES Law Firm

ORCID – 0009-0001-3324-3151

The prospects of building a methodology for investigating bribery provocation are indicated by the fact that criminal offences in the field of official activities and professional activities related to the provision of public services have a negative impact on the crime situation in our country, and therefore special attention is paid to improving the efficiency of their detection, disclosure and pre-trial investigation. However, in many cases, there are actions by officials, including law enforcement agencies, aimed at provoking bribery, namely, inciting a person to offer, promise or provide an unlawful benefit or accept an offer, promise or receive such a benefit in order to expose the person who offered, promised, provided an unlawful benefit or accepted an offer, promise or received such a benefit. These actions are actually aimed not at combating illegal activities, but at provoking and creating conditions for committing new criminal offences.

The statistics of the Prosecutor General's Office emphasise that, unfortunately, the pre-trial investigation of bribery provocations is ineffective, as only 4 notices of suspicion were served in 247 criminal proceedings. The above clearly indicates the need for a forensic analysis of bribery provocations and the development of forensic recommendations for their detection and investigation in order to optimise the activities of law enforcement and judicial authorities.

There is no research in forensic science on the formation of forensic characteristics of bribery provocation and the organisation of their investigation, which in turn has led to the lack of forensic recommendations on situationally specific algorithms for the actions of investigators and officers of operational units when detecting bribery provocation, their investigation at the initial and subsequent stages; organisation of interaction during the detection and investigation of bribery provocation; tactics for conducting certain investigative (detective) actions.

Key words: *Criminal Code of Ukraine, crime, provocation of bribery, official.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним підґрунтям нашого дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики, кримінального процесу та теорії оперативно-розшукової діяльності, які розглядали концептуальні питання виявлення та розслідування злочинів узагалі. А саме О. В. Захарова, О. І. Герасимів, Т.В. Дубно, С. І. Сервецький, П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, М. Є. Дирдін, О. Р. Лужецька та інші учені. Проте, сформульовані положення в основному стосуються загальних положень окремої криміналістичної методики, питань кваліфікації протиправних діянь, передбачених ст. 370 КК України, й їх відмежування від суміжних правопорушень.

Постановка проблеми. Фактично, на сьогодні, відсутні наукові напрацювання з питань побудови видової методики розслідування провокації підкупу. Вказане обумовлює необхідність формування методики розслідування провокації підкупу та свідчить про актуальність тематики нашого дослідження.

Мета статті. Метою статті є окреслення основних слідів провокацій підкупу та їх характеристика, визначення різних підходів до дослідження обстановки вчинення відповідного злочину.

Виклад основного матеріалу. Провокація підкупу полягає у створенні службовою особою умов, які підштовхують, спонукають особу на вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з пропонуванням (прийняттям пропозиції), обіцянкою чи наданням (одержанням) неправомірної вигоди. При цьому такі неправомірні дії злочинця зумовлені низкою факторів, які, в свою чергу, визначають особливості способів їх учинення та їх відображення в навколишньому оточенні. У зв'язку з цим важливо в якості елементів криміналістичної характеристики провокації підкупу виокремити обстановку вчинення та типові сліди вказаних кримінальних правопорушень. Більше того, названі елементи криміналістичної характеристики провокації підкупу перебувають у тісному взаємозв'язку, адже утворення слідів злочину є певною «тенденцією», яка характеризується ситуативністю, залежністю від конкретної обстановки.

Незважаючи на те, що «обстановка вчинення злочину є об'єктом вивчення, таких наук, як: кримінальне право, кримінологія, кримінальне-процесуальне право, криміналістика» [1, с. 50], у наукових джерелах панує різноманіття думок з приводу трактування терміну «обстановка». Зокрема, Т.В. Дубно пропонує

серед авторів, які займалися вивченням обстановки, виокремлювати три групи дослідників, які пропонують відмінне розуміння вказаного поняття:

1) представники першої групи пропонують розглядати обстановку у вузькому значенні як середовище, в якому вчиняється протиправне діяння. Разом із тим і тут ведуться дискусії щодо характеру такого середовища. Можна зустріти пропозиції його визначати як фізичне, соціальне (суспільно-політичне) середовище, система (сукупність) взаємодіючих обставин (умов) [2, с. 376];

2) представники другої групи пропонують розглядати обстановку у широкому значенні, включаючи в неї час, місце й інші умови; загальну історичну та соціально-політичну обстановку; якість і властивість матеріальних об'єктів; метеорологічні умови місця і часу вчинення злочину; характер і порядок діяльності підприємства, установи, організації, які є місцем вчинення злочину; умови і спосіб життя осіб, які мають відношення до місця вчинення злочину; наявність (відсутність) зв'язку між суб'єктом і об'єктом посягання [2, с. 376, 377];

3) представниками третьої групи є С. І. Сервецький, П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, на думку яких обстановку слід ототожнювати із зовнішніми обставинами, що характеризуються прилюдністю (публічністю) подій, що відбуваються [3; 4; 5, с. 58].

На нашу думку, не потрібно у визначенні поняття обстановки вчинення кримінального правопорушення наводити перелік усіх її складових, адже він варіюється залежно від багатьох чинників. Одним із таких факторів є специфіка механізму вчинення конкретного виду правопорушення. Відповідно для різних

різновидів протиправних діянь може бути різне змістовне наповнення обстановки їх учинення. Тому, визначаючи обстановку вчинення кримінального правопорушення, необхідно зацентувати увагу тільки на тому, що це система взаємопов'язаних обставин (умов), в яких особа вчиняє діяння для досягнення протиправного задуму. Не дарма, обстановку злочину називають своєрідним полем діяльності злочинця, яке він напередодні обирає або ж опиняється в ньому випадково [6, с.30]. При цьому основною фактичною властивістю обстановки є здатність впливати на процес вчинення протиправного діяння, а значить і на механізм учинення правопорушення, зокрема провокації підкупу.

Категорія «обстановка» відіграє важливе значення в криміналістиці, оскільки знання характеристики обстановки вчинення кримінального правопорушення, як підкреслює Д. Четвертак, «допомагає встановити спосіб вчинення злочину, його сліди, особу злочинця та інших учасників, умови й причини вчинення злочину обрати ефективні методи розслідування» [7, с. 88]. Тому криміналістична характеристика провокації підкупу без висвітлення закономірностей обстановки їх учинення буде неповною. У зв'язку з цим потрібно детальніше розглянути сутність обстановки з урахуванням криміналістичних підходів до її трактування. Зокрема, В. Ю. Шепітько пропонує розглядати обстановку в нерозривному зв'язку з місцем вчинення злочину й оперує таким терміном як «обстановка місця вчинення злочину». Обстановка, на його думку, як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відбиває механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників [8, с. 426].

Деякі вчені для визначають обстановку вчинення злочинів через поведінку учасників протиправної події та наявні між ними психологічні зв'язки. Проте,

найбільш розповсюдженим є підхід, відповідно до якого обстановку визначають як систему. Вважається, що обстановка – це система, яка обмежена просторово-часовими рамками конкретної події злочину, що включає в себе матеріальні (природні та техногенні) та соціально-психологічні елементи об'єктивно оточуючого злочинця та спеціально обраного, пристосованого ним середовища, в якому відбувається злочинне діяння, впливає на формування всіх його структурних елементів та детермінує характер поведінки співучасників злочину й відповідно обумовлює методику розслідування злочину.

На нашу думку, більш лаконічним і у той же час інформативним є трактування обстановки згідно з яким вона є системою взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, у просторових межах яких відбувається взаємодія учасників злочину, а також різноманітних інших обставин об'єктивного середовища, що склалися в певний момент розслідування та впливають на формування слідів злочину, розкриття та розслідування злочину. У наведеній дефініції підкреслено системний характер обстановки, наявність взаємозв'язків між нею й іншими складовими протиправної діяльності, а також практичне значення. Проте, говорячи про обстановку кримінального правопорушення, потрібно виокремлювати умови, характерні для будь-якого моменту скоєння протиправного діяння, але жодним чином не його розслідування. В останньому випадку мова вже йде не про обстановку правопорушення, а про слідчі ситуації розслідування. Це зовсім різні наукові категорії, значення яких є радикально протилежним. Подібне до зазначеного вище тлумачення обстановки наводять М. Є. Дирдін, О. Р. Лужецька, при цьому доповнюючи його уточненням щодо характеру такої системи. На їх думку, обстановка є складною, динамічною системою взаємопов'язаних та взаємообумовлених будь-яких елементів

об'єктивного характеру, які впливають на поведінку до, під час та безпосередньо після настання злочинних наслідків [9, с. 138]. Аналіз наукових джерел указує, що питання про структуру обстановки вчинення кримінальних правопорушень є не менш дискусійним, аніж про її сутність. На це вказують різні, іноді протилежні одне одному, підходи науковців. Наприклад, існує пропозиція в системі обстановки виокремлювати різні за характером і значенням дії людей; нездоланну силу, фізичний і психічний примус; стихійні сили природи або суспільства; приховані явища; відхилення від нормального розвитку природних, технічних процесів; особливий збіг обставин. Також у структурі обстановки злочину виділяють матеріальне середовище (час, місце, об'єкт, макро- і мікропогодні умови); організаційно-управлінське середовище (виробничо-функціональні об'єкти, правоохоронні елементи); соціально-психологічне середовище (мікроклімат у колективі за місцем роботи, ціннісну орієнтацію, психологічну обстановку за місцем проживання); О. В. Сіренко вважає, що обстановка, насамперед, є сукупністю умов місця і часу, речових, природно-кліматичних, виробничо-побутових та інших умов навколишнього середовища, особливостей поведінки непрямих учасників протиправної поведінки, психологічних зв'язків між ними та інших обставин об'єктивної реальності [10, с. 103, 104]; О. О. Маслова до елементів обстановки вчинення злочину з погляду їхньої типовості для більшості форм конкретної обстановки і ступеня кримінально-правової значущості належать людина, матеріальні предмети, природно-кліматичні та деякі інші чинники [11, с.159]; Є.Ю.Буждиганчук складовими елементами обстановки вчинення кримінального правопорушення називає місце вчинення, час та умови [12, с. 241]. Кожна з наведених вище позицій має право на існування, проте, на наше переконання, запропоновані складові елементи обстановки вчинення кримінального правопорушення не

можуть бути універсальними. Зокрема, умовами, які безпосередньо впливають на дії злочинця під час провокації підкупу та залишені сліди, є сфера та вид діяльності як злочинця, так і особи, яку підбурюють на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди. Саме вказані обставини зумовлюють прийняття злочинцем рішення про вчинення провокації підкупу по відношенню до конкретної особи, а також способи реалізації свого протиправного задуму. За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень було встановлено, що провокації підкупу в переважній більшості скоюються в сферах кримінальної юстиції (67,4 %), освіти та науки (15,1 %), оподаткування (3,5 %), соціального захисту та забезпечення (3,5 %), земельних відносин (5,8 %), будівництва (4,7 %). З урахуванням того факту, що сліди кримінального правопорушення й обстановка його вчинення не існують порізно, вказані елементи криміналістичної характеристики висвітлюються у взаємозв'язку. Не є виключенням із правила й криміналістична характеристика провокації підкупу. Проте, щоб виокремити типові сліди досліджуваних правопорушень, слід з'ясувати криміналістичне визначення слідів кримінального правопорушення. Без цього «... неможливо встановити всі обставини злочину» [13, с. 119].

Вивчення типових слідів кримінального правопорушення, в тому числі провокації підкупу, відіграє важливу роль як під час формування відповідної криміналістичної характеристики, так і при розслідуванні конкретних протиправних діянь. Не дарма, загальноприйнято вважати, що «вміння «читати» сліди злочину – одне з головних завдань співробітників правоохоронних органів» [14, с. 178]. Адже, як відомо, сліди кримінального правопорушення є «результатом відбиття минулої події, поданої в дійсному» [14, с. 142], а значить

їх знання дозволяє за встановленими закономірності висунути припущення стосовно невідомих елементів механізму вчинення протиправного діяння. Відповідно діяльність щодо виявлення, фіксації, дослідження, оцінки й використання слідів-джерел інформації (фактичних даних) складає суть розслідування, а тому вміння розпізнавати сліди злочину – одне з головних завдань співробітників правоохоронних органів [16, с. 10, 11; 17, с. 233].

Насамперед, сліди будь-якого правопорушення «... об'єктивною ознакою використання злочинцем певного способу вчинення злочину і допомагають розпізнати цей спосіб у кожному конкретному випадку [18, с. 178]. Іншими словами, в слідах відображається інформація про способи, знаряддя та засоби вчинення певного діяння. Більше того, як показує практика розслідування кримінальних правопорушень, відправною точкою такої діяльності завжди є збирання, дослідження й оцінка слідів. Від того, наскільки кропіткою буде така діяльність, напряду залежить й успіх розкриття та розслідування в цілому. Що ж стосується визначення поняття «сліди кримінального правопорушення», то вони, передусім, є відображенням протиправних діянь в оточенні. Як стверджує С. І. Мендус, сліди злочину за своєю суттю є продуктами (матеріальними й ідеальними) механізму вчинення злочину, тобто результатом взаємодії суб'єктів злочину між собою та матеріальним середовищем [19, с. 194; 14, с. 178].

Особливості механізму вчинення провокації підкупу дозволяють з'ясувати закономірності відображення інформації про нього в навколишньому середовищі, тим самим даючи можливість виокремити типові сліди, характерні для вказаного різновиду кримінальних правопорушень. Відображенню в навколишньому середовищі будь-якої злочинної діяльності як результату взаємодії суб'єкта злочину з іншими особами та матеріальними об'єктами на

місці події і відповідно виникненню інформації про злочин властиві не тільки загальні закономірності будь-якого процесу відображення, а й певні специфічні закономірності.

Більш інформативним і криміналістично значимим є тлумачення слідів кримінального правопорушення у широкому розумінні. Мова йде про те, що залежно від об'єкту, на якому знайшло своє відображення протиправне діяння, вони можуть бути матеріальними й ідеальними. Зокрема, А. П. Шеремет для позначення слідів злочину використовує поняття «слідова картина» та включає до неї елементи, які поєднують в собі матеріальні й ідеальні сліди, а саме: сліди-відображення (сліди рук, ніг, інструментів тощо); предмети – речові докази, в тому числі документи, речі та мікрочастини; документи – письмові докази різного виду і призначення; особи, що можуть бути допитані як свідки, адже особисте сприйняття події злочину робить особу свідком-очевидцем, і допитувати її необхідно за цими підставами [20, с. 344].

Матеріальними слідами можуть бути сліди злочинця, сліди потерпілого, сліди на злочинцеві, сліди на потерпілому, сліди в матеріальній обстановці як результат взаємодії всіх цих об'єктів. Іншими словами, матеріальні сліди є певними змінами, що виникли в навколишньому середовищі у зв'язку з вчиненням злочинцем конкретних діянь на всіх стадіях злочину та представлені матеріальними предметами або їхніми частинами та матеріальними копіями [21, с. 112].

З кожним роком все частіше у механізмі вчинення будь-якого кримінального правопорушення використовуються мобільні засоби зв'язки. Саме тому, як відзначають О. В. Захарова, О. І. Герасимів, «невід'ємною

складовою частиною підготовки, вчинення і приховування кримінальних правопорушень є застосування інформаційних технологій і телекомунікаційних мереж, які сприяють збиранню інформації про потенційну жертву злочину, вербування осіб, котрі можуть бути потенційними жертвами, створення різноманітних веб-сайтів та агенцій для пошуку жертв, розміщення оголошень на електронних дошках оголошень, для комунікації членів злочинного угруповання тощо. Внаслідок таких неправомірних діянь утворюються цифрові сліди, які залишаються в інформаційному просторі» [21, с. 55]. На вказану проблему звертають увагу Г. К. Авдєєва, С. В. Стороженко, зазначаючи, що «електронні пристрої (телефони, смартфони, комп'ютери, портативні пристрої геолокації (GPS, Glonass), цифрові фотоапарати, відеореєстратори, веб-камери, мережеві маршрутизатори, платіжні системи та інші цифрові пристрої все частіше використовуються злочинцями і, як наслідок, сліди неправомірних дій залишаються в інформаційному просторі. Однак, існуюча в криміналістиці традиційна класифікація слідів вчинення тих чи інших злочинів практично не охоплює ті її види, які виникли при появі нових видів правопорушень (в тому числі – у сфері використання інформаційних технологій) та традиційних злочинів з використанням інформаційних технологій» [1, с. 170]. У зв'язку із зазначеним до матеріальних слідів кримінального правопорушення, в тому числі провокації підкупу, варто відносити як засоби мобільного зв'язку, так і інформацію, яка міститься в них, як то переписка за допомогою месенджерів, записи в нотатках, нагадування в календарі тощо. Адже «в атрибутах файлів електронних листів міститься дата і час відправлення, електронна адреса відправника, найменування та адреса інтернет-провайдера та інша інформація. Телефонні дзвінки з мобільного телефону і тексти SMS-повідомлень автоматично фіксуються і накопичуються на сервері оператора мобільного

зв'язку. У багатьох випадках саме ці сліди дозволяють встановити організаційні злочинні схеми. На сайтах соціальних мереж (наприклад, Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram та ін.) можна виявити електронні сліди у вигляді повідомлень і коментарів осіб, що перевіряються, їх персональних даних (наприклад, електронну адресу), фотознімків і відеозаписів, історію пошукових запитів та ін. Ці сліди містять інформацію про час відвідування сайту і деякі персональні дані користувача (наприклад, електронну адресу), за якими можна здійснити пошук його номера телефону, дати народження, місця роботи та проживання, визначити коло спілкування та інтереси» [22, с. 172].

Ґрунтуючись на емпіричних даних, встановлено, що для вказаних кримінальних правопорушень характерними матеріальними слідами є: документи (100%), кошти (94,2%), записи на засобах технічної фіксації та носіях інформації (95,3%); комп'ютерна техніка (57 %), мобільні телефони та планшети (77,9%), переписка за допомогою програмного забезпечення на комп'ютері, мобільному пристрої (67,4 %).

Висновки. Акцентовано, що обстановкою вчинення провокації підкупу є динамічна система взаємопов'язаних обставин (умов), в яких особа вчиняє діяння для досягнення протиправного задуму. Умовами, які безпосередньо впливають на дії злочинця під час провокації підкупу та залишені сліди, є сфера та вид діяльності як злочинця, так і особи, яку підбурюють на пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди. Вказані обставини зумовлюють прийняття злочинцем рішення про вчинення провокації підкупу по відношенню до конкретної особи, а також способи реалізації свого протиправного задуму.

Література:

1. Астахова О. О. Поняття обстановки вчинення злочину як ознака об'єктивної сторони злочину. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 49–67.
2. Дубно Т. В. Взаємозв'язок обстановки та способу вчинення злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. Вип. 3. С. 375–383.
3. Фесенко Є. В. Об'єктивна сторона складу злочину. *Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юр. вузів і факультетів* / В. А. Андрусів та ін.; за ред. професора П. С. Матишевського та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1997. С. 133–149.
4. Матишевський П. С. *Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юридичних вузів і факультетів*. К.: А.С.К., 2001. 352 с.
5. Селецький С. І. *Кримінальне право України. Загальна частина*. К.: Центр учбової літератури, 2008. 248 с.
6. Мусієнко О. Л. *Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2007. 192 с.*
7. Четвертак Д. Характеристика обстановки вчинення приховування злочинів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 6. С. 85–88.
8. *Криміналістика: підручник* / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с.

9. Дирдін М. Є., Лужецька О. Р. Слідова картина та типова обстановка вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2014. Вип. 3. Т. 3. С. 135–139.

10. Сіренко О. В. Визначення обстановки вчинення злочинів в криміналістиці. Наука и инновации. 2012. № 28. С. 103–104.

11. Маслова О. О. Структура обстановки вчинення злочину. Право і суспільство. 2017. № 6. Частина 2. С. 158–164.

12. Буждиганчук Є. Ю. Обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики сутенерства, вчиненого організованою групою. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 1. С. 238–244. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-1-238-244.

13. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Формування доказів у кримінальному провадженні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2016. № 2. С. 118–129.

14. Мендус С. І. Поняття слідів злочину, їх властивості і криміналістичне значення при розслідуванні злочинів. Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності: матеріали конференції (м. Київ, 25 листоп. 2016 р.). К., 2016. С. 178–181.

15. Салтевський М. В. Криміналістика юристов. Х.: ИМП «Рубикон», 1996. 432 с.

16. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації): монографія. Харків: Право, 2010. 160 с.

17. Падалка А. М. Поняття слідів злочинів, їх властивості і криміналістичне значення при розслідуванні організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування. Криміналістика і судова експертиза. 2019. Вип. 64. С. 233–239.

18. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 232 с.

19. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов та ін. К.: Ін Юре, 2003. 716 с.

20. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.

21. Захарова О. В., Гарасимів О. І. Сліди застосування інформаційних технологій при вчиненні злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми: мат. III міжнар. наук.-практ. симпоз. (м. Івано-Франківськ, 12–13 квіт. 2019 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 55–57.

22. Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. Електронні сліди: поняття та види. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2017. № 1 (77). С. 169–176.

ЗБІРНИК

«НАУКОВИЙ ВІСНИК НДІ ПРОБЛЕМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» 2024-1

ISSN 2786-7900

<https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.3.9>

ПРЕДМЕТ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ФАРМАЦЕВТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ОКРЕМІ ВИДИ

УДК 343.57

Фролова Олена,

кандидат юридичних наук,

професор кафедри правоохоронної та антикорупційної

діяльності Навчально-наукового інституту

права імені князя Володимира Великого

ПРАТ “ВНЗ “МАУП”

м. Київ, Україна

ORCID 0009-0007-5427-7581

У статті розглядається поняття та види предмету кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність. Наголошується, що для визначення предмета кримінального правопорушення важливо, що впливаючи на матеріальні або нематеріальні цінності, особа таким чином вчиняє кримінальне правопорушення конкретного виду. Автор звертає увагу на те, що у структурі складів кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність, предмет є факультативною ознакою об'єкта кримінальних правопорушень. У статті дається розгорнутий аналіз видів

предмету кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність.

Ключові слова: предмет кримінального правопорушення, фармацевтична діяльність, обіг лікарських засобів, допінг, Кримінальний кодекс.

THE SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSES ENCROACHING ON PHARMACEUTICAL ACTIVITY: CONCEPTS AND SEPARATE TYPES

Olena Frolova,

Candidate of legal science,

professor of the department of law enforcement and anti-corruption activities of the

Educational and Prince Volodymyr the Great Scientific Institute of Law

Private joint-stock company "Higher educational institution "Interregional Academy

of Personnel Management”

ORCID 0009-0007-5427-7581

The article considers the concepts and types of the subject of criminal offenses that encroach on pharmaceutical activity. It is emphasized that in order to determine the subject of a criminal offense, it is important that by affecting material or immaterial values, a person commits a specific type of criminal offense.

The author draws attention to the fact that in the structure of criminal offenses encroaching on pharmaceutical activity, the subject is an optional feature of the object of criminal offences. Moreover, objects with negative (dangerous) properties cannot be considered separately from the object of the criminal offense, and therefore from the objects protected by the criminal law.

The article provides a detailed analysis of the types of criminal offenses that encroach on pharmaceutical activity.

The author singles out the following types of criminal offenses that encroach on pharmaceutical activity: 1) medicinal products; 2) information, the circulation of which is carried out within the scope of pharmaceutical activity (in the case of medical or pharmaceutical services) (Art. 132, 145 of the Criminal Code); 3) funds obtained from the illegal circulation of drugs that are narcotic or psychotropic, their analogues, precursors, as well as from the illegal circulation of poisonous or potent medicinals (Art. 306 of the Criminal Code); 4) substances that can be raw materials or technological components for the manufacture or production of drugs that are narcotic or psychotropic (Art. 310, 311, 312, 320 of the Criminal Code); 5) equipment that: a) ensures the production of drugs that are narcotic or psychotropic or their analogues (Art. 313 of the Criminal Code); b) intended for the production or manufacture of poisonous or potent drugs that are not narcotic or psychotropic or their analogues (Art. 321 of the Criminal Code); 6) documents used in the circulation of drugs that are narcotic or psychotropic (Art. 318, 319 of the Criminal Code); 7) falsified results of preclinical studies, clinical trials of medicinal products (Art. 321-2 of the Criminal Code); 8) doping (Art. 323 of the Criminal Code).

Key words: the subject of a criminal offense, pharmaceutical activity, circulation of medicinal products, doping, Criminal Code.

Постановка проблеми. Предмет кримінального правопорушення – це факультативна ознака об’єкта, що знаходить свій вияв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами) [1, с. 194; 2, с. 95], а також нематеріальні цінності в об’єктивному середовищі. Для визначення предмета кримінального правопорушення важливо, що впливаючи на матеріальні або нематеріальні цінності, особа таким чином вчиняє кримінальне правопорушення конкретного виду.

Окремі склади кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність, включають предмет кримінального правопорушення.

Причому основна причина цього не пов'язана з тим, що лікарські засоби та медичні вироби є складовими компонентами фармацевтичної діяльності.

Метою статті є з'ясування поняття та видів предмету кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Предметом кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність завжди виступають матеріальні (у тому числі ті, що мають певні “негативні властивості”) [1, с. 192; 2, с. 99-108] та нематеріальні соціальні цінності [3, с. 188; 4, с. 83; 5, с. 28; 6, с. 188]. У структурі складів кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність, предмет є факультативною ознакою об'єкта кримінальних правопорушень. Причому предмети з негативними (небезпечними) властивостями не можна розглядати окремо від об'єкта кримінального правопорушення, а отже, і від охоронюваних кримінальним законом об'єктів. Зазначені предмети так само, як і матеріальні цінності, що мають позитивні властивості, характеризують об'єкт посягання [1, с. 193-194; 2, с. 103-104; 5, с. 28; 6, с. 188; 7, с. 33]. Крім цього, предметом кримінального правопорушення слід визнавати також нематеріальні соціальні цінності в об'єктивному середовищі (інформація, енергія та ін.) [3, с. 188; 4, с. 83; 5, с. 28; 6, с. 188].

Лікарські засоби та медичні вироби є предметами лише окремих кримінальних правопорушень, адже порушувати засади фармацевтичної діяльності можна також шляхом впливу на інші предмети, які пов'язуються з різноманітними властивостями обігу лікарських засобів та обігу медичних виробів. Тому визначення предметів цих кримінальних правопорушень потребує

з'ясування властивостей фармацевтичної діяльності, з якими пов'язуються ознаки таких предметів.

Видами предметів кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність є:

1) лікарські засоби, які є: а) предметом клінічних випробувань (ст.ст. 141, 321-2 КК) або предметом доклінічних вивчень (ст. 321-2 КК); б) фальсифікованими (ст.ст. 305, 321-1 КК); в) наркотичними або психотропними чи їх аналогами (ст.ст. 305, 307, 308, 309, 314, 315, 316, 317, 320 КК) або прекурсорами (ст. 320 КК); г) отруйними чи сильнодіючими, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами (ст. 321 КК); г) предметом державної реєстрації (ст. 321-2 КК); д) одурманюючими, але при цьому не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами (ст. 322 КК);

2) інформація (відомості), обіг якої здійснюється у межах фармацевтичної діяльності (при медичному або фармацевтичному обслуговуванні) (ст.ст. 132, 145 КК);

3) кошти, здобуті від незаконного обігу лікарських засобів, що є наркотичними або психотропними, їх аналогами, прекурсорами, а також від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК);

4) речовини, які можуть бути сировиною або технологічними компонентами для виготовлення чи виробництва лікарських засобів, що є наркотичними або психотропними [8, с. 642], (ст.ст. 310, 311, 312, 320 КК);

5) обладнання, яке: а) забезпечує виготовлення лікарських засобів, що є наркотичними або психотропними чи їх аналогами (ст. 313 КК); б) призначене для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами (ст. 321 КК);

б) документи, які використовуються у межах обігу лікарських засобів, що є наркотичними або психотропними (ст.ст. 318, 319 КК);

7) фальсифіковані результати доклінічних вивчень, клінічних випробувань лікарських засобів (ст. 321-2 КК);

8) допінг (ст. 323 КК).

Розглянемо їх детальніше.

Лікарські засоби. Зміст поняття “лікарський засіб” є формально-визначеним і закріплюється у Законі “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 року та Законі “Про лікарські засоби” від 28 липня 2022 року. Так, згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 2 Закону “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 року лікарський засіб – це будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу. АФІ є будь-яка речовина чи суміш речовин, що призначена для використання у виробництві лікарського засобу і під час цього використання стає його активним інгредієнтом.

Специфічні види лікарських засобів, що є предметами кримінальних правопорушень визначаються наступним чином.

1. Лікарський засіб як предмет клінічних випробувань передбачений у ст.ст. 141, 321-2 КК, а як **предмет доклінічних вивчень** – ст. 321-2 КК. доклінічних вивчень та клінічних випробувань лікарських засобів). У процесі **доклінічного вивчення** (таке вивчення лікарського засобу передуює його

клінічному випробуванню) лікарський засіб є таким предметом, стосовно якого здійснюється наукове дослідження і в результаті цього наукового дослідження доводиться специфічна активність, а також безпека, ефективність та якість конкретного лікарського засобу (див. ч. 1 ст. 6 Закону “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 року, а також ч. 1 ст. 9 Закону “Про лікарські засоби” від 28 липня 2022 року). У свою чергу, в процесі **клінічного випробування** лікарський засіб є тим предметом, дослідження якого встановлює або підтверджує ефективність та нешкідливість лікарського засобу (див. ст. 7 Закону “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 року).

2. Фальсифікований лікарський засіб (ст.ст. 305, 321-1 КК). Ним є лікарський засіб, який умисно промаркований неідентично (невідповідно) відомостям (одній або декільком з них) про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України, а так само лікарський засіб, умисно підроблений у інший спосіб, і не відповідає відомостям (одній або декільком з них), у тому числі складу, про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України (абз. 3 ч. 1 ст. 2 Закону “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 року). Згідно з п. 100 ч. 1 ст. 2 Закону “Про лікарські засоби” від 28 липня 2022 року фальсифікованим лікарським засобом є будь-який лікарський засіб, умисно підроблений таким чином, що вводить в оману щодо його: ідентичності, включаючи пакування, маркування, назву, склад, зокрема будь-якого з його інгредієнтів, у тому числі допоміжних речовин, і сили дії цих інгредієнтів; походження, включаючи дані про виробника, країну виробництва, країну походження або власника реєстрації/торгової ліцензії (іншого дозвільного документа на допуск на ринок лікарського засобу); історії обігу, у тому числі дані та документи про використані шляхи поставок/дистрибуції. Оскільки в абз.

2 п. 100 ч. 1 ст. 2 даного Закону при визначенні поняття фальсифікованого лікарського засобу вказується на те, що “це визначення не обмежує право на захист від порушень прав інтелектуальної власності”, то порушення права на конкретний об’єкт права інтелектуальної власності не включається у поняття “фальсифікований лікарський засіб”. Відтак, порушення права на конкретний об’єкт права інтелектуальної власності є результатом (наслідком), який може утворюватись при введенні в обіг фальсифікованого лікарського засобу.

В літературі пропонується виділяти наступні види фальсифікованих лікарських засобів (критерієм виділення виступає ступінь небезпеки фальсифікованих лікарських засобів для життя та здоров’я особи): 1) лікарські засоби, в яких фальсифіковано маркування, інформація щодо виробника, виробництва, інші реєстраційні відомості тощо; 2) лікарські засоби, в яких фальсифіковано їх склад, що, відповідно, тягне за собою зміну лікарських властивостей такого засобу [9, с. 70-72].

Основним критерієм виокремлення лікарських засобів за ознакою їх фальсифікованості згідно з визначенням, передбаченим названим Законом “Про лікарські засоби”, є будь-яка невідповідність (у тому числі неідентичне маркування) лікарського засобу відомостям про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України [10, с. 137]. В основі змісту (кримінально-правового смислу) поняття фальсифікованого лікарського засобу знаходиться поняття підроблення, специфічний зміст якого у Законі від 4 квітня 1996 року пов’язується з неідентичністю (невідповідністю) відомостей про лікарський засіб, тобто тим, що відомості у фальсифікованого лікарського засобу відрізняються від відомостей про лікарський засіб, які внесені до зазначеного Державного реєстру.

Специфічним зміст поняття підроблення лікарського засобу є тому, що він стосується не якості, безпеки та ін. властивостей лікарського засобу, а лише відомостей про нього – фактичних відомостей, які наявні у фальсифікованого лікарського засобу, та юридичних – тих, що внесені у зазначений Державний реєстр.

Фальсифікованим лікарським засобом як предметом кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 305, 321-1 КК, є такий лікарський засіб, підроблення якого характеризується: 1) **неідентичністю (невідповідністю) відомостей** про лікарський засіб, які наявні в фальсифікованого лікарського засобу та в лікарського засобу, внесеного до Державного реєстру лікарських засобів України (при з'ясуванні поняття фальсифікованого лікарського засобу, передбаченого у Законі від 4 квітня 1996 року); 2) введенням в оману стосовно зазначеної відповідності (ідентичності) лікарського засобу, а також його походження та обіг (при з'ясуванні поняття фальсифікованого лікарського засобу залежно від наведених положень Закону від 28 липня 2022 року).

3. Лікарський засіб, що є наркотичним або психотропним чи їх аналогом (ст.ст. 305, 307, 308, 309, 314, 315, 316, 317, 320 КК) **або прекурсором** (ст. 320 КК). При визначенні поняття наркотичних лікарських засобів слід враховувати принаймні медичні, соціальні та юридичні властивості наркотичної речовини, що міститься в лікарському засобі: медичні пов'язуються з специфічним впливом на центральну нервову систему людини – седативний, стимулюючий, галюциногенний та ін., соціальні – з соціальною значимістю наркотичної речовини та її небезпекою, а юридичні – з нормативно-правовим регулюванням обігу наркотичних речовин [10, с. 135].

4. Отруйні та сильнодіючі лікарські засоби, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами (ст. 321 КК). Отруйними та сильнодіючими

є лікарські засоби, які спроможні заподіяти шкоду індивідуальному життю або здоров'ю їх споживачів (викликати в їх організмі шкідливі зміни) навіть за незначного порушення їх дозування, та включені у спеціальні переліки (списки) отруйних і сильнодіючих лікарських засобів.

5. Лікарські засоби, що є предметом державної реєстрації (ст. 321-2 КК). У ч. 1 ст. 321-2 КК вказується також на "... порушення встановленого порядку державної реєстрації лікарських засобів", що на підставі ст. 9 Закону "Про лікарські засоби" від 4 квітня 1996 року передбачає наявність конкретного лікарського засобу у процесі його державної реєстрації або після його державної реєстрації незалежно від того, допущений цей лікарський засіб до застосування в Україні або ні.

6. Одурманюючі лікарські засоби, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами (ст. 322 КК). Одурманюючими слід визнавати такі лікарські засоби, що містять речовини, які спричиняють одурманюючий ефект, який, зокрема, змінює психіку і поведінку людини [11, с. 5], та не включені у Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затверджений постановою КМУ від 6 травня 2000 року № 770.

Інформація (відомості), обіг якої здійснюється у межах фармацевтичної діяльності (використовується у медичному або фармацевтичному обслуговуванні), конкретизована у диспозиції ст. 132 КК як "інформація ... відомості про проведення медичного огляду особи на виявлення зараження ВІЛ чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини". Орієнтирами стосовно визначення цієї інформації як предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 132 КК, є положення ст.ст. 6, 7, 13 Закону України "Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом

імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 року в редакції від 23 грудня 2010 року.

У ст. 145 КК інформація, обіг якої здійснюється у межах фармацевтичної діяльності, “представлена” як **лікарська таємниця**. У ст. 40 (“Лікарська таємниця”) Основ законодавства України про охорону здоров’я передбачається, що медичні працівники та інші особи, яким у зв’язку з виконанням професійних або службових обов’язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків (ч. 1). При використанні інформації, що становить лікарську таємницю, в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, в тому числі у випадках її публікації у спеціальній літературі, повинна бути забезпечена анонімність пацієнта (ч. 2). Крім цього, згідно зі ст. 39-1 цих Основ пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров’я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні.

Кошти, здобуті від незаконного обігу лікарських засобів, що є наркотичними або психотропними, їх аналогами, прекурсорами, а також від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК).

З теоретичної точки зору, поняття “кошти” позначає певні **цінності (ресурси)** (наприклад, “матеріальні ресурси”, про які див. у ч. 4 ст. 111-1, ст. 111-2 КК). Враховуючи, що при тлумаченні поняття “ресурси” його зміст пов’язується з будь-якими запасами, які можна використати в разі потреби; засобом, можливістю, якими можна скористатися в разі потреби [12, с. 1216], то виправданим є надання ресурсам такої форми (форм) існування, завдяки якій (яким) ресурси спроможні використовуватись з конкретними цілями. У ч. 1 ст. 306 КК такі цілі пов’язуються “... з метою продовження незаконного обігу

наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів”.

На законодавчому рівні орієнтиром для визначення змісту поняття “кошти”, що передбачене ст. 306 КК, є положення Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” від 6 грудня 2019 року. У цьому Законі визначається поняття “доходи, одержані злочинним шляхом”. Причому для розкриття змісту таких “доходів, одержаних злочинним шляхом” законодавець використовує поняття “активи”: “будь-які активи, одержані прямо чи опосередковано внаслідок вчинення злочину, зокрема валютні цінності, рухоме та нерухоме майно, майнові та немайнові права, незалежно від їх вартості” (п. 23 ч. 1 ст. 1).

Отже, такими доходами є активи (у тому числі валютні цінності, майно, права на нього). Поняття “активи” визначено у п. 2 ч. 1 ст. 1 цього Закону як “кошти, у тому числі електронні гроші, інше майно, майнові та немайнові права”.

Це означає, що на законодавчому рівні коштами визнається майно (у тому числі гроші та валютні цінності), майнові та немайнові права. Відтак, при тлумаченні поняття “кошти”, що використовується у ч. 1 ст. 306 КК, його зміст слід пов’язувати з активами (майном, майновими та немайновими правами), що утворюють певний дохід особи та одержані прямо чи опосередковано внаслідок незаконного обігу лікарських засобів, що є наркотичними або психотропними, їх аналогами, прекурсорами, а також від незаконного обігу отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. З огляду на це обґрунтованою є позиція тих вчених, які характеризують зазначені у ст. 306 КК кошти як “фінансові ... (гроші, цінні папери, акції), отримані в результаті наркобізнесу, а також об’єкти

приватизації, обладнання та інше майно підприємств, організацій або установ, яке приватизоване або придбане за ці фінансові кошти” [13, с. 407].

При визначенні поняття “*майно*”, що використовується для позначення коштів як предмета у складах кримінального правопорушення, передбаченого ст. 306 КК, слід враховувати розуміння майна на підставі ст. 179 ЦК як **речі** – предмета матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов’язки [14, с. 271-274; 15, с. 258], а також на підставі ч. 1 ст. 190 ЦК як “окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов’язки”.

Речовини, які можуть бути сировиною або технологічними компонентами для виготовлення чи виробництва [16, с. 642] лікарських засобів, що є наркотичними або психотропними, слід вважати предметом кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 310, 311, 312, 320 КК.

Обладнанням, призначеним для виготовлення лікарських засобів, що є наркотичними або психотропними чи їх аналогами (ст. 313 КК), а також для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами (ст. 321 КК), слід вважати різноманітні прилади, механізми та устаткування (незалежно від того, чи вироблене воно саморобним або промисловим способом), їх складові частини, використання яких здатне забезпечити технологічний процес такого виготовлення (виробництва). Отже, предметом зазначених кримінальних правопорушень є таке обладнання, що забезпечує цільове призначення, пов’язане з технологічним процесом виготовлення (виробництва) зазначених лікарських засобів.

Документами, які використовуються у межах обігу лікарських засобів, що є наркотичними або психотропними, як предмети кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 318, 319 КК, є зокрема: 1) незаконно

виготовлені, підроблені та незаконно одержані **документи**, які дають право на отримання лікарських наркотичних засобів чи психотропних речовин, а також прекурсорів, призначених для вироблення або виготовлення цих засобів чи речовин (ст. 318 КК); 2) **рецепт** на право придбання лікарських наркотичних засобів чи психотропних речовин (ст. 319 КК).

Фальсифіковані результати доклінічних вивчень та клінічних випробувань лікарських засобів (ст. 321-2 КК). Доклінічним вивченням лікарських засобів є хімічні, фізичні, біологічні, мікробіологічні, фармакологічні, токсикологічні та інші наукові дослідження з метою вивчення їх специфічної активності та безпечності (див. ч. 1 ст. 6 Закону “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 року). **Клінічні випробування лікарських засобів** проводяться з метою встановлення або підтвердження ефективності та нешкідливості лікарського засобу. Вони можуть проводитись у лікувально-профілактичних закладах, які визначаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони здоров’я (ст. 7 Закону “Про лікарські засоби” від 4 квітня 1996 року).

Допінг (ст. 323 КК). Спочатку потрібно звернути увагу на “неоднаковість” визначення поняття допінгу в кримінальному та регулятивному законодавстві (визначення поняття допінгу в примітці до ст. 323 КК та в п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону “Про антидопінгову діяльність у спорті” наведені вище). Адже така “неоднаковість” визначення поняття допінгу на законодавчому рівні безпосередньо впливає на з’ясування ознак предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 323 КК.

Висновки. Проаналізувавши особливості предмету кримінальних правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність, можна сказати, що такий предмет має широку видову розгалуженість. У складах кримінальних

правопорушень, що посягають на фармацевтичну діяльність, види предметів слід виділяти та розкривати (у межах систематизації) залежно від тих значень, які мають такі предмети для фармацевтичної діяльності та вчинення діяння, що посягає на фармацевтичну діяльність.

Список використаних джерел

1. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В.Я. Тацій, В.І. Борисов, В.С. Батиргареева та ін.; за заг. Ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова. Х.: Право, 2013. 1240 с.
2. Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. 192 с.
3. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
4. Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика. Навчальний посібник. К.: «Юрисконсульт», 2006. 342 с.
5. Берзін П.С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Берзін Павло Сергійович; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2004. 311 с.
6. Волинець Р.А. Кримінально-правова охорона фондового ринку: сучасний стан та перспективи вдосконалення: монографія. Київ: ВД Дакор, 2018. 452 с.

7. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник. Х.: Вища школа, 1994. 75 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. К.: А.С.К., 2005. 848 с.
9. Коваленко І.А. Фальсифікація та обіг фальсифікованих лікарських засобів: кримінально-правове дослідження: монографія / І.А. Коваленко; за наук. ред. Є.Л. Стрельцова. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 232 с.
10. Станкевич О.О. Щодо співвідношення понять "наркотичні лікарські засоби", "психотропні лікарські засоби" та "фальсифіковані лікарські засоби". Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса: Видавничий дім "Гельветика", 2017. Вип. 79. С. 135-140.
11. Лекція до теми "Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення" для слухачів 3 курсу факультету № 2 ННІЗДН за спеціальністю 262 "Правоохоронна діяльність" / ОДУВС МВС України. Одеса, 2018. 20 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. 1736 с.
13. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 680 с.
14. Демидова Л.М. Майно як предмет злочину. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. Вип. 3. С. 267-275.

15. Берзін П.С., Волинець Р.А., Птащенко Д.С. Кримінальне право. Загальна частина: практикум: навчальний посібник / за ред. П.С. Берзіна. Київ: Алерта, 2023. 608 с.
16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. К.: А.С.К., 2005. 848 с.